

ДЪРЖАВНОСТ И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

Груди Ангелов

ВОЕННО ИЗДАТЕЛСТВО

Груди Ангелов

ДЪРЖАВНОСТ
И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ

ВОЕННО ИЗДАТЕЛСТВО

Рецензенти

професор д.ик.н. Стоян Денчев
професор д.т.н. Цветан Семерджиев

© Груди Иванов Ангелов, автор, 2020

© Тетяна Валериевна Узунова, художник на корицата, 2020

© Военно издателство, издател, 2020

ISBN 978-954-509-581-8

Груди Ангелов

**ДЪРЖАВНОСТ
И
НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ**

София • 2020

СЪДЪРЖАНИЕ

Държавност – национална сигурност.

Социални измерения / 9

Рецензия от професор д.ик.н. Стоян Денчев

**Съвременните инструменти на стратегията
и геополитиката / 15**

Рецензия от професор д.т.н. Цветан Семерджиев

ВЪВЕДЕНИЕ / 21

Първа глава

СИСТЕМАТА „ДЪРЖАВНОСТ“

Развитие на концепцията за националната държава / 30

Развитие на концепцията за държавата
и държавността / 35

Основни характеристики на националната държава / 39

Нация – национална държава / 45

Национална мощ / 48

Държавата и държавността / 51

Държавността като система / 53

Концептуален модел на държавността / 59

Моделиране на държавността като система / 63

Концептуален модел на системата
за национална сигурност / 66

Развитие на концепцията за системата
за национална сигурност / 68
Европейски принос към концептуализацията
на националната сигурност / 77

Втора глава

НАЦИОНАЛНАТА МОЩ – ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ НА ДЪРЖАВНОСТТА И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Моделиране на националната мощ / 88
Подходи към измерване на националната мощ / 89
Функции на националната мощ / 92
Национална мощ, национални интереси, стратегия
за сигурност / 97
Геополитически измерения на националната мощ / 99
Концепция за националната мощ / 101
Измерване на националната мощ / 102
Модел за измерване на националната мощ / 104
Основни фактори за моделиране
на националната мощ / 106
Сумиране мощта на националната държава / 108

ЗАКЛЮЧЕНИЕ / 112

БИБЛИОГРАФИЯ / 115

ПРИЛОЖЕНИЯ

1. Основни характеристики на държавата / 123
2. Фактори за моделиране на националната мощ / 124
3. Основни функции на държавата / 125
4. Оценка на входа и на изхода на системата
„национална мощ“ / 126
5. Взаимовръзки между националните мощ,
цели и стратегия / 127

6. Геополитическо влияние при измерване на националната мощ / 128
7. Способности на държавите в зависимост от тяхната активност на международната сцена / 129
8. Модел за измерване на националната мощ / 130
9. Измерване на националната мощ и класификация на държавите / 131
10. Десетте водещи сили в света след сравнение на резултатите за всички фактори на националната мощ / 147
11. Глобална геополитическа структура (разпределение на държавите в съответствие с нивата на измерената национална мощ) / 147

ДЪРЖАВНОСТ – НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ. СОЦИАЛНИ ИЗМЕРЕНИЯ

Рецензия от професор д.ик.н. Стоян Денчев

Разработеният от автора проблем безспорно е актуален и значим. Като обект на държавна стратегия и политика връзката „държавност – национална сигурност“ задава основните направления в дейността на органите на властта в областта на сигурността и отбраната. Стратегията на всяка държава и нейната политика в тази област се основават именно на изграждането на баланс между личност, общество и държава, което е в основата на формирането на съвременните държавни структури.

Изследваните възможности за концептуално представяне на съвременната държавност като система са нов поглед към системата „държавност“ и системата „национална сигурност“. Те са основани на доказани в годините факти и хипотези, изказани от традиционни и високоценени авторитетни учени и общественици, както и от съвременни автори, работещи по проблемите на държавността и сигурността.

В представената монография е изследвано част от наличното към момента знание по разглеждания обществен и научен проблем. От глобална гледна точка обемът на подобно изследване е необятен. Ограничаването на обхвата на конкретното изследване е позволило на автора да стесни обсега на своите търсения и по естествен начин да получи отговор на въпросите, които се отнасят до конкретната му теза.

Настоящата монография е естествено продължение на успешно защитената докторска теза на автора. Тя съдържа причинно-следствените връзки, засягащи глобалната система „държавност – национална сигурност“, като по този начин се изясняват някои от основните теоретични постановки на проблемите на държавността и на сигурността. Анализът на посочените литературни източници по темата показва, че авторът познава последните тенденции и съвременното състояние на изследвания проблем.

Във връзка с глобалните проблеми на системата „държавност“ авторът констатира факта, че националната сигурност е динамично променящо се състояние на обществото, при което са защитени основните права и свободи на гражданите, държавните граници, териториалната цялост и независимостта на държавата, когато не съществува пряка опасност от въоръжено нападение, насилствена промяна на конституционния ред, политически диктат или икономическа принуда за държавата и гражданите и е гарантирано функционирането на държавните, местните и гражданските институции, в резултат на което обществото и нацията запазват и увеличават своето благосъстояние. Гражданите, обществото и държавата имат задължения, записани в конституциите и законите на съответните страни, сами да са създатели и гаранتي на своята сигурност. Едновременно с това са взаимосвързани потребители на сигурност, където нарушаването на безопасността на който и да е от тях нарушава безопасността на останалите. Те съставляват заедно единната структура за сигурност на държавата.

Сигурността е гарантирана, когато държавата успешно реализира националните интереси, цели и приоритети и при необходимост е в състояние ефективно да ги защити от външна и вътрешна заплаха. Равнището на националната сигурност се определя от степените на защита и на ефективно реализиране на интересите на гражданите, обществото и държавата, които в съвкупност съставляват националните интереси.

Интересите на гражданите са в реалното гарантиране на конституционните права и свободи, личната безопасност, повишаването на качеството и равнището на живота, на социалното и здравното осигуряване.

Интересите на гражданското общество са в утвърждаването на демокрацията, гражданския контрол върху институциите и свободата на сдружаване, в правата на религиозните, етническите и малцинствените групи, в съхраняването на националните духовни и културни ценности и традиции.

Интересите на държавата изискват защита на Конституцията, суверенитета и териториалната цялост на страната, постигане на политическа и финансова стабилност на икономическото и социалното развитие, строго спазване на правовия ред, равнопоставеност и взаимноизгодно международно сътрудничество.

Информационният фактор за гарантирането на националната сигурност действа чрез спазване на конституционните права и свободи на гражданите в областта на съхраняването и обmena на достоверна информация посредством развитието на модерни комуникации и медии. Опазването на националната сигурност изисква да не се допуска използването на информацията за манипулиране на масовото съзнание. Приоритет е да се гарантира със специален закон защитата на държавния информационен ресурс от изтичане на важна за страната политическа, икономическа, научно-техническа и друга информация.

Удовлетворяването на основната човешка потребност от сигурност е довело до създаването на система за национална сигурност, гарантираща сигурността на гражданите и осигуряваща защитата на интересите на гражданското общество, териториалната цялост и суверенитета на държавата. Тази система обхваща всички области на човешката дейност: политическа, икономическа, социална, духовна, външнополитическа, екологична, военна, вътрешнополитическа и информационна.

Системата за национална сигурност е голяма и сложна човеко-машинна система, в която съвременните технологии се използват за създаване, събиране, предаване, обработка, съхранение и потребление на информация. В тази система информационните и комуникационните технологии са средство, което усилва възможностите на човека в процесите на стратегическо ръководство, командване и управление.

Експлозивното развитие на науката и информационните технологии в края на XX и началото на XXI век предизвика множество дълбоки промени в стратегическата среда. Те засягат всички аспекти на обществения живот. Появиха се нови реалности, които най-общо се проявяват като рязко усложняване на международната обстановка, нарастване на обхвата и темпото на промените и поява на множество нови рискове и предизвикателства, пораждащи кризи и конфликти.

Нарастването на ролята на информацията в обществените процеси, глобалното разпространение на информационните инфраструктури, ръста на информационния обмен и глобалната комуникационна интеграция на света свърза в единна мрежа градове, села, нации, човечеството като цяло. Тази пространствено-времева информационна интеграция създава множество нови възможности за възход и просперитет. Тя обхваща всички аспекти (политически, икономически, социални, културни, военни, екологични и информационни) на обществената активност в единно световно информационно пространство, което днес се превръща в системообразуващ фактор на развитието.

Дейността на обществените субекти в информационното пространство активно влияе върху състоянието на националната сигурност във всичките ѝ аспекти. Анализът на тенденциите в стратегическата среда ясно показва наличието на два глобални процеса, породени от експлозивното развитие на науката и технологиите, а именно:

- *трансформационен*, при който рутинните интелекту-

ални функции на човека се прехвърлят върху новите оръдия и средства на труда;

- *интеграционен*, при който всички подсистеми за управление на националната сигурност и стратегическо ръководство на отбраната и въоръжените сили се обединяват в единна обща метасистема, наричана още „система от системи“.

Тези два процеса фундаментално променят характера и структурата на обществените отношения и начините на упражняване на организирано насилие. В началото на XXI век информационният императив в развитието на човешката цивилизация внесе необратими промени в базовата аксиоматика на бъдещите конфликти, кризи и война, които са:

- машинно, а не човешко ориентирани;
- с характер и форми, произтичащи от технологии, а не от организации;
- с приоритет на възпиращите бойни действия, без човешки жертви и с минимални съпътстващи разрушения вместо въвличане в унищожителни сражения;
- поставени на индустриално-технологична, а не на командно-административна основа.

Тези промени предизвикаха радикални изменения в схващанията за националната сигурност. Те доведоха до излизането от употреба и унищожаването на три поколения военна техника в периода след Втората световна война и създадоха условия за формулирането на нови концепции и доктрини за водене на т. нар. нетрадиционни войни. *Днес държавността на която и да е страна може да се гарантира само чрез изграждането на еволюционно развиващи се комплексни автоматизирани информационни системи за стратегическо управление, в които се анализират всички действащи фактори и се осигурява възможност за вземането на ефикасни решения. Разработването и използването на тези системи изисква ясна информационна стратегия и ресурсно осигурен модел на жизнения им цикъл, съгласувани с общата концепция за национална сигурност и развитие на страната.*

Във връзка с казаното държа да подчертая, че в настоящия монографичен труд авторът успешно защитава своите претенции относно формулираните от него основни научни и практикоприложни приноси. Според мен една от причините за високата научна и практическа ценност на монографичния труд е фактът, че зад него, с авторитета и името си стои един утвърден български военен командир и учен – генерал-майор д-р Груди Ангелов.

На всички читатели – студенти, докторанти, учени, военни командири, служители в системата на органите по сигурността и всички останали, които ще имат удоволствието да прочетат тази книга и да споделят изложената от нейния автор парадигмална концепция за метасистемата „държавност – национална сигурност“, пожелавам приятно и ползотворно четене. Нека всички ние, въз основа на личните си осъзнати ангажименти към нашата държава, да споделим своите социални ангажменти и отговорности за осигуряване и запазване на нейната национална сигурност.

СЪВРЕМЕННИТЕ ИНСТРУМЕНТИ НА СТРАТЕГИЯТА И ГЕОПОЛИТИКАТА

Рецензия от професор д.т.н. Цветан Семерджиев

Геополитиката и стратегията винаги са имали сериозни проблеми с инструментите за количествени измервания. Това най-ярко се проявява в интерпретацията на емпиричните данни, за чийто контекст рядко се постига консенсус. Например традиционно използваното сравняване на brutния вътрешен продукт (БВП) внася значителна неопределеност и объркване, защото допусканите отклонения и грешки не са в проценти, а в порядъци. Желанието да се намери устойчива методология за количествена оценка на стратегическите икономически потенциали на субектите на международните отношения винаги е подтикнувало изследователите да търсят нови подходи, които да осигурят една по-точна комплексна оценка на националното богатство. В средата на XX век такава беше дефинирана като „национална мощ“, но е принципно различна. Новата оценка е комплексна. Тя отчита не само икономическия потенциал, но и т.нар. „меки“ показатели на националната мощ, с които се оценяват неосезаемите активи на общественото богатство. Тази разлика даде нов шанс на концептуалното моделиране, като го превърна в практически полезен инструмент за сравняване на потенциала на действащите на международната арена сили. Така в началото на XXI век се появи методология за теоретично обобщаване на цялата информация и знанията за осезаемите и неосезаемите активи на обществото и конструиране на универсално метрично

пространство за тяхното изобразяване, сравняване, оценка и прогнозиране.

Натрупаните в последните години публикации в тази област позволяват да се получи цялостна представа за ефективността на методиката за комплексна оценка на националната мощ и нейното използване за изработването на стратегии и геополитики. Широка популярност придобиха публикациите на Рей Клайн*, Карлос Матос** и Хуан Шуофън***, с чиято помощ се формира т.нар. „мощностна парадигма“ на съвременните международни отношения. Тези постижения и резултатите от множество следващи научни изследвания формират ново автентично научно направление, което днес осигурява цялостна методология за стратегически анализ и оценка на състоянието на международната обстановка и на действащите в нея сили.

Принос към знанията в това направление внася монографията на генерал-майор д-р Грудри Ангелов, в която са описани и обяснени общата концептуална рамка и основните характеристики на големите сложни системи на държавата и системата за национална сигурност. Те са интерпретирани като фазови променливи на концептуален модел „държавност – национална сигурност“. Целта на автора е с конкретни примери и обяснения да разшири и допълни разбирането за същността и съдържанието на този модел. Тя е реалистична и съответства на подобен научен жанр. Авторът оригинално и талантливо разкрива същността и съдържанието на количествено измеримите характеристики на държавите в динамичния модел на международните отношения. С удовлетворение може да се направи изводът, че авторът е постигнал свои-

* Cline, Ray S. World Power Assessment: A Calculus of Strategic Drift. Washington: Georgetown University Center for Strategic and International Studies, 1975.

** Major General Carlos de Meira Mattos. The Evolution and Evolution of the Concept of Power. Brazilian Army. Military Review, June 1977.

*** Шофън, Хуан. Цзунхэ голи лунь (Теория комплексной мощи государства). Пекин, 1992, с. 218, 220-221.

те цели и на научната общественост е представена първата издадена на български език конструкция от знания за националната мощ.

Актуалността и значимостта на монографията са очевидни и не е необходимо да се доказват. Желанието да се акцентира върху същността на концепцията и обективно наложените върху обема на труда ограничения не са позволили да се добави повече информация за изследователските методи и инструменти. Няма необходимост да се акцентира върху това, но е важно да се подчертае, че авторът е усвоил и успешно използва една модерна нова методология, което може да остане незабелязано от читателя.

Съдържателно монографията е конструирана в две части. Първата описва и обяснява същността и съдържанието на системата „държавност – сигурност“. Въз основа на детайлен аналитичен преглед на базовите понятия в тази област авторът разкрива семантиката и прагматиката на концептуалния модел на системата за национална сигурност и дава оценка на европейския принос към конструирането на тази парадигма.

Втората част на монографията е фокусирана върху концептуалния модел на националната мощ и неговите приложения. Подробно са описани методите за измерване на тази мощ с помощта на крайно множество измерими променливи и е обяснена тяхната интерпретация в контекста на националните интереси и стратегията за сигурност. В така конструираното метрично пространство се разкрива същността на модела и са посочени начините за неговото използване за оценка на националната сигурност.

В тази част на монографията концепцията за националната мощ е представена с концептуална пораждаща метафора във вид на алгебрична конструкция с богато символно значение. Първият интерпретативен пласт на конструкцията се формира от знанията за материалните и неосезаемите компоненти на вектора на състоянието на националната мощ.

Върху него се надгражда пространството на интерпретациите, в което се извършва сравнителният анализ, разкриващ състоянието на многополярното ядро на субектите на международните отношения. В контекста на тази метафора глобалният конфликт на XXI век се разкрива холистично, като сложно, взаимосвързано, самоорганизиращо се поведение на мотивирани от национални интереси субекти. Следва да се подчертае, че тази част от монографията има принос в разбирането на това, как различията в националната мощ влияят на днешната представа за световния ред. От своя страна сравнителният анализ на конкурентите на световната арена разкрива предпоставките, определили едни или други решения на политиките в глобален план, и идентифицира факторите, моделирали тяхното поведение. Това е ключов момент в изследването, тъй като обсъждането на приложенията на концептуалния пораждащ модел на националната мощ дава нови доказателства в полза на хипотезата, че този модел има геополитически измерения, които могат успешно да се използват за идентификация на параметрите и текущото състояние на националните политики и стратегии.

Едно от най-значимите предизвикателства, пред които е изправен авторът на монографията, е интерпретацията на теоретичните рамки, използвани за обяснение на изследваните характеристики на националната мощ. За да се разбере същността на проблема, трябва да се спомене, че още по време на Студената война учените се разделят на две групи: теоретици, които използват концептуални рамки, и прагматици, които извличат заключенията си от детайлни описателни изследвания и емпирични данни. По-голямата част от книгите и статиите, при това най-добрите, не теоретизират концепциите. Те са дали едни от най-ценните приноси в изследванията на Варшавския договор и НАТО, без да се базират на някаква теория. За разлика от тях авторът на монографията е избрал по-трудния път. Без да декларира това експлицитно,

той въвежда основни категории, дефинира разбиране за метасистемния характер на системата „държавност – сигурност“, описва и обяснява модела на националната мощ, диференцира равнищата на сравнението и проследява приложенията. По този начин той вгражда в наратива своя обяснителна концептуална рамка и насочва вниманието към направения в края на втората част на монографията сравнителен анализ. Изложението е подредено така, че да отрази спецификата на количествените оценки в стратегически контекст. То дава нова интерпретация на известната теория и допълва с нови факти и изводи научната област.

Обобщавайки изложеното дотук, следва да се отбележи, че на българската научна общественост е представена конструкция от актуални и значими теоретични знания във важна за социалната практика тематична област. Тя има безспорна ценност като основа за генерирането на учебно съдържание по преподаваните във Военна академия „Г. С. Раковски“ учебни дисциплини. Без съмнение, авторът има значителен принос дори само с това, че е обработил огромен обем литературни източници и е формирал информационна основа за бъдещи изследвания.

Направените в изложението теоретични обобщения са научно обосновани и имат съществен научен и научноприложен характер. Те са оригинални и са научен принос в предметната област, която се обсъжда. Явявайки се първото издадено на български език, богато аргументирано и увлекателно въведение в света на „националната мощ“, монографията носи в себе си оригиналния авторски възглед за инструментариума на съвременната стратегия и геополитика. Несъмнено, тя ще е полезна на всички студенти, докторанти, експерти, законодатели и практики, работещи в областта на сигурността.

В заключение, като се има предвид демонстрираната експертна компетентност на автора, явния му принос в допълването и развитието на разбирането за системата „държав-

ност – сигурност“ и концепцията за националната мощ, може уверено да се предскаже, че монографията на д-р Груди Ангелов ще предизвика интереса на широката читателска публика, която ще има възможността да открие, че много от решенията в системата „държавност – сигурност“ са обективно и неизбежно предопределени.

ВЪВЕДЕНИЕ

През двадесет и първи век сме свидетели на съществени промени в съвременната среда за сигурност, които, засягайки политическата, социалната, икономическата и други сфери на обществото, засилват ролята на националната държава. Те абсолютизираха ролята и влиянието на нарастващата социална обвързаност на обществото, повишаващата се взаимна зависимост и разширяващата се глобализация при трансформацията на същността и предназначението на обществените структури, техните отговорности и способности за функциониране. Франсис Фукуяма, един от водещите политолози в света, само две десетилетия след провъзгласяването на „края на историята“ се налага да се самоопровергава, като акцентира върху необходимостта от изграждането на нови национални държави¹. Промяната в неговите възгледи и твърдения е продиктувана от невъзможността нивата на развитие на държавността в различните държави да бъдат изравнени. Тази промяна в поведението и мисленето на Фукуяма се дължи на факта, че слабите или провалилите се държави са източник на най-сериозните проблеми в света независимо от помощта на развитите страни да изградят свои държавни институции.

Следователно напълно закономерно ще продължат своето развитие зародилите се преди столетия и непрекъснатото усъвършенствани концепции за националните държави и държавния суверенитет. Независимо от сложните и разнообразни пътища на тяхното възникване и формиране повечето

¹ Фукуяма, Франсис. Строежът на държавата. София: Обсидиан, 2004.

национални държави функционират в настоящите международно признати държавни граници в продължение на десетилетия, като, разбира се, при конкретното разглеждане на всяка една следва да се отчитат промените, причините и формите на тяхното настъпване, както и развитието и демократизацията на политическите форми на държавното управление.

Основната характеристика за формирането на съвременната държава и държавност и днес е обвързана с основополагащата концепция за задължително обществено единение и държавна самостоятелност – национален или държавен суверенитет, в чиито рамки съвременните национални държави функционират и се развиват като автономни и независими международни субекти. Разбира се, причините за извършващите се промени са многостранни и в строго съответствие с динамиката на развитие на международните отношения. Например, основавайки се на резултатите и промените, настъпили след Втората световна война (1939 – 1945), британската и френската колониална система предоставят независимост на бившите си колонии.

В резултат на борбата за независимост и променените политически и географски реалности възникват много от сравнително новите национални държави. Подобни са причините и същността на промените в държавността на повечето от страните в бившия социалистически лагер след разпадането на Съветския съюз – обединението на Германия, разделението на Чехословакия, разпадът на Югославия и появата на няколко самостоятелни държави. Процесите на преформиране на националните държави не са затихнали и днес в Близкия изток, Северна Африка и Югоизточна Азия.

Сред основните причини за утвърждаването и развитието на националните държави след придобиването на самостоятелност и независимост могат да се отчетат съпътстващото обособяване на държавноструктуриран субект на международния пазар и на самостоятелен икономически субект, допълнително

задължаващ изграждането и укрепването на националните институции за управление на държавата, икономиката и обществото. Като пример може да се посочи стремежът на много от страните, получили независимост след разпадането на Източния блок, да се утвърждават като самостоятелни и силни държави с развити икономики в резултат на съгласуваните усилия на цялото общество за изграждането на демократични държавни институции и за развитието на държавата.

Съществуват редица национални държави, които в исторически план многократно са променяли формите си на държавно управление за определени периоди от време, преминавайки от изцяло авторитарни и монархически във формат на по-самостоятелно изградени и функциониращи институции, например Иран, Пакистан, Египет, Ирак и т.н. Нарастващата тенденция на разширяване на институционалното структуриране на държавността показва, че **основен фактор за функционирането на съвременната държава** и опазването на държавността във времето е стремежът към **повишаване устойчивостта на институциите на нейното управление**, както и желанието и способностите на обществото да осъществява необходимите промени.

Промените в държавите, чиято функционалност се крепи на устойчивостта на институциите и притежават по-малък брой бели институционални петна, са насочени към запазването и утвърждаването на държавността. На противоположния полюс слабата институционалност поражда непрекъснато центробежни вместо необходимите центростремителни сили в управлението на държавата, с което създава предпоставки да се разглежда като една от важните причини за преминаването им в списъка на неуспешните, а при задълбочаване на кризите, проблемите с устойчивостта и възможността за гарантиране на държавния суверенитет – и на фалиралите държави.

Независимо от безпрецедентно скоротечните промени и глобализацията на съвременната епоха, както и повишаването на взаимните обвързаност и зависимост,

основно изискване за успешното функциониране на националните държави са институционалната устойчивост и съхранената държавност, свързани с наличието на международно признат държавен суверенитет и функционалност на държавните институции и националните управленски структури.

Последствията за света от проявата на сравнително скоро (преди около 5 години) дефинирания феномен фалира-ла или провалена държава могат да се разглеждат като резултат от множеството съвременни военни и невоенни конфликти (включително граждански войни): горещи и замразени, нерешени регионални, междудържавни, териториални, национални, религиозни, демографски и малцинствени въпроси, трансформирани в дълбоки и дългосрочни кризи на институционалността, държавността и управлението на държавите. Например доста държави в Африка могат да бъдат класифицирани като нестабилни поради липсата на устойчиво управление, централна власт и институции.

При определянето на степента на застрашеност на държавите от липсата на управление и държавност през 2005 г. неправителствената организация „Фонд за мир“ и американското списание „Външна политика“ създават Индекс на провалените държави, преименуван през 2014 г. в Индекс на нестабилните държави². Споменатият инструмент се използва за измерване и оценка на степента на натиск върху държавите от различни проблеми в областта на политиката, сигурността, икономиката, екологията и др., чието нарастване отчита повишаването на нестабилността в съответната държава. Измерването се извършва върху аналитичната платформа „Система от инструменти за оценка на конфликти“³. Представени и разчетени в диаметрална противоположност, основните политически, икономически и социални атрибути на този измервателен и

² Fragile States Index. Available from: <http://fundforpeace.org/fsi/>

³ CAST Conflict Assessment Framework Manual. *Fund for Peace*, March 10, 2014. Available from: <http://library.fundforpeace.org/cfsir1418>

аналитичен инструментариум биха могли да се изведат сред основните задължително необходими характеристики за успешната функционалност на съвременната държава. Потребността от измерване и оценки се обуславя от множеството последиствия от наличието на фалирали или нестабилни държави – от предпоставки и основа за подготовка и дейност на терористични и криминални организации до потенциални източници на религиозна, политическа, социална дискриминация и геноцид, на вътрешна и трансгранична миграция и износ на социална и икономическа нестабилност и възможност за „заразяване“ на цели региони и континенти. ***Ето защо наличието на нестабилни или провалени държави следва да се приема като непосредствена заплаха не само с регионални, но и с глобални последици за развитието на международните политически, икономически и социални връзки и отношения. Поради това се налага международната общност да заделя значителен военно-политически, икономически и финансов ресурс за отстраняването на първопричините, разрешаването на проблемите и повишаването на международните доверие и сигурност.***

Разглеждайки възможността за концептуално представяне на съвременната държавност като система и следвайки практиките на описание на сложни системи, държавността би могла да се опише посредством нейните основни характеристики. Концептуализацията ще позволи системата „държавност“ да се разглежда като описание на сложна конструкция от специфичната политическа и правна институционална структура на държавата, включително нейната съдебна, политическа, икономическа, социална система и духовно-културна основа, представени чрез характеристиките на основните функции и механизмите за тяхната реализация, обособеността и устойчивостта на държавния суверенитет и особеностите на упражняването на държавната власт. Разбира се, използването за обобщаване и описание на системата „държавност“ чрез определен набор характеристики изисква въвеждането на ***определени критерии***

за тяхното приложение, като универсалност, същественост или значимост, обективност и приложимост, историческа обоснова-ност, съответствие и взаимно допълване, сравнимост и взаимен контрол.

Сложността и многообразието на структурните еле-менти съвместно с функционалността на съвременната държа-ва предопределят ръководното ѝ място при реализирането на всички задължения, които тя има към обществото, включител-но за гарантиране на сигурността на функционирането и разви-тието на обществото. Независимо от множеството подходи към дефинирането на понятието „национална сигурност“ (използ-вано за първи път от Теодор Рузвелт през 1904 г. и дефинира-но от Уолтър Липман през 1943 г.)⁴ прилагането на холистичен системен подход би позволило достатъчно пълно и цялостно разкриване на феноменалната му същност, особено с акцент на многостранните усилия за прилагането на ефективни мерки за неговото гарантиране като устойчиво състояние на обществото и държавата. Това би позволило разглеждането на национална-та сигурност като сложно системно явление, възникващо като синергичен продукт от обвързаността, оперативността и взаи-мозависимостта на множество социални подсистеми.

Като се отчитат всички характеристики на съвре-менната държава, би могло да се обобщи, че националната сигурност на съвременната държава може да се разглежда като вътрешносистемно състояние, което отразява слож-ността и диалектиката на взаимодействие и съгласува-ност на елементите на системата при справяне с предизви-кателствата, рисковете и заплахите за държавата, както и за успешното отстояване на националните интереси.

⁴ „Държавата се намира в състояние на сигурност, когато не ѝ се налага да принася в жертва своите законни интереси, за да избегне войната, и когато тя е в състояние да защити при необходимост своите интереси чрез водене на война“. Цит. по: Петровский, Владимир. Доктрина „Национальной безопасности“ в глобальной стратегии США. Москва: Международные отношения, 1980, с. 323.

При разглеждане на непосредствената връзка между сложните системи на държавността и националната сигурност следва да се отчита, че и структурирането, и функционалността, и крайният резултат от дейността на всички елементи (подсистеми) на системата за национална сигурност са резултат от взаимодействието между трите основни власти на съвременната държава – **законодателна, изпълнителна и съдебна**. Независимо че основните задължения за постигането и поддържането на устойчива национална сигурност са възложени на **изпълнителната власт** в националната държава, в никакъв случай не могат да се пренебрегват отговорностите на **законодателната власт**, особено като основоположник на структурата и нормативното определяне на задълженията на всяка от институциите на изпълнителната власт, както и на **съдебната власт** като коректор, контролор и непосредствен изпълнител на задължения от вътрешната, икономическата, екологичната и друга сигурност. Същевременно, тъй като основна характеристика на съвременната държава е **независимостта на всяка от споменатите власти**, тази тяхна съществена характеристика се гарантира посредством самостоятелно обособени институции (на всяка от тях), самостоятелен бюджет и възможност за упражняването на взаимен контрол.

Прилагането на подобен подход при разглеждането на двете системи (държавност и национална сигурност) би позволило разкриването на всички елементи, връзки, пресечни точки, задължения и отговорности на всяка от тях и общите им елементи. Предвид консервативността и нарастващата международна обвързаност на всяка от системите, подходът би създал в обозримо бъдеще благоприятни условия за прогнозиране на системния инженеринг, развитието и усъвършенстването на структурата и функционалността както на системата „държавност“, така и на системата за национална сигурност. Прилагането на подхода би подпомогнало **концептуалното моделиране в холистична изчерпателност на управлението** на една от най-значимите

функции на съвременната държава – защитата на националната сигурност. Той, подходът, би разкрил всички задължения на държавата за изграждане и поддържане на основните елементи на националната мощ, което на свой ред ще позволи проследяване на развитието и разкриване на вероятните пътища за повишаване на тяхната структурна и функционална ефективност.

Наличието на стабилни и добре функциониращи институции е залог и гаранция за бъдещо устойчиво и успешно развитие на съвременната национална държава. Светът се развива успешно и без големи сътресения за националната сигурност благодарение на изграждането на независими и силни институции, в които са концентрирани и консолидирани усилията на обществото и държавата. Наличието на институционална завършеност и устойчивост, върховенство на закона при запазването на функционалността на обществения договор между обществото и държавата гарантира наличието на достъп на гражданите до основните услуги на държавата, законосъобразна защита на правата и правоприлагане. Същевременно не бива да се пренебрегва и фактът, че в съвременния свят все още съществуват множество нестабилни, развиващи се и постколониални държави, които се нуждаят от международна помощ за гарантиране на своята национална сигурност и за изграждане на работещи и устойчиви демократични институции.

С повишаване на предизвикателствата, рисковете и заплахите в постоянно променящата се стратегическа среда за сигурност потребността от усъвършенстване на модела на управлението на националната сигурност в съвременната държава непрекъснато се засилва. Нарастващата глобална обвързаност и взаимна зависимост изискват допълнителни усилия за поддържане равнопоставеността на държавите, съюзите и международните организации като основни субекти със задължения за гарантиране сигурността на своите общества. Същевременно, без да се изменят съществено отговорностите, при взаимодействието на всички тези субекти на арената на международните отношения нарастват възможностите за вза-

имно допълване и изграждане на общи способности за усъвършенстване функционалността и управлението както на националните, така и на международните организации в областта на сигурността и отбраната.

В настоящата монография последователно ще бъде направен опит за дефиниране и описание в обща концептуална рамка на основните характеристики на сложните системи на държавата и системата за национална сигурност, за да могат впоследствие да бъдат обобщени посредством създаването на концептуален модел на институционалните структури и оперативността на системата от системи „държавност – национална сигурност“.

Първа глава

СИСТЕМАТА „ДЪРЖАВНОСТ“

Развитие на концепцията за националната държава

Развитието на съвременното информационно-глобализирано общество в рамките на традиционната национална държава поставя на изпитание научните прогнози и резултати от изследванията както в края на миналото, така и в началото на настоящото столетие. Тези изследвания бяха насочени към абсолютизиране ролята и влиянието на социалната обвързаност и взаимната зависимост върху трансформацията на същността и предназначението на държавните институции, обществените структури, техните отговорности и функциониране. Затова скоро след провъзгласяването на „края на историята“⁵ през 1992 г. се налага Франсис Фукуяма да се самоопровергае, апелирайки за продължаване изграждането и усъвършенстването на националната държава⁶. Той обяснява промяната във възгледите си с невъзможността за изравняване нивата на развитие на държавността на отделните държави, защото слабите или провалилите се от тях служат като генератор на множество от сериозните проблеми в света, за чие-

⁵ Фукуяма, Франсис. Краят на историята и последният човек. София: Обсидиан, 2006.

⁶ Фукуяма, Франсис. Строежът на държавата...

то решаване посредством изграждането на работещи държавни институции се разчита основно на усилията и помощта на силно развитите държави и международната общност.

Съвсем закономерно в нашата съвременност, а твърде вероятно и в бъдеще ще продължи да се развива зародилата се преди столетия и непрекъснато усъвършенствана **концепция за националната държава и държавния суверенитет**. Независимо от сложните и многообразни пътища на възникване и формиране, една огромна част от настоящите национални държави функционира в международно признати държавни граници в продължение на десетилетия. Разбира се, при конкретното представяне на всяка от тях следва да се отчитат всички промени, които са се извършвали и се извършват, а също така причините и формите, довели до тяхното настъпване. В допълнение е необходимо да бъдат отчетени също така непрекъснатото развитие и демократизацията на политическите форми на държавно управление.

Съвременната държава и държавност продължават да се характеризират и обвързват с принципите на основополагащата концепция, изискваща задължителното наличие на **национално единение** и **държавна самостоятелност**. Следователно като базисна характеристика за формирането на съвременната държава и държавност остават националният и държавният суверенитет, които определят рамките за функциониране и развитие на националните държави като автономни и независими международни субекти. През годините сме свидетели на множество промени, които са многостранни и в строго съответствие с направленията и динамиката на развитие на международните отношения. Пример за тези промени са процесите вследствие на Втората световна война, които довеждат до пълния разпад на британската и френската колониална система, след като предоставят независимост на бившите си колонии. Тук е мястото да посочим и ролята на променените политически и географски реалности, довели

до възникването на много от сравнително новите национални държави. Примери в това отношение са промените в държавността на повечето от страните, част от социалистическия лагер, след разпадането на Съветския съюз, Съвета за икономическа взаимопомощ (СИВ), обединението на Германия и разделението на Чехословакия и Югославия, довели до появата на няколко самостоятелни държави в рамките на Европа.

Сред основните причини и като основна характеристика за утвърждаването и развитието на националните държави след придобиването на независимост и обособяването им като самостоятелни държави (субекти на международното право) може да се приеме съпътстващото обособяване на държавноструктуриран пълноправен субект на международния пазар (самостоятелен икономически субект). Самото съществуване на националната държава в политическата и икономическата област налага допълнителното изграждане и укрепване на **националните институции за управление на държавата**, икономиката и обществото. Като пример може да бъде посочен стремежът на много от страните, получили независимост след разпадането на Източния блок, да се утвърдят като самостоятелни и силни държави с развити икономики, постигнат в резултат на съгласуваните усилия на цялото общество и оказването на помощ за изграждане на демократични държавни институции и развитие на държавата.

Съществуват редица национални държави, които исторически многократно са променяли формите на своето държавно управление в определени периоди за сравнително кратко време. От изцяло авторитарни и монархически държави са преминали в държави с полулиберално изградени и функциониращи институции, като Иран, Пакистан, Египет, Ирак и т.н. Нарастващата тенденция на разширяване на институционалното структуриране на държавността в света показва, че **основен фактор за функционирането на съвременната държава и опазването на нейната държавност във времето е стремежът на нацията или обществото към повишаване устойчивостта на институции-**

те на нейното управление, както и желанието, възможностите и способностите на обществото да осъществява необходимите реформи. Промените в държавите, чиято функционалност се крепи на всеобхватност, специализация и устойчивост на институциите, показват, че тези държави притежават по-малък брой бели институционални петна и основните им усилия винаги са насочени към запазване и утвърждаване на държавността. На противоположния полюс всяка проява на слаба институционалност поражда непрекъснато центробежни (вместо необходимите центростремителни) сили в управлението на държавата и създава предпоставки за нейното разглеждане като една от важните причини за преминаване в списъка на неуспешните държави, а при задълбочаване на кризите и проблемите с устойчивостта и възможността за гарантиране на държавния суверенитет – и в списъка на фалиралите (провалилите се) държави.

Независимо от безпрецедентно скоротечните промени и глобализацията на съвременната епоха, както и повишаването на взаимната обвързаност и зависимост, основно изискване за успешно функциониране на националните държави и днес е наличието на институционална устойчивост и съхранена държавност, които са следствие от международно утвърден легитимен държавен суверенитет и функционалност на държавните институции и управленските структури.

Нарастването на броя и последствията за света от проявата на сравнително поновому дефинирания феномен **фалирала** или **провалена държава** може да се разглежда като резултат от множеството съвременни военни и невоенни конфликти (включително граждански войни): горещи и замразени, нерешени регионални, междудържавни, териториални, национални, религиозни, демографски и малцинствени въпроси, трансформирани в дълбоки и дългосрочни кризи на институционалността, държавността и управлението на държавите. Например много държави в Африка и днес биха могли да се класифицират като неста-

билни основно поради липсата на устойчиво управление, силна централна власт и демократични функциониращи институции.

За измерване нивата на опасност за държавите при липсата на управление и държавност правителството на САЩ възлага на неправителствената организация „Фонд за мир“ (The Fund for Peace) и на списание „Външна политика“ (Foreign Policy) да създадат механизъм за измерване степента на застрашеността им. През 2014 г. Индексът на провалените държави (Failed States Index) от 2005 г. е публикуван като Индекс за идентифициране на нестабилните държави (The Fragile States Index). Този инструмент дава възможност да бъде измерена и оценена степента на напрежението, оказвано върху държавите и причинено от различни сериозни проблеми в областите политика, сигурност, икономика, екология, енергетика, образование и т.н.

С нарастването на степента на натиск върху съответната държава се повишава и нейната нестабилност. За измерването се използва създадената аналитична платформа „Система от инструменти за оценка на конфликти“. Този измервателен и аналитичен инструментариум, основавайки се на представени и разчетени в диаметрална противоположност основни политически, икономически и социални елементи, би могъл да спомогне за извеждането на базови, задължително необходими характеристики на успешната функционалност на съвременната държава. Необходимостта от измерване и оценяване на различните атрибути е продиктувана от множеството ефекти и следствия, които биха предизвикали наличието на фалирали или нестабилни държави в регионален и глобален мащаб. Те варират, като в съответната фалирала или нестабилна държава са създадени предпоставки и добра основа за подготовка и дейности на терористични и криминални организации, потенциални източници на религиозна, политическа, социална дискриминация и геноцид, на вътрешна и трансгранична миграция и износ на социална и икономическа нестабилност до възможността за „заразяване“ на цели региони и континенти.

Наличието на нестабилни или провалени държави би следвало да се приема като непосредствена заплаха не само с регионални, но и с глобални измерения и последици за развитието на международните политически, икономически и социални връзки и отношения. Затова се налага и днес международната общност да продължава да заделя значителен военно-политически, икономически и финансов ресурс, от една страна, за отстраняване на първопричините, а от друга – за разрешаване на проблемите и за повишаване на международните доверие и сигурност.

Разглеждайки възможността за концептуално представяне на съвременната държавност като система и следвайки практиките за описание на сложни системи, държавността на националната държава би могла да се опише чрез нейните основни характеристики. Подобен подход би позволил системата „държавност“ да се разглежда като описание на сложна конструкция от специфичната политическа и правна институционална структура на държавата, в която са включени **съдебната, политическата, икономическата, социалната система и духовно-културната основа**, представени чрез основните базови характеристики, функции и механизми за тяхната реализация, самостоятелната обособеност и устойчивост на държавния суверенитет и особеностите на упражняването на държавната власт. Разбира се, използването за обобщаване и описание на системата „държавност“ посредством определен набор характеристики изисква въвеждането на определени критерии за тяхното приложение, като универсалност, същественост или значимост, обективност и приложимост, историческа обоснованост, съответствие и взаимно допълване, сравнимост и взаимен контрол.

Развитие на концепцията за държавата и държавността

Съвременната държава може да се разглежда като институционално организирана общност на легитимната политическа система за управление върху територия с точно оп-

ределени и международно признати граници, притежаваща утвърден вътрешен и външен суверенитет. Днес държавата е основен правно установен субект за функциониране на политическата система на съвременното общество. Ретроспективно концептуалната представа за държавата се намира в процес на постоянна еволюция – от древноизточните деспотии и гръцките градове-държави през империите, феодалните монархии до настоящите национални държави и междудържавни съюзи. В диалозите „Държавата“ и „Държавникът“ Платон прави опит за описание на идеалната държава от гледна точка на ползите за обединяване на обществото, което „носи много от чертите на обмислена стратегия за изграждане на имидж.“⁷

В „Атинската държавна уредба“⁸ Аристотел извежда първите дефиниции за града държава като основна политическа единица и общност от граждани, свързващи в едно цяло общностите „семејство“ и „селище“ в политическа общност. Никой от учените „не пропуска ролята и значението на елинските градове-държави с постиженията на представителите на техните философски и реторически школи.“⁹ Цицерон обогатява развитието на концепцията с внасянето на определението за републиката като достойние на народа и формите на държавното управление.

В своето съчинение „Владетелят“¹⁰ Николо Макиавели въвежда за първи път наименованието **държава** като основен инструмент за управление на обществото върху определена територия и представя основните форми на държавно управление в своето съвремие.

В „Левиатан“¹¹ Томас Хобс развива идеята за произхода и функциите на държавата, критикувайки божествения произход

⁷ Воденичарски, Сашо. PR не е от вчера. София: Софттрейд, 2019, с. 92.

⁸ Аристотел. Атинската държавна уредба. София: Проектория, 2012.

⁹ Воденичарски, Сашо. Артефакти на стратегическите комуникации от Македония. – В: Годишник на Военна академия „Г. С. Раковски“, факултет „Национална сигурност и отбрана“. Ч. 3, 2013, с. 214.

¹⁰ Макиавели, Николо. Владетелят. София: Изток-Запад, 2014.

¹¹ Хобс, Томас. Левиатан. София: Лист, 2017.

чрез т.нар. договорна теория. Според Хобс хората в държавата се отказват доброволно от част от своите права и свободи, за да ги предадат или предоставят на върховната държавна власт в качеството ѝ на изразител и защитник на общите идеи и интереси.

Концепцията за произхода и същността на националната държава еволюира непрекъснато, за да се стигне до Шарл дьо Монтескьо с необходимостта от разделението на властите¹², до Жан-Жак Русо¹³ и теорията за народния суверенитет и политическото равенство, до Хегел¹⁴ с неговата философия за гражданското общество и политиката на държавата.

Въвеждането на първоначалните основни атрибути в концепцията за съвременната национална държава се свързва с резултатите от Тридесетгодишната война и сключения Вестфалски мирен договор (Вестфалски мир)¹⁵ през 1648 г. Договорът утвърждава прилагането на основополагащите принципи за държавен суверенитет и ненамеса във вътрешните работи на държавите. Той поставя основите на Вестфалската международна система, чиято правна основа и функционалност се базират на устойчивия баланс на силите на националната държава и нейните национални интереси, при което упражняването на пълната власт на държавата върху прилежащата територия (суверенитет) изключва възможността за външна намеса и влияние на други държави, включително в нейните международни отношения.

Според Марин Бъчваров създаването на националните държави включва два паралелни процеса: на **държавно строителство** и на **национално строителство**¹⁶. Той свързва процеса

¹² Монтескьо, Шарл. За духа на законите. София: Наука и изкуство, 1984.

¹³ Русо, Жан-Жак. За обществения договор. София: ЛИК, 1996.

¹⁴ Хегел, Г. В. Ф. Философия на правото. София: Гал-Ико, 2000.

¹⁵ Вестфалският мирен договор е сключен на 24 октомври 1648 г. в Мюнстер и на практика се състои от два мирни договора. Единият е между Свещената Римска империя (германско-австрийска държава, управлявана от Хабсбургите) и нейните съюзници, от една страна, и Швеция и нейните съюзници, от друга. Вторият договор е между Свещената Римска империя и нейните съюзници, от една страна, и Франция и нейните съюзници, от друга.

¹⁶ Бъчваров, Марин. Геополитика. Терминологичен справочник. София: Петекстон, 1999, с. 158.

на **държавно строителство с приемането на основополагащо законодателство, изграждане на административно-териториално устройство, централизация на упражняваната власт и вграждане на държавата (чрез нейните институции) в гражданското общество.** По този начин според автора се осигурява унифицирано прилагане на държавните и политическите решения по правно установен ред и върху цялата територия на страната. Естествено, процесът на управление предполага създаването на система за събиране и съхраняване на информация, необходима на държавната власт, втора система за териториално деление на административни единици, установяване на реда за движение на стоки, услуги и информация във и извън границите на държавата, както и изграждането на централизирана администрация за реализиране и координиране на посочените функции. Затова националното строителство на свой ред предполага използването на нацията, на нейната национална и културна идентичност като инструмент в държавното строителство. При тези условия процесът на национално строителство би могъл да се обобщи като **процес на възпитаване на гражданите на държавата в национално гражданско съзнание и съпричастност към функционирането на собствената държава, при което в класическите национални държави процесът обикновено предшества и спомага за изграждането и функционирането на държавата.**

Историческото проследяване на развитието на концепцията за държавата, държавността и суверенитета показва, че съвременната държава управлява отношенията си (вътрешните в обществото и външните с останалите държавни субекти) посредством вековно култивирана стройна система от специализирани държавни институции. Макс Вебер извежда основните характеристики – наличието на институции със средства за прилагане на сила и държавен ред върху ограничена от граници територия, където този ред е легитимен¹⁷. Независимо от потреб-

¹⁷ Бройер, Щефан. Държавата – създаване, типове и организационни стадии. София: ВИ, 2004, с. 22.

ността от самоопровержение във времето, споделяйки базовата същност на вижданията на Макс Вебер, Франсис Фукуяма определя съвременната държава като „човешка общност, която спешно се стреми към монопол над легитимното прилагане на физическо насилие в пределите на определена територия“¹⁸. Съвременните практики на разширено сътрудничество (Европейски съюз, НАТО) и усилията на световната общност за разрешаването на различни прецеденти (Македония, Косово, Крим) разнообразяват и обогатяват същността и основните характеристики – подпомагат развитието на концепцията за националната държава.

Основни характеристики на националната държава

Държавата обикновено се характеризира като общност от граждани, организирани в легитимна политическа институция, при което наличието на постоянно **население** е естествено изискване като едно от базовите доказателства за съществуването на съвременната държава. Това изискване предполага не само наличието, но и функционирането на политически стабилно организирана общност, при което не съществуват официални международни норми за изчерпателно дефиниране на минимален брой жители в изискването за държавност. Следователно всички граждани и чужденци, живеещи на територията на дадена държава, спазват нейните **закони и провежданите политики**.

Съвременната държава упражнява своята върховна власт над тях и територията чрез формите на законодателната, изпълнителната и съдебната власт (законов ред). Предвид развитието на концепцията за съвременната държавност би могло да се твърди, че населението на държавата формира обществото, което организирано в социална общност, конституционно урегулирано е сключило договор за съвместно съжителство по общи правила за територия в международно признати граници. Независимо че населението, разделено на социални индивиди или групи, би могло да споделя или не общи политически убеждения, то е задължено

¹⁸ Фукуяма, Франсис. Строежът на държавата...

да спазва изискванията на конституцията и законите на държавата. Характерна за съвременните държави и общества е мобилността на населението, която в зависимост от причините може да бъде икономически, политически, социално, етнически, демографски, религиозно, етнически и т.н. предизвикана. Също така в зависимост от мотивацията и степента на съгласие в обществото може да оказва значително влияние върху сигурността на обществото и стабилността на държавното управление.

Друга базова характеристика на съвременната държава и държавност е притежаването на собствена **територия** в международно признати граници. Изискването за наличието на постоянно население се използва заедно с възможността за притежаване и упражняване на политическа власт върху населението на определена територия или част от Земята, обитавана от стабилна социална общност – нация.

При определяне на държавността наличието на ясно дефинирана територия не предполага, че тя задължително е фиксирана в международно признати граници, но по същество развитието на концепцията за държавността на съвременния етап показва, че всички съвременни държави са ситуирани в определени и признати териториални граници. Съществуват и изключения, включително в Европа. Албания например е призната за държава през 1913 г. от редица страни, въпреки че тогава не притежава международно установени граници, а Израел става член на Обединените нации въпреки споровете за съществуването и териториалното очертаване на подобна държава.

Краят на XX и началото на XXI век обогатяват международните прецеденти на полупризнати и непризнати държави. Ето защо съвременните измерения на концепцията за държавността предполагат по презумпция, че в процеса на своето формиране националните държави вече са изградили и постигнали международно признание на териториалните си граници.

Независимо че размерът на територията може да бъде променян в зависимост от придобиването или отделянето на

сухопътни или морски части от нея по силата на международни договори след политически преговори, споразумения за покупка или посредством окупиране и използване на въоръжени сили (например при кризи, конфликти и война), легитимността на правомощията на държавата върху променената територия също се обуславя единствено чрез международно признание на новите граници. Притежаването на правомощия върху определена територия (като втори съществен атрибут на държавността) дава възможност тази основна характеристика да допуска дефинирането на държавата като географска териториална единица. Ето защо, независимо дали размерът на територията на дадена държава е по-голям, или по-малък, за да бъде включена в международните рамки на разбирането за съвременна национална държава, тя трябва да отговаря на изискването за задължително обособена и маркирана територия съгласно изискванията на международното право и урегулиращите границите взаимни договорености със съседните страни.

Съществуват държави (Русия, Канада, САЩ, Индия, Китай, Бразилия), чиято територия позволява да бъдат характеризирани като големи, но има и други (Непал, Бутан, Шри Ланка, Малдивските острови, Швейцария, Того, Бурунди), които в съответствие с притежаваната територия могат да бъдат характеризирани като малки държави. Независимо от размера на съвременните държави ***задължително условие за приемане на територията сред основните характеристики за дефиниране на съвременната държавност е поставянето на цялата притежавана територия под ефективен контрол, суверенитет или върховната власт на държавата, при което всички лица, социални групи, организации, асоциации, институции и териториални единици на дадената територия са субекти под суверенитета и управлението на държавата.***

Според Шефан Бройер суверенитетът върху територията, населението и взаимоотношенията на дадена държава се обуславя като приеман за легитимен държавен ред и определена,

ограничена територия, в която този ред е валиден¹⁹. Освен това е необходимо задължително да се подчертае, че територията на държавата може да включва не само сухопътна част, но и реки, езера, канали, вътрешни морета, част от крайбрежните морски териториални води или морски пояс, континентален шелф, планини, хълмове и всички други земни географски характеристики, включително прилежащото към цялата (наземна и морска) територия въздушно пространство. В зависимост от географското разположение на държавата нейната територия може да обхваща острови или архипелази в прилежащата акватория.

Етимологията на думата **суверенитет** (от фр. *souveraineté*) означава 'висш, върховен, независим'. Според Аристотел това е **върховната власт на държавата**, а в средните векове съществуват сходни производни за нейното дефиниране. В съвременно значение те са използвани през XV век, за да навлязат в английската, италианската и германската политическа философия. В политическите науки понятието „суверенитет“ датира от 1576 г. с публикуването на „Шест книги за Републиката“ от Жан Боден в качеството му на върховна власт над територията и населението.

При терминологичното описание обикновено се използват два различни аспекта – **вътрешен** и **външен суверенитет**. Вътрешният суверенитет отразява притежанието от група лица на цялата или пълната законна власт да управляват всяка независима държава, а външният отъждествява независимостта на държавата от външна принуда на други държави. Съответно, от гледна точка на правомощията, вътрешният суверенитет отразява делегираната власт над всички граждани, социални групи, асоциации, организации и институции на определена територия на държавата. Външният суверенитет служи за отражение на статута на държавата като основен субект на международното право, който е независим от останалите държави и притежава

¹⁹ Бройер, Щефан. Държавата – създаване, типове и организационни стадии..., с. 22.

свободата при определянето и провеждането на своя външна политика, включително сключването на международни договори и присъединяването към международни съюзи и организации.

Всяка друга държава няма правото да се намесва във външните и вътрешните работи на която и да е независима държава. Ето защо в качеството на основна характеристика на съвременната държава и държавност ***суверенитетът служи за отразяване притежанието на неограничена независима власт от националната държава в качеството ѝ на международен субект, който формира и провежда самостоятелна вътрешна и външна политика в интерес на населението си.***

Като атрибут на държавността наличието или притежанието на суверенитет на свой ред може да бъде пояснено с няколко негови отличителни характеристики: постоянна установеност (непроменливост), изключителност, всеобхватност, неотменност, единство, непогасена давност, неделимост, неприкосновеност, оригиналност.

Постоянството на установеността на суверенитета се използва за основен критерий на независимостта на националната държава, при което всяка държава е толкова дълго суверенна, колкото са запазени нейната вътрешна и външна независимост.

Под *изключителност на суверенитета* би следвало да се отчита, че неговият изразител може да бъде само един (този, който притежава изключителните права и отговорност да бъде изразител на суверенитета на всяка държава). Затова всеки друг, който претендира за изключителни права върху суверенитета на дадена държава, се характеризира като нарушител на нейния суверенитет.

Суверенитетът на държавата е *универсално приложим* върху всеки отделен гражданин, всяка социална група и организация без изключение, като не дава възможности за освобождаване на никого от всички произтичащи права и отговорности. Съ-

ществуват и изключения върху територията на суверенната държава, които съгласно признатите международноправни норми се отнасят или разпространяват върху чуждестранните посолства и дипломатическите представители на чужди държави (разбира се, на реципрочна основа). Наличието на подобни изключения не лимитира установения суверенитет на държавата и запазва правата на суверенната държава да отменя и отнема дипломатически права на чужденците на своята територия.

Неотменността е друга базова характеристика на суверенитета, която означава, че без наличието на суверенитет държавата или по-скоро държавността не може да съществува. Като следствие от тази характеристика държавата не може да прехвърля своя суверенитет върху което и да е друго лице или държава.

Отличителна черта на държавността на съвременната национална държава е разпростирането на суверенитета само при *единство* на нейните територия и население.

Липсата на *давност* за приложимостта на суверенитета на всяка национална държава предполага, че когато суверенът не упражнява суверенитета на своята държава в определен период от време, неупражняването не отменя самия суверенитет, който може да бъде прилаган по всяко време от съществуването на съответната държава.

Неделимостта на суверенитета означава, че той не може да бъде разделян, особено в качеството на изразител на върховната власт в държавата. В случай че суверенитетът не е абсолютен и може да го има или не, то тогава всяка определена територия с прилежащото ѝ население не би могла да се приема за държава. Ето защо задължителна основна характеристика на суверенитета на признатата национална държава е неговата *абсолютност* или *неограниченост*.

В качеството на основна характеристика на суверенитета от правна гледна точка *оригиналността* предполага, че за суверена притежаването и упражняването на властта вър-

ху населението и територията са делегирани по силата на съответните конституция и закони.

Посочените базови атрибути на суверенитета на съвременната национална държава служат за потвърждение на неговата роля като **ключова характеристика на държавата, която отразява притежаването на пълна и абсолютна власт в държавните териториални граници**, а като следствие държавите са независими в създаването и прилагането на закони, провеждането на самостоятелна външна и вътрешна политика, планирането на бъдещото съществуване на държавата в рамките на нейните закони и граници.

Друга задължителна основна характеристика на съвременната държава е наличието на органи за упражняване на правно делегирания суверенитет върху територията и населението – **легитимно изградени органи за управление**. Всички национални държави притежават свое организирано управление, на което в зависимост от избраната форма на прилагане по различни схеми са делегирани задължения на законодателната, съдебната и изпълнителната власт.

Управлението дава възможност за функционирането на държавата при установяване и защита на обществения ред, при защита и упражняване на нейните вътрешен, външен суверенитет и териториална цялост, при предоставяне на обществени услуги на населението, при подготовка и вземане на решения за гарантиране на сигурността, живота и здравето на всички хора, живеещи в териториалните граници на държавата (приложение 1).

Нация – национална държава

Възникването на нацията е свързано с развитието на производствените отношения, създаването на общ пазар, обща култура и език. Този процес се развива по различен начин и с различни темпове на различни места и зависи от специфичните условия.

През Средновековието обединителните звена, които свързват в едно цяло разнородните етнически групи, са **държавата, религията и етническата култура**. На по-късен етап се образуват регионални общности, съвпадащи с определени географски области, които имат известна политическа обособеност и специфични за всяка от тях културни ценности. В тези бързо развиващи се общности започва постепенно да се заражда съзнанието за принадлежност към една обща група хора, обвързани с еднаква и специфична за всяка от тях идентичност, което всъщност е зараждащият се национализъм. Появява се родовото понятие **народ**, формирано върху родствените връзки, според които всеки се ражда като част от даден народ, племе, раса и не се променя. Представителите на един народ имат отличителни външни белези – цвят на кожата, специфични черти на лицето, особености в ръста или телосложението и т.н.

Формирането на всяка **нация** може да се разглежда като структуриране на обвързана социална общност, базирана на обща история, език, култура, традиции и вярвания, в която всички членове притежават споделени или сходни схващания за социалната, културната и духовната сфера (аспекти) на общността. Обикновено в развитието си тя формира свои национален идеал и национални интереси. Ето защо понятието „нация“ **може да отъждествява общност от хора, която се характеризира с утвърдено съзнание за обща историческа и културна принадлежност, живее на една и съща територия, обединява се от общ език и обикновено е организирана в държава**. Затова и от гледна точка на националните държави нациите могат да се разглеждат като техен продукт – политико-териториални общности, които държавите целенасочено обособяват за обединяване на своите граждани чрез националното законодателство и държавната политика. През 1999 г. Ърнест Гелнър определя нацията за отделния гражданин: „Един човек принадлежи към една

нация само тогава, когато всички други нейни членове го признават за такъв“.²⁰

Подобен подход на дефиниране на нацията показва, че в унисон със семантиката ѝ в българския език тя може да бъде припокрита от думата **народ**, а също така би могла да се формира на дадена **територия**, преди да бъде създадена национална държава, а според историческия опит би могла да продължи да съществува и след като загуби своята държава. За разлика от етноса нацията се самоопределя. Други характеристики на нацията са принадлежност към обща религия (незадължителна), степен на самоосъзнатост на общността, споделени или общи идеали, интереси, национални каузи и т.н., благодарение на които всяка нация притежава свой отличителен, специфичен и уникален дух, ескалиращ до национализъм.

Характерните черти на нацията се отъждествяват с нейната **национална идентичност** и се обединяват върху обща територия, език, традиции и обичаи. Затова като критерии на националната идентичност могат да бъдат изведени произходът, езикът, религията, културните традиции и други параметри на дадена социална общност. Антъни Смит определя националната идентичност като основание за съществуването на всяка нация, състояща се в култивирането на нейната уникална културна ценност, а етническите отличия – като условия, **без които е невъзможно определянето на националната идентичност**: споделени митове, обща история, уникални културни белези и усещане за различност от останалите²¹.

Ето защо нацията би могла да се разглежда като исторически продукт от влиянието на политически, икономически и културни фактори, при което националната държава може да се разглежда като форма на политическата организация на нацията. Затова и модерната държава е национална, независимо дали е продукт на модернизация, или е конституирана като

²⁰ Гелнър, Ърнест. Нации и национализъм. София: Панорама, 1999, с. 92.

²¹ Smith, Anthony. National Identity. University of Nevada Press, 1991, pp. 97-98.

национална със свои институции, универсални правни норми и отношения между гражданите. Тези установени норми и отношения се приемат като общи принципи на устройството на всяка национална държава, независимо от уникалността на нейните културни традиции. В същото време в съвременната национална държава се формира мултикултурно общество, при което националните език, образование и възпитание правят общодостъпни създадените културни традиции и национални блага.

Правото на самоопределение на всяка нация²² е основен принцип в съвременното международно право, съдържащо се и в Хартата на Организацията на обединените нации (ООН)²³, а взаимното признаване и зачитане на границите, политическото равенство между нациите е ключово условие за сътрудничество. Суверенитетът – основна характеристика на националната демократична държава, би могъл да се приеме и като суверенитет на нейните нация или народ. При тези условия приемлив модел за участие на съвременната национална държава в международното сътрудничество би бил този, който не изисква пожертвование на държавния суверенитет и предоставя равноправни условия за всички участващи свободни и независими нации/суверенни национални държави.

Национална мощ

Самостоятелна или независима, съвременната държава разполага с няколко основни елемента, които обикновено характеризират основите на нейната национална мощ: дипломатически, икономически, информационен и военен. Независимо от формата на управление на държавата, изграждането и управлението на всеки от тези елементи най-често е делегирано на отделна специализирана институция от изпълнителната власт.

²² Декларация за правата на човека и гражданина от 1789 г. (август 1789). Цит. по: Станев, Н. История на френската революция, София, 1927.

²³ Всеобща декларация за правата на човека. Приета и провъзгласена с Резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г. – В: Сборник международни документи, 1992. http://drom-vidin.org/images/webpics/ok_Vseobshta.pdf

Способностите и мощта на всеки от посочените основни елементи на националната мощ се използват за характеризиране на съответните тежест и влияние на държавата в специфичната предметна област на нейните отношения, сътрудничеството и взаимодействие с останалите субекти на международното право.

Дипломатическият капацитет се планира, изгражда и управлява от специализирана институция за формиране и реализация на външната политика, за управление на външните връзки и взаимоотношения на държавата. Той позволява измерване на възможностите на всяка суверенна страна да реализира и отстоява своите външнополитически приоритети, както и за оценка на възможностите да влияе върху международните отношения чрез сключени двустранни и многостранни договори и споразумения; да се ангажира с дейността на международните организации (например Организацията на обединените нации); да си сътрудничи със специализираните международни институции (например Организацията за сигурност и сътрудничество в Европа – ОССЕ) при участие в международната дейност за разрешаване на кризи и конфликти; да взаимодейства с международни неправителствени организации.

Икономическият аспект на националната мощ характеризира дейността на изпълнителната власт при формирането и осигуряването на реализацията на националните приоритети в областите на икономическо развитие на държавата. Обхватът на дейността на множеството свързани държавни институции изисква висока степен на съгласуваност на всички равнища на управление на държавата – от планиране развитието на икономиката до програмиране и контрол за изпълнението на държавния бюджет. Някои показатели, като ръста на brutния вътрешен продукт (БВП), капиталовложенията, инвестициите, фискалната политика и управлението на лихвите са критични не само за измерването на националната мощ, но и за управлението на икономическата стабилност на държавата във вътрешен и международен план.

Информационният елемент на националната мощ обикновено се свързва с възможностите за стратегическа комуникация и поддържане на висока степен на информираност както на институциите, така и на обществото за постигане на общо споделено разбиране за прилаганите политики и очакваните резултати във всички сфери на управлението на държавата. От особено значение за функционалността и измеримостта на потенциала на информационния аспект на националната мощ са наличието и прилагането на детайлно разработени комуникационни стратегии, които да съпътстват всички политически, икономически, социални програми и планове, включително в областта на сигурността. Основната им цел е гарантиране на пълна яснота и споделено разбиране, прозрачност, предвидимост на поведението и дейността на държавните институции. Отговорностите на държавата за изграждане и поддържане на подходящо балансирана информационна мощ непрекъснато ще нарастват предвид:

- скоротечното развитие на информационните технологии и нарастването на достъпа до информационни платформи;
- повишаването на броя на субектите и обектите за информационно въздействие;
- необходимостта от информационно съпровождане на изграждането и функционалността на останалите елементи на националната мощ;
- нарастващата необходимост от изграждане на действена защита срещу провеждането на злонамерени информационни кампании и операции в целия информационен домейн.

Като олицетворение на мощта на съвременната държава при гарантиране на националната сигурност *военният компонент* на националната мощ изисква специфично управление: целенасочено стратегическо планиране, подходяща отбранителна политика, изграждане и материално-техническо осигуряване на въоръжените сили и поддържане на база от високотехнологичен военнопromишлен комплекс. Независимо от нарастващата тенденция за трансформация на характерните за XX век масови армии

държавата и обществото следва да полагат значителни усилия и за планирането и поддържането на високопрофесионална кариера на заетите в отбраната и сигурността. Възможностите за използване на външната и отбранителната политика за интеграция и съвместно изграждане на отбранителни способности в рамките на НАТО и Европейския съюз (ЕС) не редуцират, а повишават отговорностите на съвременната държава за модернизация и поддържане на въоръжените сили в постоянна бойна готовност за използване независимо от декларираните мисии (отбрана на страната, подпомагане на международния мир и сигурност или реагиране при кризи и природни бедствия). Поддържането на въоръжените сили в постоянна готовност за използване изисква от държавата, от една страна, поддържане на постоянно оперативни специални служби и щабове, разузнаване, контраразузнаване и служби за логистично осигуряване, а от друга, непрекъснат процес на обучение и тренинг, както и усъвършенстване и поддържане в готовност на отбранителната и критичната инфраструктура на страната.

Задължението на държавата при изграждането и поддържането на нейната военна мощ изисква също конституиране и поддържане в оперативност на държавните органи на законодателната и изпълнителната власт, които са непосредствено натоварени с формирането и реализирането на отбранителната политика и политиката в областта на националната сигурност. От особена важност за оперативността на въоръжените сили са координацията и контролът на национално равнище за целенасочена синхронизация на усилията на всички национални институции при изграждането на конкретни военни и граждански компоненти на военната мощ на държавата.

Държавата и държавността

В процеса на развитие на концепцията на съвременната национална държава са систематизирани няколко теории, които подпомагат дефинирането на конкретни изисквания за изграждането и международното признаване на всяка държава.

Декларативната теория за съвременната държава може да се разглежда като една от теориите, които формулират и поставят нормативни изисквания към признаването на дадена държава за суверенна. Според предписаните в нея изисквания съществуването на съвременната държава като политически субект не зависи само от официалното признаване от други държави. В нея са потвърдени представените базови характеристики – изисквания към националната държава като самостоятелен субект в международното право: притежаване на определена територия, наличие на постоянно население, функциониращо управление (правителство) и способности за поддържане на отношения с други държави.

Потвърждение за приложимостта на теорията е Конвенцията от Монтевидео²⁴ (1933 г.), подписана от 19 държави. Независимо от ограничения брой подписали я страни, духът и основните положения в Конвенцията са послужили за определяне на изискванията за бъдещо формиране на нация и държава. Наличието на подобни изисквания се свързва с възможността за самостоятелно физическо и политическо съществуване на нацията и държавата. Ето защо, без да се ограничават възможностите за въвеждане на допълнителни изисквания, посочените могат да бъдат разглеждани като базови критерии към *бъдещото признаване на нови държави*.

Конституционната теория за държавността формулира изисквания към външното признаване на всяка държава като суверенна. Според нейните предписания държавата или страната може да се разглежда като субект на международното право единствено когато нейният суверенитет е признат от други държави. Ето защо, дори да няма постоянно население, след като е призната за суверенна, държавата се превръща в субект на международното право. Повечето държави – членки на ООН, се стараят да покрият и прилагат тези изисквания, поставящи като задължително условие необходимостта от международно признаване от настоящи

²⁴ Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. Available from: <https://www.ilsa.org/>

те държави с цел всяка държава да бъде смятана за такава и като субект на международното право. Стремелът най-често е запазване на националността на онези нации, които получават признание от други народи като държави и политически съюзници.

Прилагането на подобно изискване като задължително правило би означавало, че *за превръщането в държава на всяка нация е задължително необходимо нейното официално признаване от други нации и държави*. Същевременно при тези условия биха могли да се отчитат зависимостите и влиянието, които вече съществуващите държави при желание могат да оказват над новосъздадените и претендиращи за международно признание, така че може да се заключи, че *всяка нова нация и държава получава кредит на международно доверие не при изпълнението на представените изисквания-критерии, а защото другите държави са преценили, че тя може да бъде самостоятелна нация и държава*.

Мнозина от изследователите са на мнение, че независимо от потвърждаването в практиката, нито една от тези две теории не представя задоволителна международноправна регламентация на въпроса за създаването на нови национални държави.

Държавността като система

„Система“ е един от най-разпространените термини за описание на методиката и подходите към изследванията в различни научни дисциплини. Използва се за представянето на определен ред в подреждането и свързването на отделните части от нещо цяло; за описание на формата, в която е създадена организацията на нещо; набор от принципи като основа за структуриране и функционалност (социална – с участието на хора) на системата (на държавата или държавността); комплект от органи, обвързани с обща функция; начин на организация на определени дейности и т.н. Следвайки изложените вариации за теоретична обосновка на използването на термина „система“ за начална версия на дефинирането на държавността като система, би могло да се обобщава, че ***държавността като система представлява набор от***

взаимнообвързани елементи в единно цяло за постигането на конкретна цел (признаването и функционирането на националната държава), при което под измерения за реализацията на конкретната цел следва да се разбира съвкупността от резултатите от функционалността на системата.

Подобно начално описание на държавността като система позволява използването на основната цел на системата като лост за целенасочено свързване и единение на нейните отделни елементи. Подходът акцентира върху значимостта на високото качество на интегритета на съставните елементи, при което всеки елемент на системата би могъл да се характеризира като част от системата единствено защото е обвързан с останалите и участва в постигането на целта, за която е изградена системата. На свой ред наборът от всички елементи на системата „държавност“ може да бъде структуриран в отделни подсистеми, в чиито структури не бива да липсва нито един от сумарните елементи на цялата система. Извеждането на който и да е произволен елемент от системата неоспоримо би променило специфичните системни характеристики и системна функционалност, при което най-вероятно получените резултати ще бъдат различни от заложените в целта.

Представеното базово определение позволява извеждането на няколко основни характеристики като основа за дефинирането на държавността като система:

- *притежание или обединение в обща структура*, инкорпорираща отделни части или структурни елементи (включително набор от отделни подсистеми, формиращи една сложна система от системи);
- *изграждане или структуриране на елементите за постигане на набелязаната цел* – изпълнение на основните функции на държавата;
- *взаимно обвързване на частите и елементите в планиран дизайн*, който предопределя наличието и функционалността на системата в пространството и времето;

– *генериране на синергичен ефект при функциониране* благодарение на структурата и характеристиките на системата. При автентичност на посочените характеристики полученият резултат би бил не само уникален за всяка държава, но и различен от обикновената сума от всички свойства и функционалност на съставлящите елементи;

– при изключването на произволен структурен елемент резултатът не би се проявил или е възможно да се прояви с различни характеристики.

С формирането на основните постановки на кибернетиката като наука Норберт Винер²⁵ въвежда категорията „управление“ на системите, което позволи използването на концепцията за предаване и трансформиране на информацията. Управлението се приема за една от основните характеристики на социалните системи и следователно може да се разглежда като задължителен атрибут на системата „държавност“. Поради възможността от случайни влияния върху системите (например в природата), при които се получават съществени отклонения и във функционалността, и в крайните резултати, управлението следва да се разглежда като контролни действия, които преднамерено и целенасочено са предназначени да променят протичащите процеси или функционалност на държавността, а също така за постигане на желаните резултати. Ето защо базовата характеристика *управление на системата „държавност“* може да се дефинира като ***контролирано въздействие върху функционалността на структурните ѝ елементи, насочено към постигането на нейната основна цел.***

Проявата на тази характеристика (управлението) при разглеждане на специализацията на съставните елементи на държавността и нейната функционалност като система предполага наличието на специален структурен елемент за контрол или орган за управление. В сложните системи от системи, като държавността, този орган се разглежда като система и обикновено получава наи-

²⁵ Wiener, Norbert. *Cybernetics or Control and Communication in the Animal and Machine*. The M.I.T. Press, Second Edition, 1985, p. 60.

менованието *система за управление*. От гледна точка на системологията, след като дадена сложна система разполага с отделна собствена система за управление, то останалите структурни елементи или системи в рамките на основната система обикновено се дефинират като управляеми или контролирани системи²⁶.

За постигане на управленската цел е необходимо системата за управление на държавността непрекъснато да взаимодейства и получава актуална информация за състоянието на управляваната система и средата, в която оперира. Тези връзки и информация позволяват на контролните органи да вземат управленски решения и непрекъснато да внасят корекции във функционалността и структурата на управляемите или контролируемите системи. За функционирането на самата система е необходим и обмен на информация между нейните елементи. Задължителен атрибут на управлението е вътрешносистемната трансформация на информацията. Ето защо като основна характеристика на държавността като система може да се дефинират притежанието и оперативността на вътрешносистемната информационна система. В хода на своето функциониране всяка система извършва или преминава през качествени промени, които, усъвършенствайки нейната структура и повишавайки функционалността ѝ, могат да бъдат определени като процес на развитие. Този процес обикновено преминава през няколко етапа: поява, формиране, зрелост и трансформация в ново качествено състояние. Затова като сложна система от системи и независимо от високите нива на консерватизъм, предопределени от правните и нормативните изисквания, заедно с обмена на информация, ***държавността непрекъснато се усъвършенства и трансформира в нови качествени състояния***.

В обобщение, като сложна система от системи държавната система²⁷ на съвременната държава може да се характеризира най-общо с няколко свои основни характеристики или критерии –

²⁶ Кононюк, А. Системология. Общая теория систем. Кн. 1. Начала. Киев: Освіта України, 2014, с. 529.

²⁷ Пак там, с. 14.

наличие на население, притежание на територия, неприкосновеност на суверенитета и функциониращо управление.

Кратката ретроспекция на еволюцията на концепцията за съвременната национална държава разкрива също многообразие от опит и форми на развитие, като почти всяка държава е развила и поддържа своя уникална система на държавност, повлияна от преминаването през многобройни исторически етапи и собствена специфика на културното развитие на нацията. Същевременно, независимо от различните тълкувания за приложимостта на базовите теории за възникването на държавата, днес не би могло да се отрича наличието на множество сходни, обобщаващи или общи характеристики и критерии за отделните държави, чието познаване и отчитане позволява причисляването на държавите към една или друга група.

Прилагането на подобна класификация би позволило извеждането на обосновано понятие за системата на държавността и определянето на мястото на всяка държава в обща топология или систематизация на националните държави в зависимост от отличителните им характеристики, признаци и свойства.

Държавността като система е сложно съставно понятие, което отчита спецификата на политическото и правното устройство на всяка държава; формата и политическата система за управление на държавата; икономическите, социалните, етническите, културните и духовните основи на нацията; делегираните функции и механизмите на държавата за тяхната реализация; държавния суверенитет и възможностите за упражняване на държавната власт.

В зависимост от исторически натрупаната практика в развитието на концепцията за съвременната национална държава, при разработването на обща систематизация на държавите биха могли да се разграничат няколко подхода към изграждането на таксономията на различните системи държавност.

Формационният подход е разработен от Карл Маркс и Фридрих Енгелс и се базира на оценките на процеса на истори-

ческо развитие на обществото. За основен критерий се приема промяната на производствените отношения или съответно на обществените формации. В зависимост от преобладаващите за различните епохи производствени отношения исторически последователно държавите се трансформират в първобитнообщинни, робовладелски, феодални, капиталистически и комунистически. Според авторите преходът от един тип държава в друг се осъществява при назряването на нерешими антагонистични отношения, чието разрешаване се постига единствено чрез революция. Предвид историята на развитието на обществото и обществените отношения авторите претендират за универсалност на формационния подход.

Друг тип таксономия на държавността като система е изградена на базата на *цивилизационния подход*. При него основен показател за държавност е промяната в социално-културната основа на обществото или цивилизацията. Критерият включва не само социално-икономическите условия за живот на обществото, но и неговите духовни, етнически, религиозни основи, които са уникално присъщи само за дадена нация и държава. За разлика от формационния подход базирането върху уникалността на всяка нация и държава не позволява цивилизационният подход да претендира за универсалност. Затова и различава египетска, китайска, асирийско-вавилонска, индийска, иранска, еврейска, гръцка, римска, арабска и европейска цивилизация.

Съществуват и редица други класификации за държавата като система, които възприемат за основа степента на защитеност на правата и свободите на личността, отчитат формата на държавното устройство и вътрешнотериториалното деление на всяка държава. Според тези характеристики държавите се делят на унитарни и федеративни; по същността на държавноправната система при упражняването на властта – на републикански и монархически; по формата на упражняване на политическата власт – на демократични и недемократични (авторитарни, тоталитарни, фашистки, комунистически и т.н.), и според начина на

взаимодействие между светската власт и религиозните институции – на теократични и светски. Допълнително с отчитане на стабилността на политическата и икономическата система държавите се определят като стабилни, нестабилни и фалирали.

Редица съвременни изследвания разработват класификация на характеристиките на държавите, базирана на размерите и националната мощ, която Георги Бахчеванов²⁸ измерва посредством оценки на характеристиките: *територия, население, икономическа мощ, военна мощ, информационна мощ, стратегическа цел на държавата, желание на нацията да последва лидерите си, компетентност на държавното ръководство и дипломатическа мощ*. В своето изследване той посочва, че избраните характеристики не са окончателно изчерпателни и могат да бъдат допълвани. За изграждането на подходяща класификация на посочените характеристики, необходима за оценка на националната мощ, авторът развива таксономията си върху нейните *контекстуалност, относителност и динамичност*, които изискват експертна оценка и позволяват отклонения или субективизъм при определянето и сравняването на критериите за контекст, относителност и динамика.

Посочените характеристики на съвременната държава определят, но не ограничават до основните фактори, оказващи влияние върху модела на националната мощ (приложение 2).

Концептуален модел на държавността

Когато говорим за концептуални модели, логично е да си задаваме въпроса, защо са ни необходими и къде да се прилагат. Концептуалният модел се използва предимно за абстрактно представяне на системи. Той се изгражда чрез създаването или описанието на понятиен апарат и връзки между структурните

²⁸ Бахчеванов, Георги. Малката държава в променящата се среда за сигурност. [Дисертационен труд]. Военна академия „Г. С. Раковски“, 2006, с. 50 – 51.

елементи и протичащите в системите процеси. Обикновено концептуалният модел е предназначен за подпомагане изучаването на системите и детайлно опознаване на тяхната функционалност посредством субективно представяне на вече познати и достъпни модели или набор от базови понятия и описания.

Концептуалните модели са различни и могат да бъдат графични, семантични, описателни, математически, дори физически изградени с цел най-добро реалистично и пълно представяне на всички елементи и характеристики на изучавания обект.

Терминът **концептуален модел** се използва за представянето на модели, които обикновено се формулират след теоретична концептуализация или генерализиране на базовите същност и характеристики. В това си качество концептуалните модели могат да бъдат абстрактни и да се различават от реално действащите модели, независимо как са създадени – физически изградени или специално преднамерено моделирани за използване за функционална обосновка.

Семантичните изграждания и изследвания на всеки модел (семантика – теория на значението, която включва лексикалното, формалното, структурното или функционалното значение), обхващащи различните етапи на формирането и използването на концепцията, съдържат основно всички понятия и вложения в тях смисъл при представяне на модела като цяло и на неговите съставни елементи. Предназначението на концептуалното моделиране е насочено към изграждането на модели на различни реални системи и ситуации. Научната и практическата стойност на тези модели е в пряка зависимост от постигнатата степен на съответствие със структурата и функционалността на моделираните системи, разглеждани в условията на сходни конкретни ситуации в минало, настояще и бъдеще време.

При изграждането на реалистичен модел на дадена система е задължително отчитането на взаимодействието между самата нея и средата, в която тя оперира, както и отчитането на влиянието на контекста, в който се изследва даденият модел.

Видът на концептуалните модели варира в зависимост от:

- степента на съответствие с конкретно моделираната физическа система;
- логическата схема на нейната обвързаност и функционалност;
- разглеждането като реалистично отражение на конкретен физически обект или до степента на използване на формално обобщение и абстрактност (например при разработването на математически модели).

Относно обхвата на моделираната система моделите могат да бъдат:

- единични;
- общосистемни;
- обобщаващи за цели класове системи.

Разнообразието и обхватът на концептуалните модели се определят в зависимост от броя на поставените цели за реализация чрез изграждането на конкретен концептуален модел.

Основната цел на всеки концептуален модел е теоретична обосновка и по възможност тестване на приложимостта на основните принципи, връзки и функционалност на системата, която моделът замества или представлява. Като спомагателни цели за гарантиране изграждането на разбираема и приложима системна интерпретация на структурата и процесите на дадена физическа система могат да бъдат определени:

- реалистичното изграждане на модел на дадена система;
- най-пълното подпомагане обхвата и разясненията за оперативността на представяната система;
- по възможност най-изчерпателна детайлизация на всички елементи и протичащи процеси;
- осигуряването на съответстващ модел, който да подпомогне цялостното разкриване на основните характеристики на изследваната система;
- възможността за цялостно и надеждно документиране

на системата с цел нейното бъдещо изучаване и достъп за референции към документацията.

Основното предназначение на концептуалния модел е да представи идеята и началото на един цялостен цикъл за изследване развитието на моделираната система. При непълно или нереалистично изграждане на концептуалния модел, описанието на базовите принципи на структуриране на моделираната система и на нейните фундаментални системни характеристики би било непълно и би създавало възможности за проява на бъдещи системни недостатъци. Вследствие на това е необходимо да се създаде възможно най-подробно описание, включително на възможните промени, които биха се проявили в бъдеще, както и на тяхното потенциално влияние върху възможностите за постигане на целите, за които се моделира системата.

Съвременен метод за детайлизирано концептуално моделиране на системи е системният инженеринг или проектирането на архитектурите на дадена система. Поради изчерпателната пълнота на описанието и ориентираността на проектираните модели в тяхната бъдеща функционалност, понастоящем системният инженеринг намира широко приложение в съвременната практика на проектиране и изграждане на съвременни сложни системи от системи. Както беше отбелязано, в зависимост от използваните техники на описание създаването на концептуален модел може да се базира на:

- семантика или семантичен модел;
- епистемология (логика на познанието – произход, обхват и особености на познанието за дадена система) или епистемологичен модел;
- логическо описание или логически модел;
- математика или математически модел;
- статистически данни или статистически модел.

В зависимост от същността и предназначението на моделираната система моделът може да бъде социален, политически,

икономически, бизнес модел с описание на бизнес процеси и т.н. В обобщение, *концептуалните модели на системите са предназначени за описание и представяне на теоретичните основи, базовата терминология, структурата, връзките и поведението на моделираната система.*

Моделиране на държавността като система

Концептуалното моделиране за представянето на определена система задължително трябва да включва свой уникален понятиен апарат с основните понятия, схеми на взаимоотношенията и връзките между съставните елементи на системата, както и детайлно описание на нейната функционалност. Моделът се разработва, за да подпомогне изучаването и разбирането на структурата и функционалността на симулираната система, както и да позволи референции към модела при прогнозиране на неговото бъдещо развитие, усъвършенстване и функционалност.

Същността на концептуалния модел е концептуализация или прилагане на генерализация на вече познати, проектирани и изградени системи и структури чрез формирането на абстрактни заместители на реалните елементи и процеси в моделираната система, независимо дали тя е физическа, логическа, математическа, статистическа, социална, информационна или набор от няколко различни форми за абстрактно представяне.

Основата на изграждането на концептуален модел е детайлното разработване на теоретичен и приложен понятиен апарат, който формира не само изграждането на фундамента на модела, но и съпътства цялостния процес на концептуално моделиране на системата. Ето защо семантиката, етимологията, логиката, използването на графични модели и схеми, архитектурните описания са от огромно значение за най-пълното представяне на замисъла, понятията, логическите връзки и визуализацията на различните етапи при формирането и използването на всеки концептуален модел.

От гледна точка на научната и познавателната стойност значимостта на всеки концептуален модел се заключава във

възможността за реалистично моделиране на реални системи и ситуации. Затова ценността на изгражданите модели се повишава при успешно усвояване на всички възможности за най-пълно съответствие на модела с миналото, настоящето и потенциалното бъдеще на моделираната система.

Задължението за цялостно съответствие с реалния свят формира разликата между същността на концептуалния модел и модела на концепция, като при втория пълното съответствие не е задължително²⁹. Основна цел на всеки концептуален модел е и пресъздаване на приложимостта на основните принципи, структурата и функционалността или оперативността на моделираната система. Затова сред основните изисквания при концептуалното моделиране е осигуряването на най-достъпна системна интерпретация.

Обикновено при създаването на концептуални модели се преследват няколко цели:

- повишено възприятие и осъзнаване на представляваната система;
- най-ефективно детайлизиране на дизайна на всички елементи и процеси в системата;
- гарантиране на референтни точки за достъп за извличане на всички системни спецификации;
- възможност за детайлно описание или документиране на системата с цел поддържане на възможности за бъдещи референции и надграждане.

Тъй като разработването на концептуален модел на етапа проектиране на дадена система оказва силно влияние върху всички останали етапи на изграждане и протичане на нейния жизнен цикъл, от изключително значение е неговото цялостно разработване и пълно съответствие с моделираната система, включително спазването на базовите принципи, представянето на основните характеристики и общосистемните свойства с цел избягване на бъдещи проблеми или скрити системни недостатъци.

²⁹ Gregory, Frank Hutson. Cause, Effect, Efficiency & Soft Systems Models. *Warwick Business School*, Research Paper № 42, January 1992.

Концептуалното моделиране е от изключително значение за проектирането на развитието и оценката на функционалността на системите, както за цялостното съответствие на техните структури, така и за връзките между елементите и функционалността на цялата система.

Предвид дефинираните характеристики и изисквания към държавата и държавността като система, върху определението на Ърнест Гелнър³⁰ би могло да се направи обобщение, че държавата е специализирана институционално структурирана власт на определена територия за управление и поддържане на правовия ред. С отчитане на основните изисквания към държавността държавата може да се разглежда като *международно призната и вътрешно утвърдена национална институция и система от институции, създадена от гражданите на определена територия, на която правно са делегирани задачите: политическо, международно и вътрешно представителство, защита на националните интереси и суверенитета на страната, защита на териториалната цялост и опазване на вътрешния правов ред, специализирано институционално управление на основните сфери на обществения живот, организация и предоставяне на публични услуги на гражданите.*

В качеството на основна обобщаваща характеристика на състоятелността на дадена държава нейната държавност може да бъде концептуализирана и измерена, от една страна, с помощта на сумарна оценка на степента на съответствие с основните изисквания за съществуване на съвременната национална държава, а от друга – на потенциала на държавата за цялостна реализация на своите основни функции (приложение 3). В подобен контекст държавността на съвременната национална държава може да се разглежда като *обобщаваща характеристика на съответствие-*

³⁰ Геллнер, Эрнест. Нации и национализм. Москва: Прогресс, 1991, с. 28: „Държавата е специализирана и концентрирана сила за поддържане на правовия ред. Държавата – това е институция или съвкупност от институции, чиято основна задача (независимо от всички други задачи) е охраняване на правовия ред. Държавата съществува там, където специализираните органи за поддържането на реда (на пример полиция и съд) са отделени от останалите сфери на обществения живот.“

то на изискванията за териториален интегритет, обществена идентичност и консолидация, политическа и обществена представителност на управлението, международна утвърденост и степен на институционална готовност за защита на суверенитета и териториалната цялост, за опазване на обществено-правовия ред, за осигуряване просперитет и благоденствие на нацията, за предоставяне на публични услуги на гражданите.

За изграждането на концептуален модел с изчерпателен обхват и описание на основните характеристики на съвременната държавност е необходимо неговото проектиране в няколко перспективи. Целта на всяка от тях е подпомагане на концептуализацията чрез визуализация, позициониране и обвързване на основните елементи, цялостното описание на структурата и функционалността на моделираната система, възможността за дискусия и експертна оценка на приложимостта на модела като основа за разработването на изчерпателна концепция на структурирането и оперативността на моделираната система. Тъй като моделите могат да бъдат концептуални, физически и ментални, като подходящи за картографиране и описание на системата „държавност“ могат да бъдат определени графична, семантична и концептуална обобщаваща перспектива или модели. Графичните модели подпомагат интуитивното, дори начално представяне и визуализиране на обвързаността и зависимостите между множество елементи и позволяват постепенно разширяване на модела с цел обхват на достатъчно подробности за визуализация на структурата, връзките и оперативността на системата. Графичните схеми позволяват първоначално абстрахиране от конкретни параметрични форми, подробности и детайли, а също така дефиниране на общи алгоритми за преминаване на съобщения в системата.

Концептуален модел на системата за национална сигурност

След като сигурността е от жизненоважно значение, използването на свързаната с нейните базови концепции тер-

минология е предназначено не само за повишаване на знанията за значението ѝ в конкретни области на функциониране на съвременното общество и държава, а и за представяне на множество тълкувания и дефиниции за сигурността. Подобна концептуална неяснота затруднява дефинирането, разработването и прилагането на обща платформа за обсъждане. Предвид свързаните с несигурността заплахи за базовите ценности на обществото, различното отношение, принципи, подходи и тълкувания, понастоящем свързаните най-вече със създаването на условия за оцеляването на човечеството предизвикват сериозно безпокойство. С отчитане на безпрецедентното повишаване на многообразието на заплахите и влиянието на потенциално засегнатите страни и сектори на международните отношения на съвременния обществен живот не би могло да се твърди, че научно сигурността би могла да се отдели в единствена самостоятелна концепция.

Като социален феномен сигурността е свързана и с индивида (тъй като в основата си има индивидуални измерения); и със социалните групи и организации; със средата, в която функционират всички социални системи, включително самостоятелните държави, техните съюзи и международните организации³¹. Предвид многообразието от участващи субекти на арената на сигурността, очаква се всеки от тях да притежава свои определения и интерпретации на свързаната със сигурността терминология. Подходяща основа за общи дискусии и изграждане на споделено разбиране за сигурността е наличието на международни организации с изградена нормативна уредба – ООН и нейният устав. Върху подобна платформа, отразяваща загрижеността на международната общност за поддържане на мира и сигурността, не само е изградена реалистична, постоянно действаща база (Съвета за сигурност на ООН) за обсъждане на проблемите в предметната област, но и за използването на правния и военния инструментариум на тази международна общност за разрешаването на редица

³¹ Brauch, Hans Gunter. Security and Environment Linkages in the Mediterranean. Heidelberg, 2003, p. 53.

проблеми и заплахи за сигурността както на отделни държави, така и на цели региони в света.

Следователно на езика на социалните науки и независимо от масовата ѝ употреба, ***сигурността все още е противоречива концепция поради липсата на широк консенсус за влаганото терминологично значение.*** Затова в зависимост от вложените идеи, политическа, социална, организационна култура и възприятия за връзката с обкръжаващата реалност е възможно терминът „сигурност“ да продължи да получава различни тълкувания и интерпретации за своята същност. Липсата на консенсус в терминологията и концептуализацията на сигурността би могла да се отъждестви с многобройните ѝ определения след края на Студената война от средата на миналия век – *национална сигурност, обща сигурност, колективна сигурност, споделена сигурност, сигурност на човека или кооперативна сигурност.* Те се използват за описание и отражение на многообразието от виждания на представителите на различните съвременни субекти на сигурността не само като желано крайно състояние, но и като начини за нейното постигане. За характеризиране на състоянието на сигурността възникнаха отделни понятия, като *устойчива и неустойчива сигурност*; други по-широкообхватни хибридни концепции, като *национална мощ, твърда и мека сила, интелигентна, информационна, икономическа и т.н. мощ*, които се прилагат за измерване на възможностите за поддържане и оценка на текущото състояние на националната сигурност на различните субекти в областта на международните отношения.

Развитие на концепцията за системата за национална сигурност

Традиционно държавата се възприема като модел на сигурността на определен субект на международните отношения. Подобна асоциация е възможна, защото държавата по презумпция и в съответствие с основните норми за функционирането си

(обикновено конституция) носи основните отговорности за защита на своите граждани и изисква лоялността им в този домейн (функционална област) на съвременното общество. Обикновено се приема, че сигурността на гражданите на дадена страна е гарантирана, когато държавата успява да отстои собствената си национална сигурност. При тези условия един от традиционните модели на сигурността намира отражение в термина „национална сигурност“, която според редица автори е *способност на страната да осигури своето и на своите граждани развитие без сериозно влияние или заплахи за намеса от външни сили*.

Предвид посочените подходи на отношение към сигурността би могло да се твърди, че ***националната сигурност се гради върху реалистичната парадигма, според която участието в развитието на нацията на дадена държава и нейното участие като независим субект в международния живот се постигат единствено при условия, гарантиращи сигурността на държавата и защитата на собствените национални интереси***.

Именно в подобен контекст на националната сигурност държавите традиционно са разчитали на своята военна мощ за гарантиране на националните си интереси и за противодействие на външни заплахи от въоръжените сили на други държави. Подобно отношение позволява заедно с концепцията за национална сигурност да еволюира и се развива и разбирането за непосредствена обвързаност между усилията на всяка държава за запазване на националния ѝ суверенитет и за поддържане на баланс във взаимоотношенията с останалите държави, което на свой ред в перспектива на развитието на обществото би означавало осигурена защитеност на националните интереси.

Принос в развитието на концепцията за сигурността е възникването през ХХІ век на регионални военно-политически и военни съюзи и еволюцията на националната в *колективна отбрана* като усилие за съвместно справяне с общи военни заплахи. Провалът на Обществото на народите между

двете световни войни предизвиква последващото създаване на Организацията на обединените нации като международна организация със специализиран инструментариум от правни и невоенни способности за подпомагане поддържането на международните мир и сигурност, както и за политическо влияние и предоставяне на нови външни гаранции за националната сигурност на всяка държава.

В член 55 от Устава на ООН се посочва, че „с цел да се създадат условия за стабилност и благоденствие, необходими за мирните и приятелски отношения между народите, основани на зачитане принципа на равноправие и самоопределение на народите, Организацията на обединените нации съдейства:

а) за повишаване жизненото равнище, пълна заетост на работната сила и условия за икономически и социален прогрес и развитие;

б) за решаване на международните икономически, социални, здравни и други, свързани с тях проблеми; за международното сътрудничество в областта на културата и образованието и

в) за всеобщо зачитане и спазване правата на човека и основните свободи за всички без разлика на раса, пол, език или вероизповедание“.³²

За изпълнение на посочените цели ООН създава свои специализирани агенции и извежда спазването на правата и свободите на отделния гражданин в центъра на понятието за национална сигурност.

Подобно разбиране за нарастване ролята на колективните форми на сигурност се базира на по-либерално политическо мислене и намира своята материализация в концепции за *колективна сигурност*, където използването на сила може да е единствено за защита на националните интереси при самозащита от агресия. В подобен контекст може да се твърди, че колективната сигурност се постига като резултат от общите решения и усили-

³² Устав на ООН. <http://www.trudipravo.bg/>

ята на държавите при тяхното опериране в единно правово поле на международните отношения. При тези условия държавите членки са постигнали взаимно съгласие за ангажиране с целенасоченото провеждане на конкретни политики за сигурност за постигане на баланс в интересите и солидарност в усилията за намаляване на несигурността и противопоставяне на насилието и агресията в света.

Въпреки позитивно заложените намерения не следва да се твърди, че подобен подход към колективната сигурност може да се разглежда като всеобхватен и ефективен срещу всички форми на насилие (силна поляризация, конфронтация и противоборство в ООН и другите международни организации не само през втората половина на миналия век, но и в началото на настоящия) и поради правната ограниченост на международно утвърдените работещи механизми. Въпреки съществени ограничения, функционирането на ООН като колективна система за сигурност и днес е *единствената широкообхватна международна платформа за дискусии и постигане на международно съгласие по най-злободневните проблеми на сигурността в света.*

Независимо от запазването на традиционализма във функционирането на съвременните системи за сигурност, вследствие на бързо променящите се същност и източници на заплахи, продължават непрекъснато да еволюират и подходите за справяне тях. Краят на Студената война и глобализацията редуцираха изцяло военния характер на заплахите и съответно потребността единствено от военни способности за справяне с тях. Тези промени разшириха потенциалните източници и разнообразиха същността на заплахите във всички останали домейни на живота на съвременното общество.

Глобализацията помогна за превръщането на проблемите за сигурността от национални в трансгранични (организирана престъпност; тероризъм; екология и разрушаване на околната среда; достъп до природни ресурси и вода; неконтро-

лирана миграция и бежански потоци; бедност и глад; епидемии и пандемии; информационни и киберзаплахи; сигурност на въздушното, морското пространство и Космоса; промени в климата), които се превърнаха в рискове за човечеството. Тяхното управление е трудно, последствията от проявата им като заплахи са катастрофални, а справянето с тях от отделните държави само с военни способности и самостоятелно е невъзможно. Следователно на дискусия е подложена потребността от разширяване обхвата на съвременните концепции за сигурност и възможностите за включване на всички останали сектори на обществения живот.

Друг феномен при проявата на съвременни заплахи за сигурността (провокиран от нарастващите честота, обхват и дълбочина на международните икономически кризи) показва, че рисковете, предизвикателствата и заплахите за съвременната сигурност не биха могли повече да се делят ясно на вътрешни и външни, на граждански и военни, на национални, регионални и световни. Затова и развитието на концепцията за сигурност би следвало да отчита няколко ясно диференцирани тенденции. На първо място, при отстояването на националната сигурност следва да се отчита, че държавата ще продължава да бъде основен обект на сигурността независимо от разширяването на концепцията и включването на понятия, като „обща сигурност“, „интегрирана сигурност“, „отбрана“, „военна сигурност“ и др.

На следващо място, концепцията за общата сигурност може да се разглежда като следствие или продукт на невъзможността на отделна държава или група държави (поради представените причини) да се справят самостоятелно с всички предизвикателства, рискове и заплахи за сигурността. На трето място, концепцията за сигурността следва да отчита нарастващата потребност от стимулиране на изграждането на взаимно доверие между държавите и недържавните участници посредством създаването на специализирани платформи за дискусии, преговори, сътрудничество, общи политики и действия за справяне с проблемите на сигурността. Ето

защо наличието и използването на военни способности не се разглеждат като основен инструмент, а като един от общите инструменти за гарантиране на съвременната сигурност.

Постигането на обща съюзна/кооперативна сигурност допълнително би насърчило включването на повече недържавни участници, международни организации и държави с различни идеологии за участие в неофициални форуми. Тези форуми би следвало да осигурят при необходимост посредничество за дискусия и за международна дипломация, базирано на основополагащия принцип за координация – синергията на общите дипломатически, информационни, военни, икономически, политически и социални усилия.

Друго направление за ново възприемане на националната сигурност произтича от идеята за прекалено силното отъждествяване на сигурността единствено с държавата, независимо дали се отнася за цялата страна с външните ѝ връзки, социалните групи и организации, или отделните граждани. При силно глобализираната среда традиционният национален суверенитет вероятно не изглежда нито толкова значим, нито самостоятелно защитим с традиционните подходи на военната и вътрешната сигурност. Същевременно при разширяване на виждането за суверенитета в глобалния свят от съществено значение е разработването на работещи инструменти за зачитане на индивидуалните права и достойнство на всеки гражданин.

Разширяването на концепцията за национална сигурност с поглед към индивида и отделния гражданин предполага и разрешаване на проблемите в икономиката, екологията, политиката, гражданската и индивидуалната защита, защитата на социалните групи и общностите от хора. Подобно прилагане на концепцията за сигурността вероятно ще вмени и допълнителен принцип – задължението да се защити. При неговото прилагане на национално и съответно на международно равнище всяка държава ще продължи да носи пълната отговорност за цялостната защита на своето население, но международна-

та общност (ООН) ще отговаря за гарантирането на защитата, дори при необходимост посредством прилагането на мерки за принуждение.

Новите тенденции променят и подходите за постигане на желаните нива на сигурност. В традиционното разбиране за участието на държавата доминира използването на въоръжените сили и силите за вътрешна сигурност. От гледна точка на разширеното разбиране за сигурността съществуват и други модели, които включват гражданите, социалните общности и не само държавите, но и планетата, при които сигурността би могла да се гарантира единствено чрез баланс на всички политически инструменти на съвременната национална държава. Същевременно съвременното отношение към сигурността се обогатява с въвеждането на термините *мека и твърда сила* (Soft Power, Hard Power)³³. Традиционните поддръжници на твърдата сила смятат, че доказалите ефективността си през годините принудителни мерки, основно свързани с използването на въоръжените сили, са единствената гаранция за сигурността. Разбира се, подкрепящите прилагането на мерки за убеждаване вместо сила за постигането на политически цели са убедени привърженици на меката сила.

Съществува нарастваща тенденция за обединяване на инструментариумите на твърдата и меката сила в международните отношения за регулирането на кризи и конфликти. Те се прилагат като набор от политически, икономически и дипломатически инструменти с използването на военна мощ. Комбинацията от всички достъпни инструменти на националната мощ за гарантиране на сигурността се характеризира като интелигентна сила (Smart Power³⁴) и устойчива сигурност (Sustainable Security). Те следва да се разбират като идеалния набор от ин-

³³ Nye Jr., Joseph. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990.

³⁴ Center for Strategic & International Studies. A smarter, more secure America. CoChairs: Richard L. Armitage Joseph Nye Jr., 2007, p. 27. Available from: <https://www.csis.org/>

струментите на меката и твърдата сила като стратегия за обединяване на наличните ресурси, инструменти и мерки на елементите на националната мощ – военна мощ или отбрана, дипломатия, съюзна или международна подкрепа и помощ.

Разработването на концепцията за устойчива сигурност се базира на предизвикателствата за сигурността на САЩ, тъй като реализацията на стратегиите за национална сигурност се влияе от огромните разходи за отбрана (изключително голяма част от БВП на страната) и недостатъчната ефективност на преобладаващо използваните инструменти на военната мощ (традиционно за сигурността на САЩ). Подобен мултидисциплинарен подход се формира в опит за надграждане на традиционната национална сигурност с комбинация от три елемента: национална сигурност (държавност), гражданска сигурност (благосъстояние и защита на хората) и колективна сигурност в рамките на международната демократична общност в целия свят.

Развитието на концепцията за сигурността би било непълно без обобщаващото представяне на отношението към нея на различните субекти на сигурността в света. Чрез своя Устав ООН насърчава прилагането на механизми за балансиране мощта на Великите сили (Съвет за сигурност на ООН) при прилагане на концепцията за колективна сигурност в международните отношения. Предвид че силите, победители във Втората световна война, контролират дейността на ООН чрез Съвета, би могло да се твърди, че това действително е подкрепа за настоящото статукво. Независимо от неоспоримата легитимност основна трудност е ефективността на организацията при уреждането на проблеми и предизвикателства за международния мир и глобалната сигурност. Реформата на инструментариума на ООН включва прилагане на мултидисциплинарен инструментариум (административна, икономическа, медицинска, хуманитарна и друга подкрепа) към доказалите ефективността си мироопазващи мисии и операции.

Със своята Стратегическа концепция НАТО декларира

общата кооперативна сигурност като една от основните си задачи. Същевременно приносът на Алианса към концепцията за кооперативната сигурност са нейното разширяване и обхват на дейностите и операциите за управление на кризи, както и за оказване на експертна помощ за провеждането на реформи в сектора за сигурност. Принос е и прилагането на всеобхватен подход в сътрудничеството с международни организации за комбинирано използване на политически, дипломатически, военни, икономически и граждански способности. На международно равнище Европейският съюз представя виждането си за широк характер на сигурността. Затова в системите за гарантиране на сигурността на ЕС са включени пълен спектър гражданско-военни способности – от управлението на криза и оказване на административна, правна, техническа и финансова помощ до традиционните дипломатически инструменти – политически диалог и посредничество. Естественото сътрудничество с НАТО изисква държавите членки да предефинират ролята на Алианса в международната сигурност за съвременно разработване на позиции и повишаване нивото на гражданските и особено на военните способности.

Анализът на развитието на концепцията за сигурност в посока непрекъснато разширяване на отговорностите на международните субекти на сигурността разкрива, че *независимо от традиционната консервативност на националните държави в областта на националната сигурност скоротечната промяна на средата, нарастващите изисквания и брой международни субекти със способности изискват прилагането на нови инициативи, принципи, подходи и механизми.*

Основна част от инициативите се разработват за насърчаване на интересите на сигурността извън пределите на субектите на международната сигурност (националните държави, техните съюзи и международните организации) в отговор на потребността от гарантиране на сигурността на всеки отделен гражданин в света, на бедните или нестабилните държави и региони.

Оценката за дейността в международен план е поставена от генералния секретар на ООН Кофи Анан (1997 – 2006): „Няма развитие без сигурност и няма сигурност без развитие“³⁵. Затова и днес повечето национални държави, международни съюзи и организации се стараят да използват пълния спектър елементи от своята национална и колективна мощ с акцент върху трите основни инструмента на сигурността – *дипломация, отбрана и икономическо развитие*. Прилагането на подобен подход в Европа набляга върху широкото понятие за сигурност и близкото сътрудничество и взаимопомощ между ЕС и НАТО при изграждането на необходимите военни и граждански способности.

Европейски принос към концептуализацията на националната сигурност

Процесите на разпадане на СССР и края на Студената война повишиха, от една страна, усещането за липсата на непосредствени заплахи, но от друга, поради повишаване на неизвестността и непредсказуемостта на проявата на нови заплахи – чувството за недостатъчна сигурност на държавите в Европа. Затова и реакцията за търсене на различни възможности за повишаване нивата на сигурност изглежда логична – разширяване спектъра и броя на научните изследвания в областта на сигурността. Същевременно НАТО промени традиционната си роля на отбранителен съюз в съюз за отстояване широкото разбиране на сигурността на държавите членки, а Европейският съюз беше принуден да дефинира по-ясно своята роля в общата архитектура на настоящата и бъдещата сигурност.

Липсата на достатъчно отбранителни способности през годините беше компенсирана с двустранни споразумения³⁶ за

³⁵ Annan Calls for Deal by World Leaders on Poverty, Security and Human Rights. *UN News*, 20 March 2005. Available from: <http://www.un.org/>

³⁶ От Споразумението „Берлин плюс“ до съвременното постоянно структурирано сътрудничество. Европейски съвет, Съвет на Европейския съюз. <http://www.consilium.europa.eu/bg/search/>

използване на щабове, инфраструктура, обща политика и сътрудничество. Свободното придвижване на хора, стоки и услуги в ЕС промени виждането за традиционно самостоятелната отговорност на държавите членки за вътрешната сигурност и за създаването на общи системи за контрол. Затова в областите правосъдие, полиция и граничен контрол съществуват наднационални институции: Евроюст, Европол и Фронтекс, при което интеграцията обхваща повече области и нараства потребността от създаването на всеобхватна система за сигурност за Европейския съюз.

Последствията от глобализацията са разширяване на концепцията за сигурност с фокус върху нейните невоенни аспекти и съвременни акценти на информационната, кибер-, енергийната, екологичната и друга сигурност. Обвързаността на световната икономика по време на световната икономическа криза (2008 г.) подпомогна разкриването на повишената финансова и икономическа уязвимост на Европейския съюз. Като обобщаващ ефект от глобализацията може да се разглежда повишаването на ролята на държавата за гарантиране сигурността на обществото, особено на вътрешната сигурност. Регулирането на пазара на сигурността сред засилваща се конкуренция и потребност от по-висока ефективност предизвиква господството на държавата в областта на сигурността и я принуждава да приватизира цели отрасли на вътрешната сигурност³⁷, при което повишаването на общественото влияние е катализатор за комерсиализирането на сигурността.

От гледна точка на външната европейска сигурност понастоящем съществуват редица сериозни геополитически проблеми в близост до границите на Европейския съюз – замразени конфликти в бившия Съветски съюз; политическа, социална и икономическа нестабилност на балкански (извън ЕС) страни и Украйна; политическа нестабилност и фалирала държавност в

³⁷ Стойков, Митко. Управление на трансформацията на системата за сигурност. София: Авангард Прима, 2010, с. 142.

Близкия изток и Северна Африка; проблеми в южните и източните региони на Средиземно море, източната част на Черно море могат да се разглеждат като източници на потенциални заплахи за сигурността на Европейския съюз. Реакцията на проявите на глобализацията в базовите концептуални виждания за сигурността на ЕС за обединяване/окрупняване на субекта (от много европейски държави в един ЕС) и разширяване на географските граници на обекта на сигурността (териториите на държавите членки) позволи поставянето на водещо място не сигурността на държавата, а на отделния гражданин. Освен това географското разширяване на обекта на сигурността предизвика поемане на отговорности за мира и сигурността на прилежащи към периферията на европейската зона за сигурност държави и региони – Близкият изток, Северна Африка и Централна Азия. Подобно реконфигуриране на параметрите на основните субекти и обекти на сигурността позволява обогатяване на теоретичните и концептуалните основи на сигурността в Европа.

Повишената обвързаност и зависимост на държавите за гарантирането на ефективно противодействие на всички аспекти на сигурността рефлектират в *теорията за транснационалните мрежи*. Базова нейна основа е учението за трансдържавността (transgovernmentalism³⁸) или сътрудничеството между субектите на сигурността в националните държави при създаването на нови международно формирани и утвърдени субекти. Характерна черта на теорията е запазването на част от контрола на изпълнителната власт при същевременно запазване на високата степен на самостоятелност на трансправителствените субекти.

Предвид запазването на основната отговорност и правомощия за собствената си национална сигурност на всяка държава членка и същевременно на лимитираните способности на ЕС, компромисите при създаването на транснационални мрежи биха послужили като компенсация за ограниченията на повишеното

³⁸ Whytock, Christophe. A Rational Design Theory of Transgovernmentalism: the Case of EU-US Merger Review Cooperation. BU, Jul 18, 2005. Available from: <http://www.bu.edu/>

наднационално и трансгранично сътрудничество по въпросите на сигурността. Теорията за трансдържавността се фокусира върху областите на политическо сътрудничество при запазване на основните задължения за защита на националния суверенитет, за формиране на националната политика за сигурност и отбрана. Основен пример за транснационална мрежа е разширеното сътрудничество в ЕС между съдебните и правоприлагащите органи.

Противопоставяйки се на идеята за остаряване на държавата като институт за управление, теоретиците Е. Кирхнер и Джордж Спърлинг заявяват, че нейното управление може да се адаптира към нови условия и да участва активно в създаването на нови форми на контрол и гарантиране на сигурността посредством държавните институции. При подобни условия отстояването на суверенитета не пречка, а катализира кооперативната иновация чрез повишаващата се взаимозависимост между държавите. Членството в транснационални мрежи се реализира посредством управленски институции, които взаимодействат със свои колеги от други държави на ниво съдии, полицаи и пожарникари без участието на висши управленци, като министри и държавни глави, срещите са неформални, а решенията не са правно обвързващи. Подобни мрежи се представят в няколко разновидности в зависимост от техните функции. Информационните мрежи се използват за обмен на информация и изучаване, усвояване и прилагане на най-добрите практики. Могат да се използват и за създаването на общи правила и практики в определена област. Примери за съществуващи транснационални мрежи в Европа са Европейската гражданска защита и операции за хуманитарна помощ³⁹, Европейската информационна система за горски пожари⁴⁰, Глобалният мониторинг на околната среда и сигурността, Anti-Terrorist Unit⁴¹ и други.

³⁹ European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. European Commission. Available from: <http://ec.europa.eu/echo/>

⁴⁰ Fire News. European Commission. Copernicus. Emergency Management Service. Available from: <http://effis.jrc.ec.europa.eu/applications/fire-news/>

⁴¹ European Counter Terrorism Centre – ECTC. EUROPOL. Available from: <https://www.europol.europa.eu/>

Теорията за критичните (алтернативните) изследвания в областта на сигурността отразява различни от тези на традиционния подход на реализма (централна роля на държавата при гарантиране на сигурността) тенденции в областта на сигурността. Критичните изследвания се развиват в Европа и за разлика от американските подходи с традиционната централна роля на отбраната или военните аспекти те фокусират вниманието върху икономическата, екологичната и социалната сигурност. Основните центрове за критични изследвания са в Уелс (Великобритания), Копенхаген (Дания) и Париж (Франция), като всеки от тях има собствен акцент при концептуализирането на сигурността.

Уелската школа⁴² е базирана на теорията на еманципацията, която символизира специфично европейско направление в теорията на сигурността. Нейните последователи са критични към доминирането на твърдата сила и вътрешния ред на реалната политика, при което според тях постигането на желаното ниво на сигурност за една държава е за сметка на повишената несигурност за други. Затова защитават изграждането на универсална система за сигурност с централно място на отделния гражданин, а не на държавите и техните народи. Кен Бут публикува *теорията на световната сигурност*⁴³ като основа на теорията за еманципацията, в която се позовава на идеята за създаването на глобална система за сигурност отвъд националните граници, базирана на глобалната демокрация.

Друга школа на теорията за нетрадиционни изследвания на сигурността е Копенхагенската с *теорията за секюритизацията*⁴⁴. Според Бари Бузан тя се базира на идеята, че в международните отношения всичко може да

⁴² Vaughan-Williams, Nick. Critical Security Studies: An Introduction. Columbia Peoples, 2010, pp. 17-18.

⁴³ Booth, Ken. Theory of World Security. Cambridge University Press, 2008. Available from: <https://ia801203.us.archive.org/>

⁴⁴ Buzan, Barry. People, States and Fear: An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era. Copenhagen: School Security Studies, 1983.

бъде превърнато в обект на спешна политика не защото генерира опасност, а тъй като някой от влиятелните участници го декларира като заплаха, т.е. заплахата се превръща в заплаха, когато се посочи и обяви публично от държавата.

Според теорията на секюритизацията заплахата се проявява не след обявяването ѝ като заплаха от някой от участниците в системата за международни отношения, а след нейното широко възприемане като заплаха и от останалите участници. С приемането и легитимирането в обществото обявилият заплахата легално би могъл да предприеме извънредни мерки, като заобиколи съществуващите международни норми и закони (легитимира разрушаването на съществуващите правила). Етапът след справянето със заплахата е десекюритизацията – процес на връщане в обичайната политическа среда и използване за контрол и управление на общопризнатите международни норми. Затова крайната цел е не само постигането на желаното ниво на сигурност, но и цялостното премахване на подобен тип заплахи от дневния ред на сигурността (класически пример са настоящите отношения между Германия и Франция).

Третото направление на критичните изследвания в сигурността се представя от Парижката школа чрез *теорията за инсекюритизацията* (Мишел Фуко и Пиер Бурдийо). Според тях сигурността може да се отъждестви с практиките за нейното гарантиране, т.е. не като антропологична необходимост (еманципаторската теория) или като обявяване пред публика (теорията на секюритизацията), а като процес на секюритизация или инсекюритизация на границите, идентичността и разбиранията за сигурност („Сигурността в никакъв случай не е отражение на нарастването на заплахите в съвременната ера – това е намаляване на нивото на приемливост на другите, опит да се повиши политическият потенциал.“). Парижките учени също стигат до заключението, че новата област на сигурност се характеризира с липсата на разпознаваеми граници между традиционните ѝ външни и вътрешни аспекти и размиването на границите между външната и вътрешната сигурност.

Критичните изследвания биха могли да се приемат като отражение на фундаменталната промяна в концептуализацията на националната сигурност и противопоставянето на традиционната теория за силово гарантиране на сигурността и прилагане на интердисциплинарен подход с участието на експерти по отбраната, политолози, социолози, юристи и т.н. Обобщаващи за трите школи на критичното изследване на сигурността са *широкомащабната приватизация на този сектор и заличаването на границите между вътрешната и външната сигурност, както и редовното провеждане на дискусии и съвместни мероприятия.*

Съвременното специфично отношение към концептуализацията на сигурността представлява функционирането на *основните институции на Европейския съюз, чието изграждане се извършва на базата на концепции.* Независимо че могат да бъдат характеризирани повече като политически документи, отколкото като научни изследвания, отреденото им място в сигурността на Европейския съюз е знаково и позволява да се оценят в контекста на обогатяването на концептуалната база на националната сигурност.

Генерални промени в развитието на концепциите за сигурност на ЕС могат да бъдат открити в Стратегическата концепция от 2003 г. „Сигурна Европа в един по-добър свят“⁴⁵ или т.нар. Доктрина Солана (по името на върховния представител на ЕС за общата политика за сигурност и отбрана Хавиер Солана от 1999 до 2009 г.). В нея се акцентира на невъзможността всяка поотделно взета страна да разреши сложните проблеми на сигурността, разчитайки единствено на своята сила и намерението на ЕС да поеме отговорност за глобалната сигурност заедно със САЩ и други крупни участници.

Сред глобалните предизвикателства и заплахи са регионалните конфликти, бедността и лошото управление, разпрос-

⁴⁵ A Secure Europe in a Better World. European Security Strategy. European Union, 12.12. 2003. Available from: <https://europa.eu/>

трансяването на оръжия за масово унищожение, тероризмът и престъпността, енергийната зависимост. Концепцията предвижда разширяване на зоната за сигурност в периферията на Европа чрез създаването на кръг от добре управлявани държави, а също така необходимост от укрепване на международните и съюзните системи за сигурност (ООН, НАТО, АСЕАН). Поради глобалността на заплахите е предвидено повишаване на активността, сплотеността и способностите на ЕС с възможност за координация на усилията и споделяне на разходите с останалите участници в процеса. Акцентира се върху сътрудничеството със САЩ, Русия, Япония, Китай, Канада и Индия.

През 2008 г. в доклада „Гарантиране на сигурността в променящия се свят“⁴⁶ (разработен в сътрудничество с Европейската комисия и с подкрепата на държавните и правителствените ръководители) се разглежда практическото прилагане на предходната стратегия от 2003 г. и се набелязват действия за подобряване на нейното изпълнение. Допълнение в концепцията е обогатяването на традиционните заплахи с нови от промените в климата (възможни последствия – спорове за търговските пътища, морските зони и ограничен достъп до ресурси, за сигурността в киберпространството, за морското пиратство и противопехотните мини). В географски план е акцентирано върху измеренията на сигурността и стабилността на Европа под влиянието на външни фактори (Балканите, Близкия изток, Русия) и необходимостта от разширяване на международното сътрудничество.

Стратегията за вътрешна сигурност на Европейския съюз „Към европейски модел за сигурност“ от 2010 г.⁴⁷ прибавя към заплахите трансграничната престъпност, насилието под различни форми, природните или причинените от човека бедствия и пре-

⁴⁶ Гарантиране на сигурността в променящия се свят. – В: Европейска стратегия за сигурност. Сигурна Европа в един по-добър свят. Съвет на Европейския съюз. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2009. <https://www.consilium.europa.eu/>

⁴⁷ Стратегия за вътрешна сигурност на Европейския съюз. Към европейски модел за сигурност. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2010. <https://www.consilium.europa.eu/>

доставя по-подробно описание на подходящите мерки за изграждането на по-ефективен модел на европейската сигурност:

- повишаване на трансграничното сътрудничество на съдебните и правоприлагащите гранични служби чрез Европол, Евроюст и Фронтекс;

- повишаване обмена на информация и инструментите за съвместни разследвания и операции по сигурността;

- разширяване на субектите на концепцията за вътрешната сигурност посредством широк кръг институции (изпълнителната власт на държавата с неправителствени организации и частни агенции), въвеждане на политика за сигурност на различни нива (местно, регионално, национално и наднационално);

- осъществяване на демократичен и правен контрол върху прилагането на политиката за сигурност;

- предотвратяване на причините за заплахите, а не борба с тях;

- разработване на иновативни системи за сигурност;

- разширяване на външните измерения на вътрешната сигурност в сътрудничество с трети държави.

През последното десетилетие в ЕС нарасна броят на научните изследвания по темата за регионалната (европейската) и глобалната (за света) сигурност, свидетелство за ново разбиране за взаимната обвързаност и зависимост между националната, регионалната и глобалната сигурност. Предложени са набор от мерки за преформиране на стратегията за сигурност на Европейския съюз:

- разработване на дългосрочна стратегия за ясно дефиниране на новите заплахи и за разработване на способности за защита на общите европейски ценности;

- осигуряване на легитимна подкрепа за стратегията и нейното приемане като план за действие от всички държави членки и институции;

- материално и ресурсно осигуряване на стратегията чрез изграждане на необходимите способности;

- формиране на единна рамка за вземане на решения при извънредни ситуации и кризи;

- делегиране права на Европейската служба за външна дейност (ЕСВД) да ръководи и координира прилагането на мерките за гарантиране на сигурността.

Европейският съюз измина значителен път от 1991 г. след поставянето на основите на Общата външна политика и политиката на сигурност и началото на Европейската политика за сигурност и отбрана (ЕПСО). През 2003 г. беше подписано споразумението с НАТО „Берлин плюс“, което предоставя възможност структури, механизми и способности на Алианса да бъдат използвани за провеждането на мисии по ЕПСО. През 2004 г. е създадена Европейската агенция по отбрана в подкрепа на усилията на държавите членки и Европейския съвет за повишаване на отбранителните способности за управление на кризи и за поддържане мисиите на ЕПСО.

С влизането в сила на Лисабонския договор през 2007 г. ЕПСО е преименувана на Обща политика за сигурност и отбрана (ОПСО) и е създадена Европейската служба за външна дейност. През 2013 г. Европейският съвет набелязва приоритети за задълбочено сътрудничество в отбраната – повишаване на ефективността, видимостта и въздействието на ОПСО, повишаване на отбранителните способности и укрепване на европейската отбранителна промишленост. През 2016 г. е разработена Глобалната стратегия за външната политика и политиката на сигурност на Европейския съюз⁴⁸, в която са представени общи интереси, принципи, приоритети и ниво на амбиции на политиката за сигурност с цел превръщането на ЕС в един от глобалните играчи в областта на сигурността.

В подкрепа на Стратегията, на срещата на върха на НАТО във Варшава е подписана съвместна декларация за сътрудничество между ЕС и НАТО. Областите на повишаване

⁴⁸ Обща визия, общи действия: по-силна Европа. Глобална стратегия за външната политика и политиката на сигурност на Европейския съюз, 2016. <https://europa.eu/>

на способностите на ЕС включват повишаване капацитета на структурите на ОПСО за управление на кризи чрез създаването на способности за планиране и провеждане на военни операции, повишаване на сътрудничеството в областта на ОПСО с държавите партньори, развитие на граждански способности за бързо реагиране при гражданското управление на кризи, повишаване на военните способности за бързо реагиране и задълбочаване на сътрудничеството в областта на отбраната чрез изграждането на способности за планиране и провеждане на военни операции. В края на 2017 г. започва да функционира механизмът за постоянно структурирано сътрудничество (ПСС) за реализирането на набор от проекти за изграждане и укрепване на отбранителните способности с цел повишаване на сигурността и отбраната на Европа. Разширяват се областите за сътрудничество между ЕС и НАТО в борбата с тероризма, ролята на жените, борбата за мир и сигурност и военната мобилност. Обобщението на развитието на европейската концепция за сигурност разкрива, от една страна – тенденции за разширяване на обекта и отговорностите на субекта на сигурността, и от друга – последователност при провеждането на политиката за сигурност и изграждането на необходимите способности, включително чрез разширяване на механизмите за международно сътрудничество и взаимодействие.

Втора глава

НАЦИОНАЛНАТА МОЩ – ОЛИЦЕТВОРЕНИЕ НА ДЪРЖАВНОСТТА И НАЦИОНАЛНАТА СИГУРНОСТ

Моделиране на националната мощ

Определянето на основна или базова характеристика за отъждествяване наличието на дълбока и неразривна обвързаност между системите на съвременната национална държава или държавността и на националната сигурност е провокирано от потребността за научно разкриване на реално измерими механизми за оценка на националната мощ на всяка държава, позволяващо определяне на нейния реален статут в настоящата система на международните отношения. Затова не е изненада, че и днес се извършват множество научни опити за разработването на работещи модели за систематизиране на основните и спомагателните елементи на националната мощ. Независимо от различните вариации, като съставляващи елементи за мощта на съвременната държава би следвало да се обобщят няколко основни фактора: икономически, политически, военен, международен, пространствено-космически, териториален, социален, научен, технологичен, информационен и културен.

В продължителен период от време концептуализацията на националната мощ е основен фокус в изследванията на международните отношения на много научни школи. Повечето от тях (например Моргентау⁴⁹) приемат наличието на национална мощ като основа за позиционирането на всяка държава в международните отношения, поради което се приема, че голяма част от провежданата политика на съвременната държава всъщност е отражение на нейните опити за повишаване на своята мощ. Основна цел е създаването на възможно най-добри международни позиции и предпоставки за защита на националната сигурност чрез притежаването на достатъчно способности за справяне с нови и непознати предизвикателства и заплахи за сигурността. Отъждествявана с политическата мощ, може да се приеме, че националната мощ отразява възможността за вземане на осигурени политически решения и провеждане на политики за защита на държавните интереси и постигане на стратегическите цели на държавността.

Подходи към измерване на националната мощ

Концептуализацията на националната мощ обикновено започва с уточняване на използваните основни определения. Националната мощ като геополитическа концепция отразява масовите характеристики на една държава като сума от нейните способности и потенциал.⁵⁰ При разглеждането на мощта в рамките на определени общество или нация, сумарната мощ се приема за сума от способностите на обществото, при което всички хора от дадена нация и държавна политическа организация притежават мощ, сума от техните възможности, и следователно се приема за тяхна национална мощ. *Тази мощ е математическа сума от поло-*

⁴⁹ Morgenthau, Hans. *Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace*. Fifth Edition, Revised. New York: Alfred A. Knopf, 1978, pp. 4-15.

⁵⁰ Hafeznia, Mohammad Reza. *Analysis of Geographical Basics of National Power of Islamic Republic of Iran*. *Journal of Geographical Science*, Tarbiat Moalem University Press, 2003, p. 51.

жителните и отрицателните елементи на властта и основите на тази държава, която е активна и позволява сравнение с други нации и държави. Съществуват различни определения на националната мощ:

- „Националната мощ се състои от материалните и духовните способности, които съществуват в една географски и политически обоснована единица, наречена страна или държава“.⁵¹

- В книгата си „Пълна национална мощ“ Хуан Шуофън заявява, че националната мощ се състои от съвършената сила и международното влияние на една нация както в материалните, така и в духовните измерения, които всяка нация използва, за да оцелее и се развива.⁵²

- Националната мощ е „възможността, потенциалът и способността на една нация и страна да използва своите материални и духовни ресурси, за да наложи национално определяне и да постигне националните си интереси и цели“.⁵³

- Националната мощ може да бъде определена като способността на страната да преследва стратегически цели чрез целенасочени действия.

Възгледът за националната мощ предполага две самостоятелни, но обвързани измерения на способността: *външно измерение*, което се състои в способността на една страна да въздейства върху глобалната среда чрез икономическия, политическия и военния потенциал, както и *вътрешно измерение*, отразяващо способността на една държава да трансформира ресурсите на своето общество в „осъществимо знание“, създаващо възможно най-добрите граждански и военни технологии. Всяко усилие за създаването на ефективна национална мощ трябва да

⁵¹ Kazemi, Ali Asgar. Role of Power in Society and International Relations. Tehran: Goms Publication, 1994, p. 16.

⁵² Shuofeng, Huang. Comprehensive National Power Studies. Chinese Academy of Social Sciences Press, 1992, p. 102.

⁵³ Hafeznia, Mohammad Reza. Analysis of Geographical Basics of National Power of Islamic Republic of Iran... p. 170.

включва променливи, които обхващат тези две измерения.⁵⁴

Националната мощ може да се характеризира с два аспекта: влияние и сила. Аспектът „влияние“ се приема за по-субективен, защото държавите се опитват да използват своята мощ чрез налагане на влиянието си върху останалите да изпълняват тяхната воля. Аспектът „сила“ се приема за по-обективен, тъй като зависи от наличните инструменти на военната мощ, които могат да се използват от държавите, когато аспектите на влиянието се окажат неефективни.⁵⁵

Националната мощ на държавите може да се сравнява на различни нива и степени. Предвид заеманото място в световната йерархия или пространството и ефективността на силата извън границите на държавата нивата на властта могат да бъдат разпределени:

- суперглобална мощ с влияние извън планетата и в пространството между планетите;
- национална мощ с глобален ефект с влияние върху глобалните процеси с един или няколко аспекта (САЩ и Русия);
- национална мощ с регионален ефект с прояви на влияние в даден геополитически регион (Индия в Южна Азия);
- национална мощ с локално въздействие и влияние над своите съседи (Саудитска Арабия на Арабския полуостров);
- национална мощ с местно въздействие, което се проявява единствено в границите на държавата и не оказва влияние извън тях (всяка нормална държава);
- слаба национална мощ, при която държавата не притежава пълната власт дори в пределите на националните си граници (Сомалия, Афганистан).⁵⁶

В исторически план националната мощ обикновено се свързва с наличието на военни способности. Войните винаги са

⁵⁴ Tellis, Ashley et al. *Measuring National Power in the Postindustrial Age*. Rand Corp., 2000, p. 45.

⁵⁵ Roshandel, Jalil. *National Security and International System*. Tehran: Samt Press, 1995, p. 23.

⁵⁶ Hafeznia, Mohammad Reza. *Principles and Concepts of Geopolitics*. Papoly publication, 2006, p. 230.

оказвали значително въздействие върху международните отношения и спечелването или загубата на война се отчита като основен фактор за оценка на националната мощ. Но при оценката на националната мощ не може да се разчита на един фактор. Например огромната площ на Бразилия, многобройното население на Пакистан, промишленото производство на Белгия и т.н. не биха могли да се приемат като основа за реална оценка на националната мощ и най-добро доказателство за това е, че споменатите страни не са в списъка на държавите с най-висока национална мощ.⁵⁷ От гледна точка на възприемането на националната мощ би могло да се приеме, че тя може да се оцени по два аспекта: първият – обективен и активен, а вторият – субективен и потенциален, при което в отговор на потребността от повишаване на своята национална мощ държавите постоянно се опитват да превърнат всички свои възможности в активни способности.

Функции на националната мощ

Националната мощ на съвременната държава може да бъде натоварена с редица функции, чието основно предназначение е осигуряването на условия за отстояване на националните интереси и за изпълнението на националните цели. Затова националната мощ може да се разглежда като фактор за гарантиране на функционирането на обществото и държавата. Следователно в съвременната политическа организация на света всяка държава умишлено или непреднамерено, пряко или косвено се стреми към постигането и поддържането на определено ниво на национална мощ. При осъществяването на подобно стремление на националната мощ могат да бъдат предписани различни функции и приложения. При класифицирането на значимите функционални възможности на националната мощ могат да бъдат обобщени следните основни функции:

- Най-значима функция на националната мощ на държавата са постигането и отстояването на **националните интере-**

⁵⁷ Jablonsky, David. *National Power. Parameters*, 27, Spring 1997, p. 35.

си, тяхното поддържане и разширяване.⁵⁸

- Използването на наличните материални и духовни ресурси на държавата за налагане на своята национална воля и постигане на националните цели и интереси.⁵⁹

- Гарантирано удовлетворяване потребностите и желанията на нацията и държавата.

- Националната мощ като фактор за оцеляване и развитие на всяка нация и държава.⁶⁰

- Реализиране на конкретни функционални цели чрез преднамерени мерки за въздействие в международната среда и превръщане на ресурсите на обществото в „приложна наука“ за създаване на най-добри военни и невоенни технологии.⁶¹

От посочените функции с най-значително приложение за националната мощ са постигането и отстояването на националните цели и интереси на държавите. В това отношение съществува широко разнообразие от интереси и цели, които също могат да бъдат обобщени:

- защита на националната сигурност, редуциране броя и контролиране на заплахите за сигурността;
- повишаване на националната мощ;
- развитие и повишаване на националното благосъстояние;
- защита на нацията и държавата;
- международна защита на националните права извън границите на държавата;
- поддържане на националния и международния престиж на държавата;
- защита на националната независимост и предотвратяване на възможностите за външно влияние от други държави;

⁵⁸ Roshandel, Jalil. National Security and International System..., p. 86.

⁵⁹ Hafeznia, Mohammad Reza. Principles and Concepts of Geopolitic..., p. 56.

⁶⁰ Shuofeng, Huang. Comprehensive National Power Studies..., p. 102.

⁶¹ Tellis, Ashley et al. Measuring National Power in the Postindustrial Age. Rand Corp..., p. 56.

- поддържане на международния мир и стабилност като средство за удовлетворяване на националните интереси и потребности;
- защитеност на границите и предотвратяване на опити за териториално разделяне;
- повишаване на влиянието чрез различни икономически, културни, идеологически и политически аспекти;
- задоволяване на националните потребности в рамките на границите с помощта на чуждестранни институции;
- премахване на пречките пред свободното налагане на национална воля в границите на страната и извън тях;
- постигане на власт и хегемония;
- разширяване територията на държавата;
- намаляване влиянието на други държави във вътрешните работи на страната;
- подкрепа за външната политика на страната;
- поддържане на националните ценности – животът, националната идентичност и гордостта на нацията;
- защита на националната мощ и предотвратяване на национални конфликти.

Независимо от невъзможността за съотнасяне на тази класификация с националните цели и интереси на всички държави тяхното постигане или приложимост зависят от съответните условия във всяка държава, от нейната национална мощ и от стратегиите, създадени за тяхното постигане.⁶² Презумпцията е, че въпреки изпълнението на тази роля националната мощ не може да се разглежда единствено като инструмент за постигането на национални интереси и цели, а би могла да се прояви и като национална цел. Отчитайки значимостта и подхода на националната мощ за поддържане на съществуването и постигането на националните интереси и цели, всички държави се опитват да повишат въздействието на този инстру-

⁶² Hafeznia, Mohammad Reza. *The Principles of SocioPolitical Studies. Courses Taught*, Vol. 1-2, The Organization of Howza and Islamic Schools, Qom, 2000, p. 248.

ментариум и да не допуснат неговото понижаване. Укрепването на националната мощ повишава шансовете за постигане на националните цели и нейното отслабване би довело до неуспех при постигането им. Освен това страните използват националната мощ за постигане на своите национални интереси и необходимата национална сигурност с надеждата за защита и отстояване на националните си интереси. В допълнение към посочените вътрешни и външни цели държавите използват своята сила за запазване на мощта и управлението си. Понякога прилагат сила срещу собствения си народ, за да гарантират живота на управлението, например чрез лостове на властта, като закони, армия, полиция, съдебна система и други, за потискане на собствения си народ. На базата на примерите може да се обобщи, че **най-често националната мощ се използва от управлението на държавата във вътрешната и външната област на потенциално влияние.**

В областта на вътрешните работи националната мощ се използва за законотворчество, регулиране на социалните въпроси, прилагане на закона, защита на социалната справедливост и поддържане на обществената сигурност посредством обособените институции на законодателната и съдебната власт, вътрешната сигурност и отбраната. В международната област националната мощ се използва за защита на националните интереси, за задоволяване на националните потребности чрез външната политика и подходи за поддържане на националната сигурност, за понижаване нивата на външните заплахи, за издигане на националния престиж и т.н.⁶³ Независимо от желанията, очакванията и интересите, тяхната реализация зависи от постигнатите ниво и характер на националната мощ в сравнение с останалите държави.

При високо ниво на национална мощ държавата е в състояние безпрепятствено да изпълнява своите желания.

⁶³ Hafeznia, Mohammad Reza. Analysis of Geographical Basics of National Power..., p. 25.

Затова съществуват страни със способности на националната си мощ за глобално влияние. Същевременно други държави са с такова незначително ниво на националната си мощ, че не успяват да удовлетворят жизненоважните си потребности. Следователно **съществува непосредствена връзка между постигнатото ниво на национална мощ от дадена държава и нейната роля в международните отношения, при което външната политика на дадена държава като гарант за ролята ѝ в международните отношения се влияе непосредствено от състоянието на нейната национална мощ.**⁶⁴ Ето защо суперсили като Русия и САЩ притежават различна роля в сравнение с регионалните сили.

За прилагане на националната мощ на дадена страна във вътрешен и международен план учените представят различни теории и модели, които напълно кореспондират с основните функции на съвременната държава (приложение 3). Входно-изходният модел на Джордж Моделски изразява националната мощ в различни локални и особено външни области. Той се основава на поредица хипотези от областите на политическата философия за политическата мощ:

- външната политика се основава на поддържането, натрупването и демонстрирането на национална мощ;
- съществуват различни видове национална мощ: конструктивна, образователна и разрушителна;
- необходимост от приоритизиране на ресурсите за реализация на целите.

Моделски използва теорията на системите за сравнение и оценка на поведението на държавата във външната политика, при което разглежда единствено входната и изходната фаза на системата на националната мощ. Основните променливи на модела са на входа и изхода на националната мощ, а фазата на формиране на политиката е използвана като стъпка за тяхното

⁶⁴ Kazem, Mohamad, Sajad Pour. Foreign Policy of Iran. Institute for Political and International Studies, 2002, p. 46.

съвместяване (приложение 4). Съдържанието показва, че Моделски използва ментална рамка за управление на изчисляването на ползите и разходите, за поясняване същността на политическата система като система за генериране на политическа мощ. В тази система политикът следва да отчита, че резултатът от получената мощ може да бъде превъзхождащо по-значителен от този на входящите показатели, а средата за формиране на политики трябва да позволява на формиращите да вземат решения въз основа на очакваните ползи, които впоследствие могат да бъдат реализирани както във вътрешен, така и във външен контекст. В заключение е необходимо мощта на изхода да бъде много по-висока в сравнение с първоначално вложената на входа, при което консерватизмът в политиката на държавите, поддържането на баланс и реализирането на техните амбиции зависят от нивото на произведената национална мощ.

Сравняването на промяната и обmena под формата на входяща и изходяща мощ обективно отразява начина на усвояване на ползите от националната мощ в рамките на националната стратегия. Моделът разкрива *потребност формиращите външната политика предварително да оперират и измерват целите и ресурсите на своята външна политика, което на свой ред предполага лимитиране на субективизма и приоритетно извеждане на преден план решаването на необходимите обективни въпроси на външната политика.*

Национална мощ, национални интереси, стратегия за сигурност

Поради широкия обхват на фактори и променливи за формиране на националната мощ нейната същност предполага за всички нации следване на тенденции към непрекъснато разширяване и повишаване. Трудно би могла да се открие държава, която не желае и не опитва да повиши нивото на своята национална мощ, за да издигне позицията си в системата на международните отношения. Затова държавите са с постоян-

но участие в състезанието за повишаване на националната си мощ чрез придобиването на нови способности и възможности. Затова и същността на националната мощ е активна и независимо че би могла да се проявява като национална цел, може да се използва и като инструмент за натрупване, поддържане и повишаване на националните интереси и цели.

Националните цели и интереси също не са в застой, затова са активни и променящи се. Националната мощ и националната сигурност са сред националните цели, които управлението на държавите се опитва да реализира с инструментариума, използван за повишаване на националната мощ. Ето защо тя би могла да се разглежда като двумерен феномен – като цел и като инструмент на държавното управление и политическите лидери за постигане на набелязаните национални цели и национална сигурност. Обективната форма и основното проявление на прилагането на националната мощ е посредством националната стратегия на политическите лидери на държавата. От една страна, тя е стратегически документ на държавата за представяне на пътищата за постигане на най-ефективен модел на националната мощ, а от друга – нейната реализация е в непосредствена зависимост от нивото на национална мощ. Тази обвързаност обосновава необходимостта от съвместно съществуване и развитие на държавата и нацията, които при успех изискват усилия от държавното управление за поддържане и развитие на своята национална мощ с презумпцията, че тя е основен фактор за съществуването и успеха на всяка нация.

Сред основните мотиви за повишаване на националната мощ е недостигът на ресурси, защото „недостигът на достатъчно налични ресурси за постигане на националните цели активизира мотивацията за повишаване на мощта за постигане на тези цели“⁶⁵. Като цяло съществува тройна връзка между националната мощ, националните интереси и националната стратегия. Качеството на задоволяване на националните

⁶⁵ Seifzadeh, Hossein. *Theory-Building in International Relations Fundamentals and Paradigms*. Tehran: Samt Publication, 1995, p. 144.

интереси зависи от нивото и качеството на националната мощ на страната. За да се установи връзка между тези две променливи, стратегията играе важна роля между тези два феномена – мощта и нейните инструменти, от една страна, и целта, от друга. Затова се приема, че стратегията е изкуството на прилагане на националната мощ за постигане на националните цели⁶⁶ (приложение 5).

Научното дефиниране на същността на националната стратегия разкрива, че тя е наука и познание за организираното развитие на икономически, политически, културни, религиозни, етични и военни способности на нацията и тяхното приложение за постигане на националните цели. Изразяването на същността на националната цел чрез стратегията е представяне на стратегията като изкуство за прилагането на всички елементи на националната мощ на една държава за постигане на своите цели в мирно и военно време.

Следователно във всяка страна стратегията може да се приеме като *изкуство на политическите ѝ лидери да измерят и оценят способностите и нивото на националната мощ, от една страна, и да ги съпоставят с възможността за реализация на националните интереси и цели, от друга*. Ето защо може да се твърди, че трите елемента – национална мощ, национални цели и интереси и национална стратегия, са взаимно обвързани и взаимодействат помежду си.

Геополитически измерения на националната мощ

Изследването на връзките на националната мощ позволява разкриване на непосредствената връзка между резултатната геополитическа тежест на страните, националната мощ и потенциалната сфера на влияние. Геополитическата тежест на всяка държава като резултат от математическата сума на съставните елементи на националната мощ определя позицията на

⁶⁶Seifzadeh, Hossein. Theory-Building in International Relations Fundamentals..., p. 302.

националната мощ на дадена държава и нейното геополитическо положение сред останалите държави в света. Освен това геополитическата тежест и позиция оказват силно влияние върху националната стратегия на държавата в регионален и световен мащаб, с което непосредствено определят нейната потенциална сфера на влияние. От друга страна качеството и мащабът на сферата на влияние на държавите оказват силно влияние върху геополитическата им значимост и състоянието на националната мощ. Затова всички държави непрекъснато се опитват да разширят своите сфери на влияние (оценявани предимно като пространствено и географско понятие), което подпомага гарантирането на националната сигурност, редуцирането и понижаването на нивото на заплахите, защитата на националните интереси и реализирането на националните цели (приложение 6).

Предвид че разпределението на националната мощ в международната общност никога не е равнопоставено, всеки политически субект се опитва да постигне по-висока степен на национална мощ, при което възможностите и поведението на силните и слабите държави в системата за международни отношения и съответно тяхната проява на международната сцена постоянно са различни. По-силните държави са в състояние да отстояват своята независимост и с повишаване на националната си мощ да разширяват своите сфери на влияние. Допълнително те притежават повече способности, възможности и инструменти за защита на интересите си.

От друга страна има държави и нации с невъзможност за защита на своите интереси при взаимоотношенията и връзките им с останалите държави, тъй като възможностите за отстояване на националните интереси непосредствено зависят от нивото на националната мощ на държавата. Затова при кризи по-силните страни могат достатъчно да влияят и да променят условията в своя полза, а по-слабите са принудени да приемат трудностите и да минимизират националните си цели и интереси. Силните държави притежават по-широка

област от национални интереси и се сблъскват с повече конфликти на сцената на международната политика при тяхното отстояване. Същевременно областите от интересите на слабите държави обикновено са с местен и регионален мащаб, поради което са значително ограничени. В периода след Втората световна война всяко международно събитие, влияещо на интересите на двете суперсили САЩ и Съветския съюз, предизвиква ответната им реакция или заплашително действие, което в системата на международните отношения е приемано като заплаха за опонента. При това относителната позиция и влиянието на националната мощ на всяка от двете държави са контролирани от другата.

В приложение 7 са представени способностите на държавите, като в международната политическа система би следвало да се оценява въздействието единствено на националната мощ в зависимост от активността и пасивността на международната арена.

Друга отличителна черта на суперсилите и слабите държави е бързото разширяване на сферата на отговорност за националната им сигурност. Относителната мощ на свръхсилите позволява предефиниране и промяна на международните правила с цел защита на собствената национална сигурност, докато по-слабите страни са принудени да плащат скъпа цена за всяка своя малка грешка и уязвимост. Ето защо Великите сили се опитват да запазят своите позиции в международните отношения, а недоволните по-слаби държави не желаят запазване на статуквото и искат промени в модела и структурата на международната система за сигурност.

Концепция за националната мощ

Концептуализацията на националната мощ разкрива нейните основни приложения: гарантиране на националните интереси, тяхното разширяване и запазване; гарантиране постигането на целите на нацията или държавата; изпълнение ро-

лята на основен фактор за измерване възможността за оцеляване и бъдещо развитие на нацията и държавата, следвайки своите цели и възможности за въздействие в международна среда; изграждане на социални ресурси до ниво „приложна наука“ за развитие на нови военни и невоенни технологии.

Съществуват непосредствени връзки между нивото на националната мощ на дадена държава и нейната роля в международните отношения, при което провеждането на подходяща външна политика гарантира водещата роля на международната сцена вследствие усвояването на предимствата на високото ниво на националната мощ на държавата.

Националната стратегия е свързващ елемент между националната мощ и националните интереси. Тя е изкуството и същността на използване на националната мощ за постигане на националните цели и изкуството на политическите лидери да оценят и развият възможностите, способностите и нивото на националната мощ, за да ги приложат за отстояване на националните цели и интереси.

Съществува връзка между националната мощ и геополитическото значение на страната и нейната сфера на влияние. Силните държави имат разширена сфера на национални интереси и се сблъскват с по-малко препятствия пред постигането на своите цели. Сферата на националните интереси на слабите страни е ограничена и те са изправени пред множество препятствия и предизвикателства при постигане на целите си.

Измерване на националната мощ

В практиката на научните изследвания съществуват различни концептуални подходи за измерване и сравняване на националната мощ на различните държави. При всички подходи особена значимост са придобили три базови измерения, определени като: „тежест“ – за представяне на степента на влияние на управлението на дадена държава; „основа“ – за асоцииране на основните функционални аспекти, които генерират мощта (икономиче-

ски, военни и т.н.), и „домейн“ или „област“ – за отъждествяване на географски характеристики на влияние (глобални, регионални и др.). Самото измерване също би могло да се извършва под различни форми, по-популярни от които са за непосредствено измерване (директна „метрична“) и за индиректно измерване („оценка“).

С прилагането на първия вид се постига непосредствено измерване с ясни фактори, основи и инструменти за количествено изразяване на изследвания проблем. При прилагането на втората форма на измерване изследваният въпрос е атакуван със сложна комбинация от различни фактори, поради което не се извършва с ясен еднозначен фактор или инструмент. За съжаление, националната мощ е сред онези количествено-качествени характеристики, които обикновено не могат да бъдат измерени само директно, но са и достатъчно сложни комбинации, за да бъдат измервани индиректно. Ето защо измерването на националната мощ изисква създаване и прилагане на такъв модел, който позволява сравнение на националната мощ на измерваните държави в определен период от време или състоянието на една държава в два различни периода, което е силно предизвикателство за всички учени от предметните области на политическата география, геополитиката, международните отношения и политическите науки.

Опитите за измерване на националната мощ също биха могли да се разделят в няколко категории. Първата група изследователи въвеждат факторите с влияние върху националната мощ в рамката на елементите, които я формират, за да идентифицират набор от променливи като най-важни фактори за влияние върху националната мощ на държавите. При изграждането на концептуален модел за измерване втората група се опитва да измери националната мощ на държавите посредством стойностите на резултатите, получени от техните хипотетични променливи. Третата група подбира някои от факторите и променливите и чрез математически модел за идентификация на характера на връзките и комбинациите между хипотетичните променливи се

опитва да оцени националната мощ на държавите. Тъй като факторите за формиране на националната мощ бяха представени от гледната точка на изследователите, от изключително значение е да се направи оценка на различните концептуални модели и математическия модел за оценка на националната мощ, за да се формира ясно теоретичната рамка и да се предложи модел за оценка на националната мощ.

Модел за измерване на националната мощ

Анализите на положителните страни и слабостите на представените модели за измерване на националната мощ позволяват обобщаване на опита в разработването на нов модел, в който да се направи опит за усвояване на предимствата и редуциране на недостатъците на предходните. Създаването на нов модел е призовано да избегне проблематиката във функционирането на моделите за оценка на националната мощ – разширяване и задълбочаване на обхвата на променливи като брой и разнообразие, редуциране на субективизма при разработването на моделите за оценка на националната мощ и разширяване на предметните научни области с включването на икономически, политически, социални, военни и други аспекти, редуциране използването на качествени променливи без преобразуване в количествени, разнообразяване на променливите с положително и негативно влияние, връзки между важните променливи на предходната и информационната епоха.

С цел разрешаване на посочените проблеми, при разработването на нов модел за оценка на националната мощ е необходимо отчитането на потребностите от:

Прилагане на цялостен концептуален модел на националната мощ

Генерирането на национална мощ се отъждествява с различни аспекти – политически, икономически, военен, културен, социален и др., поради което е необходимо моделът за оценка на на-

ционалната мощ да включва различните им измерения.

***Научна мултидисциплинарност
на променливите на модела***

Наличието на осем фактора в модела за оценка на националната мощ повишава неговата мултидисциплинарност (приложение 8). При изпълнението на следващата стъпка за определяне броя на променливите във всеки един от факторите основно се представят два основни ресурса, за да се оцени мнението на експертите от други научни направления и да се предпази от субективното влияние на визията на създателя на модела при избора на променливи:

- Теоретична обосновка от експертите при подбора на основните променливи и фактори, формиращи националната мощ на базата на двадесет и осем обосновани от различни научни области. Всяка от тях въвежда набор от променливи като най-значими фактори, влияещи върху националната мощ, с което се гарантира избор на най-важните ѝ фактори.

- Използване на релевантни бази данни с глобално значение от източници като Световната банка, ЮНЕСКО, Международния валутен фонд, както и препратки към свързани с тях уебсайтове. С използването на тези данни се цели на първо място идентификация на новите променливи и фактори, които се използват в тези организации за оценка на различните възможности на страните в икономически, политически, социални и други аспекти. Втората цел е да се идентифицират и използват променливи, за които има достатъчно налични глобални данни. След като целта на това изследване е да се създаде модел за оценка на националната мощ, приложим за различни държави, е необходимо да се акцентира върху обхватността и универсалността на данните за променливите. Ето защо наборът променливи, формиран на основата на мнения на различни научни школи и глобални бази данни, е приложим относно изискванията за

универсалност и подпомага игнорирането на нерелевантни за времето променливи и фактори.

Основен недостатък на представените модели за оценка на националната мощ е използването на една променлива за оценка на националната мощ в зависимост от конкретната гледна точка на автора на модела. Например, ако авторът е експерт в областта на отбраната, голяма част от основата и източниците на национална мощ се представят посредством военни фактори и пренебрегване влиянието на останалите. Тъй като променливите, свързани с националната мощ, принадлежат към различни области – територия, икономика, общество, култура, наука, военно дело и т.н., всички те следва да бъдат включени при оценяването на националната мощ. Пренебрегването на част от тези измерения би довело до несъвършенство на крайния резултат.

Следователно, за да се избегне едномерното отъждествяване на националната мощ и за включването на всички нейни измерения, както и за да се предотврати субективизмът на създателя на модела, при разработването му е използван методът на експертната оценка за позоваване и отчет на мненията на различните експерти при избора на основните променливи на всеки фактор, както и за идентифициране на достатъчно множество фактори. Затова идентифицирането на променливите за измерването на националната мощ в икономическата област би било много по-научно базирано в сравнение с останалите.

Основни фактори за моделиране на националната мощ

За определяне на оценката за всяка от страните ще използваме девет фактора чрез обикновен линеен модел. Той се основава на алгебрично сумиране на деветте фактора, затова получената сума отразява размера на националната мощ на оценяваните държави. Сравнението на сумите за различните

държави на свой ред позволява изграждането на йерархична структура на мощта на държавите в света и сравнение на националната мощ на страните за всеки от факторите поотделно или чрез общия резултат от деветте фактора.

$$НМ = ИФ + ПФ + КФ + СФ + ВФ + ТФ + НФ + МФ + КФ,$$

където *НМ* е национална мощ;

ИФ – икономически фактор;

ПФ – политически фактор;

КФ – културен фактор;

СФ – социален фактор;

ВФ – военен фактор;

ТФ – териториален фактор;

НФ – научен фактор;

МФ – международен фактор;

КФ – космически фактор.

Подборът именно на тези фактори за оценка на националната мощ не е случаен. Практиката на стратегическото планиране на операциите на въоръжените сили използва оценката от подобен набор фактори със съответните променливи за оценка на потенциала на противостоящите сили, съюзници и коалиционни партньори⁶⁷: политически (политическата система и нейните възможности); военен (способности и потенциал на въоръжените сили); икономически (финанси, ресурси, икономика, производство, търговия и т.н.); социален (институции и функциониране), инфраструктурен (съоръжения и услуги); информационен (информационна инфраструктура, мрежи, функционалност, защита); научно-технически (развитие на науката и изследванията); физикогеографски (територия, релеф, климат и т.н.); правен (нормативна уредба и спазване, спазване на човешките права). Оценката позволя-

⁶⁷ Ръководство за планиране на операциите на стратегическо ниво. 2013, с. 21.

ва анализ на състоянието и сравнение на страните чрез представените основни фактори и включените във всеки от тях променливи.

НАТО определя шест взаимнообвързани и взаимнозависими домейна-фактори за оценка на средата за стратегическо ангажиране – политически, военен, икономически, социален, инфраструктурен и информационен⁶⁸.

Сравнението на набора от фактори в избрания подход към оценка с подобрания за използване в подобни стратегически оценки показва, че независимо от различния брой включени фактори, в основата на използваните за реална оценка се съдържат почти едни и същи висока значимост и тежест при изготвянето на оценката на мощта и потенциала на съпоставими страни и сили.

Сумиране мощта на националната държава

Отчитайки всичко описано дотук, при оценката на националната мощ с използване на формулата на новия модел са включени девет основни фактора: научен, икономически, социален, териториален, културен, политически, международен, космически и военен (приложения 9 – 11). Методиката отразява влиянието на променливите във всеки фактор за извършването на анализ. Въз основа на сумираните стойности на променливите за всеки фактор се определя и мощта на държавите за всеки конкретен фактор (например икономика). За всеки един от факторите са определени променливи (критерии), като участващите специалисти посредством експертни мнения избират десетте най-силни, след което на всяка от тези променливи се поставя оценка от 1 до 100.

В следващата стъпка държавите се подреждат в класация в зависимост от получените и сравнени резултати. Десетте най-силни държави, съотнесени по оценките за определен фактор, са отразени в таблици.

⁶⁸ Директива за всеобхватно планиране на операциите. 2013, с. 8.

В последната стъпка резултатите на отделните страни са сравнени на базата на стойностите на избраните девет фактора на национална мощ, за да се синтезира йерархична структура на националната мощ на държавите в света.

Измерването на националната мощ на една държава с цел определяне на нейното място в глобалната геополитическа структура и сравняването на националната мощ на отделните държави винаги е било сред основните приоритети на учените в областта на геополитиката и националната сигурност, на политическите науки и международните отношения. Обобщените изводи и постигнатите резултати доказват състоятелността на основната теза на изследването: усвояването на възможността за използване концептуализацията на връзките и взаимоотношенията между системите „държавност“ и „сигурност“ за изграждането на работещ концептуален модел за измерване и оценка на националната мощ.

Разкриването и концептуализацията на основните характеристики, връзки и взаимоотношения между системите „държавност“ и „национална сигурност“, възможността за използване на общи характеристики и връзки за формиране на концептуална рамка на изграждането и функционирането на сложна система от системи „държавност – национална сигурност“ способстват за разкриване и концептуализация на връзките и взаимоотношенията между системите „държавност“ и „национална сигурност“ при изграждане и операционализиране на нови инструменти за измерване на националната мощ.

Основно изискване за успешното функциониране на съвременната национална държава е утвърдена държавност, институционална устойчивост и защитена национална сигурност. Нестабилните и провалените държави са непосредствена заплаха с регионални и глобални измерения и последици за международните доверие и сигурност. Следва да се отчита, че системата на държавата задължително включва съдебната, политическата, икономическата, социалната система и духовно-културната основа – правно-

то устройство и формата на политическата система на държавното управление, икономическите, социалните, етническите, културните и духовните основи на нацията.

Държавността е сложна система с обхват политическата и правната институционална структура на държавата. Тя отразява наличието на териториален интегритет, обществена идентичност, политическа и обществена представителност на държавното управление, международно признание и институционална готовност на националната държава да защити своите национални интереси, суверенитет и териториална цялост. Развитието на концепцията за национална сигурност представя съвременните тенденции за разширяване на обекта и отговорностите на субекта на съвременната сигурност за провеждането на политика за сигурност и изграждането на национални и съюзни способности, за усъвършенстване механизмите за международно сътрудничество и взаимодействие в областта на сигурността. Изграждането на концептуален модел на сложната система от системи „държавност – сигурност“ на съвременната национална държава трябва да отчита общите и сходните характеристики на съставляващите системи, но базова характеристика за отъждествяване наличието и функционирането на сложната система „държавност – сигурност“ е националната мощ на съвременната държава.

Концептуализацията на националната мощ се прилага за гарантиране, разширяване и опазване на националните интереси, за разработване на подходи към постигане целите на нацията, за разкриване на връзките между нивото на националната мощ и ролята на държавата в международните отношения, ролята на националната стратегия, на връзката между националната мощ и националните интереси; връзката между националната мощ, геополитическото положение на страната и нейната сфера на влияние. Затова националната мощ се разглежда като резултат от усвояване на предимствата на всички налични фактори за генерирането на мощ. Отчитането на всич-

ки аспекти на националната мощ: икономически, политически, военен, международен, космически, териториален, социален, научен и културен, разширява достоверността на оценките на националната мощ на държавата за определяне на нейното позициониране в световната геополитическа йерархия на системата за международни отношения.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Концептуализацията на връзките и взаимоотношенията между системите „държавност“ и „национална сигурност“ дава възможност за изграждането на работещ модел за измерване и оценка на националната мощ. Разкриването на основните характеристики, връзки и взаимоотношения между двете системи, както и изследването на възможностите за използването им за формиране на обща концептуална рамка на изграждането и функционирането на сложна система от системи „държавност – национална сигурност“, съчетано с анализ на съществуващите подходи към измерване нивото на националната мощ на дадена държава, способства за тяхната концептуализация при изграждане на операционализирането на нови инструменти на националната мощ.

Основни изисквания, водещи до едно относително успешно функциониране на съвременните национални държави, са наличието на държавност, институционална устойчивост и добре развита система за управление на националната сигурност. Непосредствена заплаха, имаща регионални и глобални измерения и оказваща влияние върху международните доверие и сигурност, се явяват нестабилните и провалените държави. Необходимо е да се отчитат и всички елементи, формиращи системата на държавата: съдебна, политическа, икономическа и социална система, съчетани с духовно-културната основа, обединяваща правното устройство и формата на държавно управление, икономическите, социалните, етническите, културните и духовните основи на нацията.

Държавността, разглеждана като сложна система, която обхваща политическата и правната институционална структура

на държавата, характеризира териториалния интегритет, обществената идентичност, политическата и обществената представителност на държавното управление. Също така се характеризира в голяма степен и в международната утвърденост и институционалната готовност на националната държава да защити националните интереси.

Съвременните тенденции за разширяване на обекта и отговорностите на субекта на съвременната сигурност за провеждане на политика за сигурност и изграждане на национални и съюзни способности във връзка с усъвършенстването на механизмите за международно сътрудничество и взаимодействие в областта на сигурността са разкрити в развитието на концепция за националната сигурност. Разглеждайки концептуалния модел на системата от системи „държавност – национална сигурност“ на съвременната национална държава, е необходимо да бъдат отчетени всички общи и сходни характеристики, които я съставляват, като се отчете фактът, че базова характеристика, отъждествяваща наличието и функционирането на тази сложна система, е националната мощ на съвременната държава.

При определяне на основните фактори за формиране на националната мощ се акцентира върху географското разположение на съответната държава, наличието на средства за комуникация, усвояването на военни и икономически фактори, образованието, културата, политическата позиция и др. За пълноценно определяне на факторите на националната мощ: експериментално придобиване на военни оръжия и религиозни войни (1450 – 1648), възникване на професионални армии и племенни войни (1648 – 1789); индустриализация и национални войни, мащабни войни и появата на военновъздушната и военната промишленост (след 1914 г.), се използва прилагането на историческия подход.

Гарантирането, разширяването и запазването на националните интереси; разкриването на връзките между националната мощ и ролята на държавата в международните отношения; ролята на националната стратегия; връзката между мощта, геополитическото

положение на страната и нейната сфера на влияние, са характерни приложения на концептуализацията на националната мощ.

В заключение се надявам настоящата монография да бъде прочетена от колкото се може повече държавни мъже и жени, хора в униформа, млади и стари, които милеят за Майка България и имат желание нашата Родина да намери отново своето място сред елита на света.

БИБЛИОГРАФИЯ

Аристотел. Атинската държавна уредба. София: Проектория, 2012.

Бахчеванов, Георги. Малката държава в променящата се среда за сигурност. [Дисертационен труд]. Военна академия „Г. С. Раковски“, 2006.

Бройер, Щефан. Държавата – създаване, типове и организационни стадии. София: ВИ, 2004.

Бъчваров, Марин. Геополитика. Терминологичен справочник. София: Петекстон, 1999.

Воденичарски, Сашо. Артефакти на стратегическите комуникации от Македония. – В: Годишник на Военна академия „Г. С. Раковски“, факултет „Национална сигурност и отбрана“. Ч. 3, 2013. ISSN 1312-2983.

Воденичарски, Сашо. PR не е от вчера. София: Софттрейд, 2019. ISBN 978-954-334-223-5.

Воденичарски, Сашо. PR 5 звезди. София: Софттрейд, 2109. ISBN 978-954-334-229-7.

Всеобща декларация за правата на човека. Приета и провъзгласена с Резолюция 217 А (III) на Общото събрание на ООН от 10.12.1948 г. – В: Сборник международни документи, 1992. http://drom-vidin.org/images/webpics/ok_Vseobshta.pdf

Гарантиране на сигурността в променящия се свят. – В: Европейска стратегия за сигурност. Сигурна Европа в един по-добър свят.

Съвет на Европейския съюз. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2009. <https://www.consilium.europa.eu/>

Геллнер, Эрнест. Нации и национализм. Москва: Прогресс, 1991.

Гелнър, Ърнест. Нации и национализъм. София: Панорама, 1999.

Гилпин, Робърт. Глобална политикономия. Разбиране на международния икономически ред. София: Дамян Яков, 2003.

Декларация за правата на човека и гражданина от 1789 г. <http://old.nbu.bg/>

Директива за всеобхватно планиране на операциите, 2013.

Кононюк, А. Системология. Общая теория систем. Кн. 1. Начала. Киев: Освіта України, 2014.

Макиавели, Николо. Владетелят. София: Изток-Запад, 2014.

Монтескьо, Шарл. За духа на законите. София: Наука и изкуство, 1984.

Обща визия, общи действия: по-силна Европа. Глобална стратегия за външната политика и политиката на сигурност на Европейския съюз, 2016. <https://europa.eu/>

От Споразумението „Берлин плюс“ до съвременното постоянно структурирано сътрудничество. Европейски съвет, Съвет на Европейския съюз. <http://www.consilium.europa.eu/bg/search/>

Русо, Жан-Жак. За обществения договор. София: ЛИК, 1996.

Ръководство за планиране на операциите на стратегическо ниво, 2013.

Станев, Н. История на френската революция, София, 1927.

Стойков, Митко. Управление на трансформацията на системата за сигурност. София: Авангард Прима, 2010.

Стратегия за вътрешна сигурност на Европейския съюз. Към европейски модел за сигурност. Люксембург: Служба за публикации на Европейския съюз, 2010. <https://www.consilium.europa.eu/>

Устав на ООН. <http://www.trudipravo.bg/>

Фукуяма, Франсис. Краят на историята и последният човек. София: Обсидиан, 2006.

Фукуяма, Франсис. Строежът на държавата. София: Обсидиан, 2004.

Хегел, Г. В. Ф. Философия на правото. София: Гал-Ико, 2001.

Хобс, Томас. Левиатан. София: Лист, 2017.

A Secure Europe in a Better World, European Security Strategy. European Union, 12.12. 2003. <https://europa.eu/>

Alam, Abdolrahman. Principles of Political Science. Tehran: Nee Publication, 1999.

Amery, Hoshang. Principle of International Relations. Agah Press, 2002.

Annan Calls for Deal by World Leaders on Poverty, Security and Human Rights. *UN News*, 20 March 2005. <http://www.un.org/>

Booth, Ken. Theory of World Security. Cambridge University Press. 2008. <https://ia801203.us.archive.org/>

Brauch, Hans Günter. Security and Environment Linkages in the Mediterranean. Heydelberg, 2003.

Buzan, Barry. People, States and Fear. An Agenda for International Security Studies in the Post Cold War Era. Copenhagen: School Security Studies, 1983.

CAST Conflict Assessment Framework Manual. *Fund for Peace*, 10 March, 2014. <http://library.fundforpeace.org/>

Center for Strategic & International Studies. A Smarter, more Secure America. CoChairs: Richard L. Armitage, Joseph Nye Jr., 2007. <https://www.csis.org/>

Chomsky, Noam. Deterring Democracy. Published by South end Press. 1991, 1992. <http://goodtimesweb.org/analysis/2015/Noam-Chomsky-1992-Deterring-Democracy.pdf>

Cohen, Saul. Geopolitics in the New World Era. Reordering in the World, USA: West View Press, 1994.

Conflict Assessment Framework Manual. <http://library.fundforpeace.org/>

Encyclopedia of Philosophy. Jean Bodin, <http://www.iep.utm.edu/>

EU internal Security Strategy. <http://eur-lex.europa.eu/>

European Civil Protection and Humanitarian Aid Operations. European Commission. <http://ec.europa.eu/echo/>

European Counter Terrorism Centre – ECTC. EUROPOL. <https://www.europol.europa.eu/>

Ezaty, Ezatolah. Geopolitics. Tehran: Samt Press, 1998.

Fire News. European Commission. Copernicus. Emergency Management Service. <http://effis.jrc.ec.europa.eu/applications/fire-news/>

Flint, Colin, Peter Taylor. Political Geography: World-economy, Nation-state, and Locality. Pearson Education Limited, 2007.

Fragile States Index. <http://fundforpeace.org/fsi/>

Frankel, Joseph. National Interest. Praeger Publishers, 1970.

Frankel, Joseph. International Relations in a Changing World. 4th Edition. Oxford University Press, 1988.

Frankel, Joseph. International Relations in a Changing World. [Translate by Abdolrahman Aalem.] Institute for Political and International Studies, 2003.

Gamrasani Farahany, Ali Reza. Concepts of National Security. Tehran: University of National Defence, 1995.

German, Clifford. A Tentative Evaluation of World Power. *Journal of Conflict Resolution*, vol. 4(1), 1960, pp. 138-144.

Ghavam, Abdol Ali. Principles of Foreign Policy and International Policy. Tehran: Samt Press, 2004.

Ghavam, Sayed Abdol Ali. The Principles of Foreign Policy and International Politics. Tehran: Samt Press, 2001.

Glassner, Martin, Harm de Blij. Systematical Political Geography. New York: Wiley, 1980.

Glassner, Martin. Political Geography. New York: John Wiley & Sons, 1993.

Goldstein, Joshua. International Relations. New York: Longman, 1999.

Gregory, Frank Hutson. Cause, Effect, Efficiency & Soft Systems Models. *Warwick Business School*, Paper № 42, January 1992.

Hafeznia, Mohammad Reza. The Principles of SocioPolitical

Studies. *Courses Taught*, vol. 1-2, The Organization of Howza and Islamic Schools, Qom, 2000.

Hafeznia, Mohammad Reza. Analysis of Geographical Basics of National Power of Islamic Republic of Iran. *Journal of Geographical Science*, Tarbiat Moallem University Press, 2003.

Hafeznia, Mohammad Reza. Principles and Concepts of Geopolitic. *Papoly Publication*, 2006.

Hart, Jeffrey. Three Approaches to the Measurement of Power in International Relation. *International Organization*, vol. 30, No 2, Spring, 1976.

Jablonsky, David. National Power. *Parameters*, 27, Spring 1997.

Kadera, Kelly, Gerald Sorokin. Measuring National Power. *International Interactions: Empirical and Theoretical Research in International Relations*, vol. 30(3), Taylor & Francis, 2004, p. 226.

Kazem, Mohammad, Sajad Pour. Foreign Policy of Iran. Institute for Political and International Studies, 2002.

Kazemi, Ali Asgar. Management of International Crisis. Tehran: Farhang Publication. 1989.

Kazemi, Ali Asgar. Role of Power in Society and International Relations. Tehran: Goms Publication, 1994.

Knorr, Klaus. The War Potential of Nations. Greenwood Press, 1979.

Majie, ZHU. Role of Soft Power in International Relations. <http://www.Siis.org.cn/English/journal/en 2003/Zhumajie.htm>

Mirhydar, Doreh. Political Geography. Tehran: Samt Press, 1998.

Modelski, Gorge. Principles International Relations. Tehran: Mizan Publication, 2003.

Modelski, George, William Thompson. Leading Sectors and World Powers. Columbia: University of South Carolina Press, 1996.

Modelski, George, Tessaleno Devezas, William Thompson. Globalization as Evolutionary Process: Modeling Global Change. Routledge, 2008.

Moghadam, Mohammad Hosseini. Soft Power. Tehran: Quarterly Rahbord, 2003.

Mojtaba, Tahami. National Security and Defence Politics. Tehran: University of National Defence, 1995.

Montevideo Convention on the Rights and Duties of States. <https://www.ilsa.org/>

Morgenthau, Hans. Politics Among Nations. [4th ed.]. New York: Alfred A. Knopf, 1967.

Morgenthau, Hans. Politics Among Nations: The Struggle for Power and Peace. [Fifth Edition, Revised]. New York: Alfred A. Knopf, 1978.

Motaharnia, Mehdy. Concept of Power in Politic and International Relations. Tehran: Institute for Political and International Studies, 1999.

Muir, Richard. Modern Political Geography. Mac Millan Education: London and Hong Kong, 1981.

Muir, Richard. Political Geography. London: Palgrave Macmillan, 1997.

Muir, Richard. Political Geography. A New Introduction. [Trans: Dore Mirhydar.]. Tehran, 2000.

Nabavy, Abbas. Philosophy of Power. Tehran: Samt Press, 2000.

Nye Jr., Joseph. Bound to Lead: The Changing Nature of American Power. New York: Basic Books, 1990.

Nye Jr., Joseph. Power in the Global Information Age: From Realism to Globalization. London: Routledge, 2004.

Organski, Abramo. World Politics. New York: Knopf, 1958.

Pirouz, Mojtabeh Zadeh. Political Geography and Geopolitics. Tehran: Samt Publication, 2002.

Prescott, J. R. V. New Approach in Political Geography. [Translated by Doreh Mirhydar.]. Tehran University, 1972.

Roshandel, Jalil. National Security and International System. Tehran: Samt Press, 1995.

Roshandel, Jalil. Iran, Israel, and the United States: Regime Security vs. Political Legitimacy. Praeger, 2011.

Seifzadeh, Hossein. Different Theories in International Relations. Tehran: Gomes Publication, 1995.

Seifzadeh, Hossein. Theory-Building in International Relations Fundamentals and Paradigms, Tehran: Samt Publication. 1995.

Seifzadeh, Hossein. Principles International Relations. Tehran: Mizan Publication, 2003.

Shuofeng, Huang. Comprehensive National Power Studies. Chinese Academy of Social Sciences Press, 1992.

Smith, Anthony. National Identity. University of Nevada Press, 1991.

Spikeman, Nicholas. America's Strategy in World Politics: The United States and the Balance of Power. [Francis P. Sempa: Introduction]. Routledge, 2007.

Taylor, Peter. Britain and the Cold War: 1945 as Geopolitical Transition. Bloomsbury Publishing, 2016.

Tellis, Ashley et al. Measuring National Power in the Postindustrial Age. Rand Corp., 2000.

The Correlates of War Project. <http://www.correlatesofwar.org/>

Vaughan-Williams, Nick. Critical Security Studies: An Introduction. Columba Peoples, 2010.

Wakelin, John. The Roots of Diplomacy: How to Study Inter-state Relations. London: Hutchinson Educational, 1965.

Wakelin, John. The Roots of Diplomacy. [Trans: Abdolali Gavam]. Tehran, Gomes Press, 1991.

Wallerstein, Emanuel. The Politics of the World-Economy: The States, the Movements and the Civilizations. Cambridge University Press, 1984.

Walters, Robert. Nuclear Weapon. [Trans: Fatahi Mohammad Reza]. Tehran: Policy of Iran, Institute for Political and International Studies, 1985.

Waltz, Kenneth. Theory of International Politics. Reading, Mass.: Addison-wesley Pub. Co., 1979.

Whytock, Christophe. A Rational Design Theory of Transgovernmentalism: the Case of EU-US Merger Review Cooperation. BU, Jul 18, 2005. <http://www.bu.edu/>

Wiener, Norbert. Cybernetics or Control and Communication in the Animal and Machine. The M.I.T. Press, Second Edition, 1985.

Wright, Quincy. A Study of War. Chicago: University of Chicago Press, 1942.

Wright, Quincy. The Study of International Relations. Appleton-Century-Crofts, 1955.

Zarghani, Sayed Hadi. The Evaluation of the Models of Measurement of National Power. Tehran: Geopolitics Quaterly, Geogrphical Organization, Winter 2008.

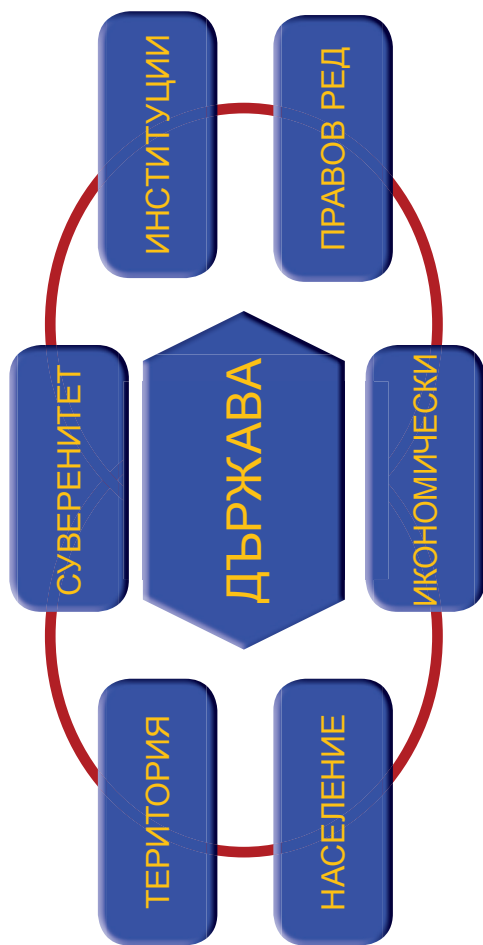
Zarghani, Sayed Hadi. The Evaluation of the Variables Effective on National Power and Designing of the Model for Measurement of National Power of Countries. [Thesis of PhD in political geography]. Iran: Tarbiat Modares University, 2006.

Zarghani, Sayed Hadi. The Introduction to National Power. Tehran: Research Institute of Strategic Studies, 2009.

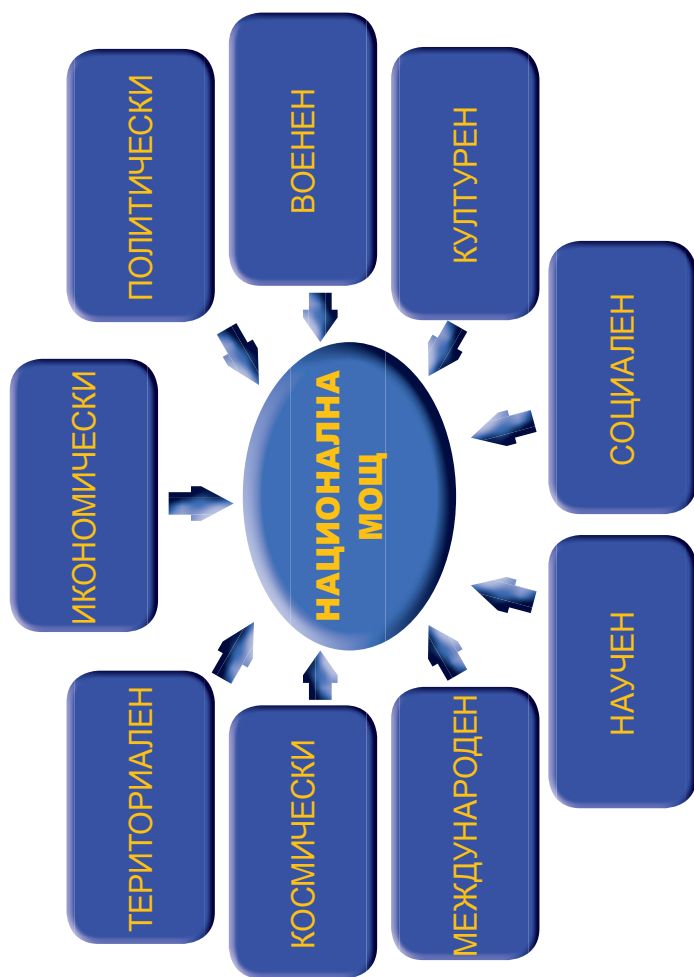
ПРИЛОЖЕНИЯ

Приложение 1

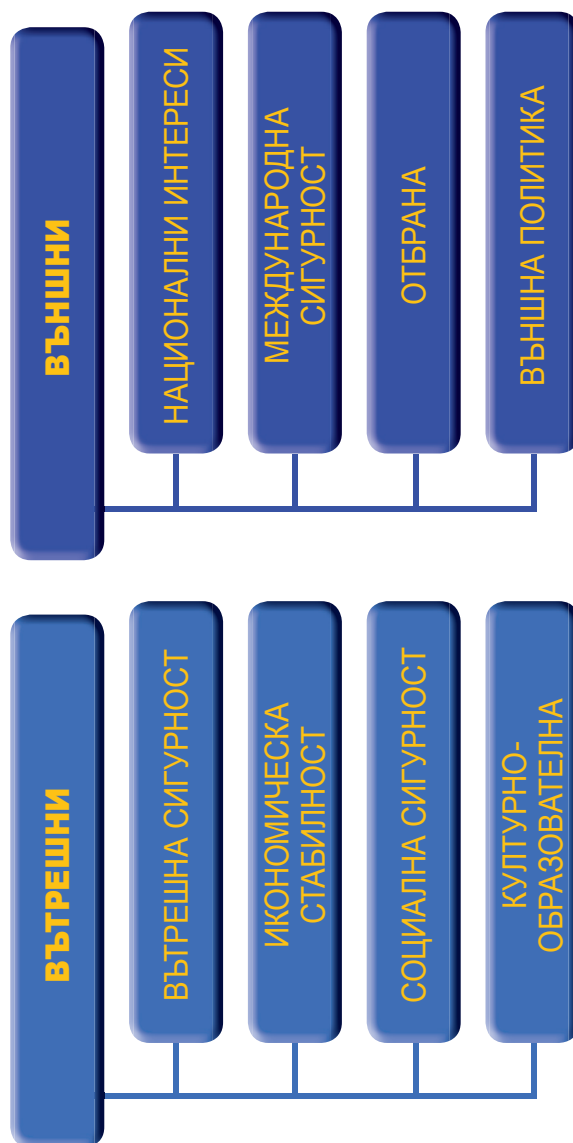
Основни характеристики на държавата

Фактори за моделиране на националната мощ

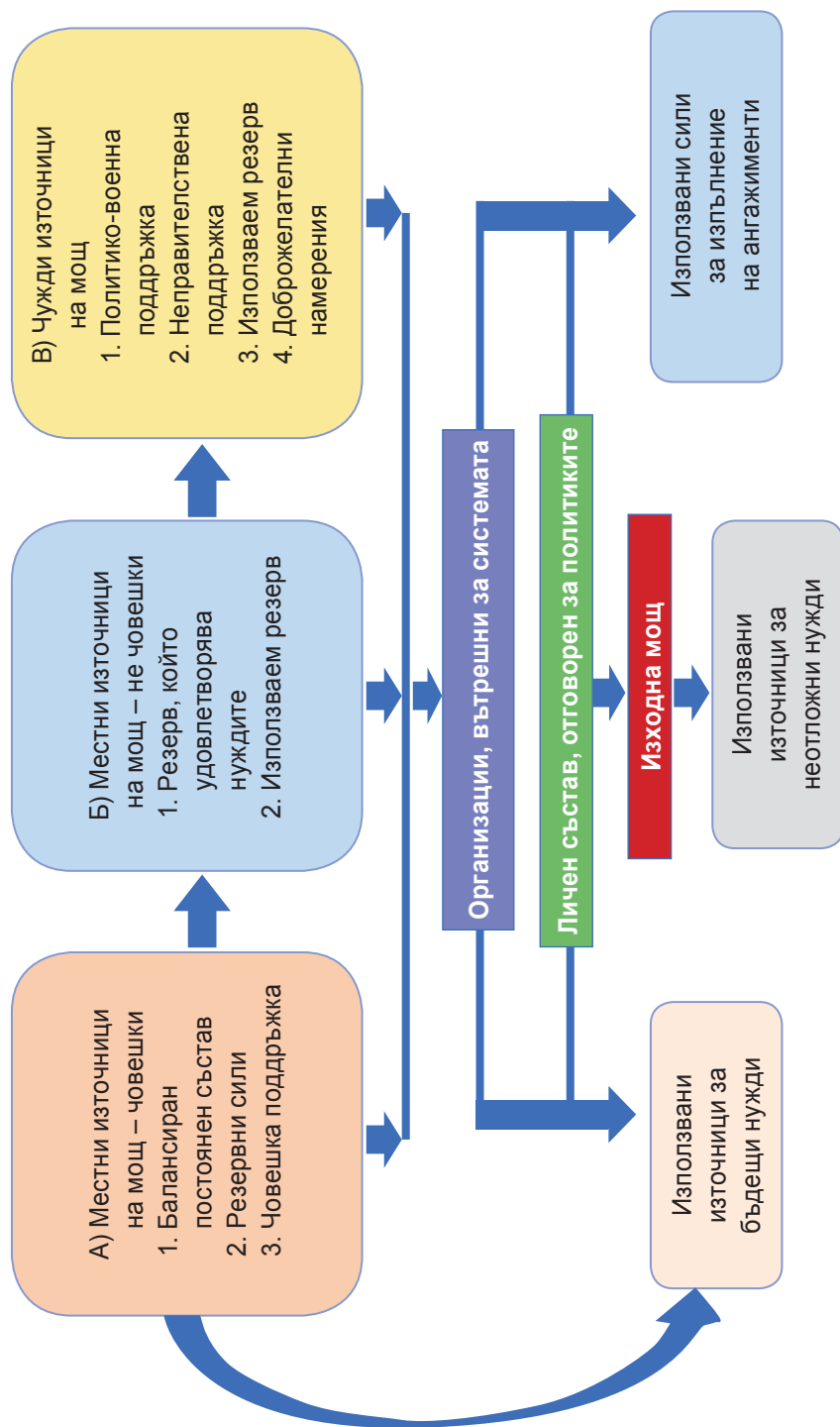

Основни функции на държавата

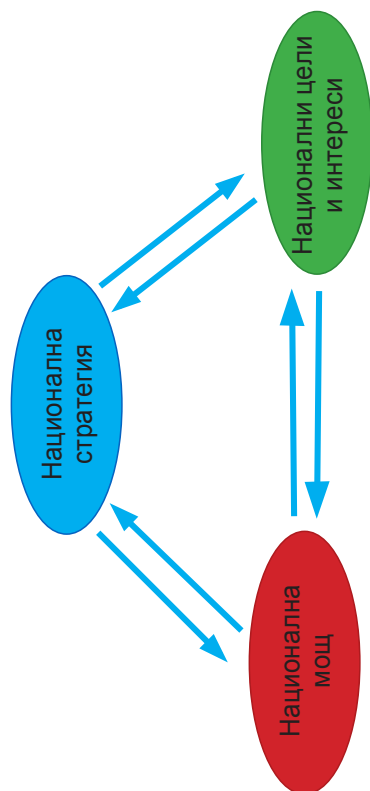
Приложение 4

Оценка на входа и на изхода на системата „национална мощ“

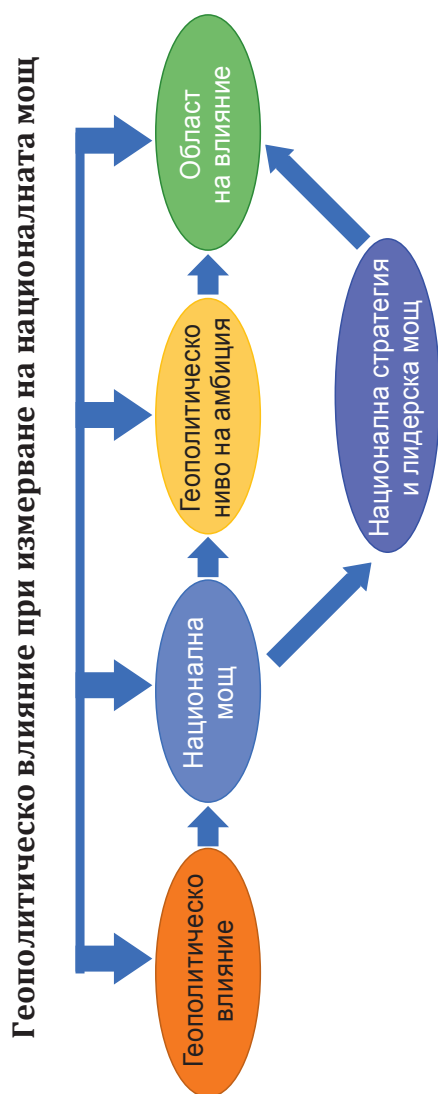

Приложение 5

Взаимовръзки между националните мощ, цели и стратегия

Приложение 6

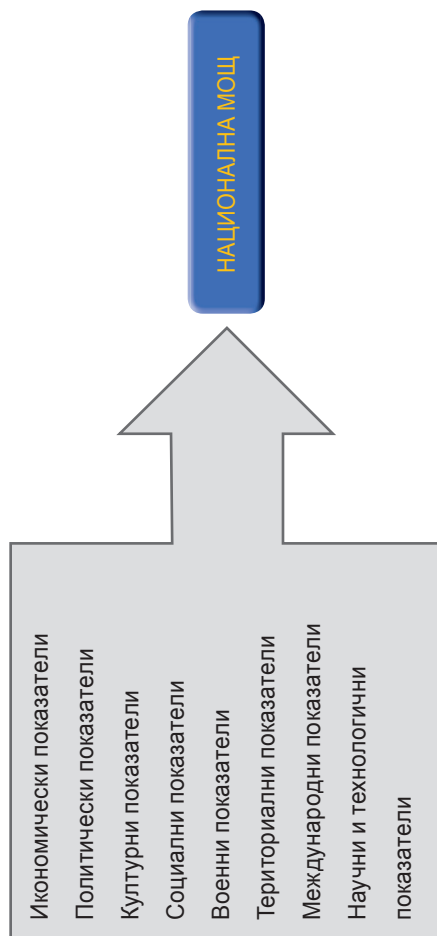

Приложение 7

**Способности на държавите в зависимост
от тяхната активност на международната сцена**

Демонстрация на сила	Способности за прилагане на мощта	Вид достъп	Размер на мощта (военна, икономическа, технологична, културна)	Природа на намесата	Подходящи дългосрочни стратегии	Ограничения и възможности на взаимодействието
Супермощ	Абсолютни	Глобален	Променлива	Променлива	Поддържане на текущата ситуация	Възможно високо и без лимит
Голяма мощ	Относителни	Глобален	Променлива	Променлива	Поддържане на текущата ситуация	Възможно високо и без лимит
Средна мощ	Относителни	Регионален			Влияе на текущата ситуация	Възможно и средно лимитирано
Слаба мощ	Относителни	Национален			Влияе на текущата ситуация	Възможно и силно лимитирано
Много слаба мощ	Относителни	Териториален			Влияе на текущата ситуация	Невъзможно и много силно лимитирано

Модел за измерване на националната мощ

ИЗМЕРВАНЕ НА НАЦИОНАЛНАТА МОЩ И КЛАСИФИКАЦИЯ НА ДЪРЖАВИТЕ

Класификация чрез фактор „научен“

За измерването на този фактор са подбрани 15 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 1). Според експертите, участвали в проучването, от 15 променливи, представени в индекса „наука“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 2).

Таблица 1. Променливи на фактор „научен“

№	Променливи
1	Научни работници в изследванията и разработките на милион население
2	Технически персонал в изследванията и разработките на милион население
3	Резултат от индекса за цифров достъп
4	Брой на научните открития на милион население
5	Научни и технически статии в списания на милион население
6	Разходи за наука и развитие като процент от БВП на страната
7	Общ брой статии в индексирани списания
8	Брой статии за нанотехнологии в индексирани списания
9	Индексирани научни и технически списания
10	Износ на високи технологии
11	Индустриален принос в брутно национално производство в проценти
12	Количество на произвежданото електричество от ядрени централи
13	Индекс на висшите учебни заведения
14	Реализация на кадрите след обучение
15	Технологични въведения

Таблица 2. Променливи на фактор „научен“

№	Променливи
1	Научни работници в изследванията и разработките на милион население
2	Технически персонал в изследванията и разработките на милион население
3	Резултат от индекса за цифров достъп
4	Брой на научните открития на милион население
5	Научни и технически статии в списания на милион население

№	Променливи
6	Разходи за наука и развитие като процент от БВП на страната
7	Общ брой статии в индексирани списания
8	Брой статии за нанотехнологии в индексирани списания
9	Индексирани научни и технически списания
10	Износ на високи технологии

Резултатите от оценката на този фактор са представени в таблица 3. На първо място са САЩ с резултат 100, следвани от Япония, Германия, Великобритания, Китай, Франция, Русия, Канада, Южна Корея и Белгия. Като при повечето останали фактори, разликата между страните на първо и второ място има значителни измерения – средно два пъти.

Таблица 3. Класификация чрез фактор „научен“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Япония	80
3	Германия	71
4	Великобритания	45
5	Китай	37
6	Франция	32
7	Русия	28
8	Канада	22
9	Южна Корея	21
10	Белгия	20

Класификация чрез фактор „икономически“

За измерването на този фактор са подбрани 15 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 4).

Таблица 4. Променливи на фактор „икономически“

№	Променливи
1	Брутен национален продукт
2	Брутен вътрешен продукт
3	Директни външни инвестиции

№	Променливи
4	Промишлен износ в проценти
5	Процент на безработица
6	Внос на храни в проценти
7	Държавен дефицит
8	Резерв в чужда валута и злато
9	Годишно нарастване на brutния вътрешен продукт
10	Ниво на свобода на икономическия индекс
11	Съотношение на БВП към БВП на целия свят
12	Индекс на пенсиите
13	Сигурност на банките
14	Процент на сивата икономика
15	Процент на контрабандата

Според експертите, участвали в проучването, от 15 променливи, представени в индекса „икономика“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 5).

Таблица 5. Променливи на фактор „икономически“

№	Променливи
1	Брутен национален продукт
2	Брутен вътрешен продукт
3	Директни външни инвестиции
4	Промишлен износ в проценти
5	Процент на безработица
6	Внос на храни в проценти
7	Държавен дефицит
8	Резерв в чужда валута и злато
9	Годишно нарастване на brutния вътрешен продукт
10	Съотношение на БВП към БВП на целия свят

В съответствие с получените резултати за оценка на фактор „икономически“ с най-висок резултат (100) са САЩ, следвани от Китай, Япония, Германия, Великобритания, Канада, Франция, Израел, Русия и Италия (табл. 6). При оценката на този фактор са включени 4 променливи с негативен ефект върху националната мощ – ниво на безработица; дял на внесените храни, съотнесен към общото количество храни; от-

рицателен търговски баланс и либерализиран икономически индекс.

Таблица 6. Топ 10 по фактор „икономически“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Китай	85
3	Япония	73
4	Германия	45
5	Великобритания	32
6	Канада	25
7	Франция	24
8	Израел	22
9	Русия	21
10	Италия	20

Класификация чрез фактор „социален“

За измерването на този фактор са подбрани 19 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 7).

Таблица 7. Променливи по фактор „социален“

№	Променливи
1	Продължителност на живот на новородените
2	Смъртност до 5-годишна възраст на 1000 души
3	Достъп до прясна вода на процент от населението
4	Брутен разход за здравеопазване
5	Лекари на 1000 души население
6	Достъп до добри санитарни условия на процент от населението
7	Население между 15 и 64 години в проценти
8	Смъртност на родилки на 100 000 раждания
9	Качество на обучението за момичета и момчета (съотношение момчета – момичета)
10	Индекс за нивото на човешко развитие
11	Население
12	Брой на леглата в болничните заведения на глава от населението
13	Ниво на безработица
14	Заетост на жените
15	Равнопоставеност на половете
16	Достъп до социални услуги
17	Грижа към възрастните

№	Променливи
18	Грижа към болните
19	Грижа към сираците

Според експертите, участвали в проучването, от 19 променливи, представени в индекса „социален“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 8).

Таблица 8. Променливи по фактор „социален“

№	Променливи
1	Продължителност на живот на новородените
2	Смъртност до 5-годишна възраст на 1000 души
3	Достъп до прясна вода на процент от населението
4	Брутен разход за здравеопазване
5	Лекари на 1000 души население
6	Достъп до добри санитарни условия на процент от населението
7	Население между 15 и 64 години в проценти
8	Смъртност на родилки на 100 000 раждания
9	Качество на обучението за момичета и момчета (съотношение момчета – момичета)
10	Индекс за нивото на човешко развитие

В съответствие с оценките са представени резултатите на първите държави. САЩ водят с резултат 100, следвани от Китай, Германия, Италия, Япония, Иран, Канада, Белгия, Израел и Франция (табл. 9).

Таблица 9. Класификация по фактор „социален“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Китай	80
3	Германия	70
4	Италия	70
5	Япония	61
6	Иран	60
7	Канада	59
8	Белгия	58
9	Израел	57
10	Франция	56

Класификация чрез фактор „териториален“

За измерването на този фактор са подбрани 16 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 10).

Таблица 10. Променливи за оценка на фактор „териториален“

№	Променливи
1	Площ в квадратни километри
2	Километри железопътни линии
3	Стратегически природни продукти
4	Летища
5	Резерв от петролни продукти
6	Електричество, произвеждано от водни електроцентрали
7	Пътища с трайни покрития
8	Брегова ивица в километри
9	Възобновяеми ресурси и прясна вода
10	Ниво на индекса на производството на храни
11	Индекс на нивото на опазване на околната среда
12	Ядрени електроцентрали
13	Металургични заводи
14	Химически заводи
15	Производство на лекарства
16	Военна промишленост

Според експертите, участвали в проучването, от 16 променливи, представени в индекса „териториален“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 11).

Таблица 11. Променливи за оценка на фактор „териториален“

№	Променливи
1	Площ в квадратни километри
2	Километри железопътни линии
3	Стратегически природни продукти
4	Летища
5	Резерв от петролни продукти

№	Променливи
6	Електричество, произвеждано от водни електроцентрали
7	Пътища с трайни покрития
8	Брегова ивица в километри
9	Възобновяеми ресурси и прясна вода
10	Ниво на индекса на производството на храни

С използване на получените оценки в таблица 12 са подредени следните държави: Русия е на първо място с резултат 100, САЩ, Канада, Китай, Бразилия, Индия, Иран, Франция, Германия и Румъния.

Таблица 12. Класиране по фактор „териториален“

№	Държава	Оценка
1	Русия	100
2	САЩ	81
3	Канада	65
4	Китай	64
5	Бразилия	55
6	Индия	54
7	Иран	51
8	Франция	50
9	Германия	49
10	Румъния	48

Класификация чрез фактор „културен“

За измерването на този фактор са подбрани 15 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 13).

Таблица 13. Променливи за измерване на фактор „културен“

№	Променливи
1	Културни ценности
2	Телевизори на 1000 души
3	Всекидневници на 1000 души
4	Персонални компютри на 1000 души
5	На колко години е държавата

№	Променливи
6	Публични разходи за образование като процент от БВП
7	Грамотност на населението от 15 години нагоре
8	Грамотност на жените
9	Международни радиостанции и информационни агенции
10	Издадени книги на глава от населението
11	Годишно посещение на кино или театър на глава от населението
12	Наличие на кина и театри в малките населени места
13	Процент на населението с висше образование
14	Процент от населението с инженерно образование
15	Отношение към културното наследство

Според експертите, участвали в проучването, от 15 променливи, представени в индекса „култура“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 14).

Таблица 14. Променливи за измерване на фактор „културен“

№	Променливи
1	Културни ценности
2	Телевизори на 1000 души
3	Всекидневници на 1000 души
4	Персонални компютри на 1000 души
5	На колко години е държавата
6	Публични разходи за образование като процент от БВП
7	Грамотност на населението от 15 години нагоре
8	Грамотност на жените
9	Международни радиостанции и информационни агенции
10	Издадени книги на глава от населението

При подреждането на държавите в класификация САЩ са на първо място с резултат 100, следвани от Великобритания, Франция, Иран, Япония, Германия, Италия, Китай, Русия и Белгия. Разликата в резултатите между първата и следващите страни е незначително малка. Подобни незначими различия между отделните държави се проявяват и при останалите държави, докато при оценките на факторите „военен“ и „космически“ получените разлики са значими.

В допълнение, разликата между първите 10 и останалите държави от изследването също е значителна. При измерването на фактор „културен“ не се открива значима разлика между първата държава и следващите, включени в класацията, и намаляването на измерените резултати (от най-висок към най-нисък) е плавно (табл. 15).

Таблица 15. Оценки на държавите за фактор „културен“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Великобритания	90
3	Франция	88
4	Иран	77
5	Япония	76
6	Германия	75
7	Италия	70
8	Китай	69
9	Русия	66
10	Белгия	63

Класификация чрез фактор „политически“

За измерването на този фактор са подбрани 15 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 16).

Таблица 16. Променливи на фактор „политически“

№	Променливи
1	Брой държавни преврати
2	Ниво на индекса на свобода
3	Национално единство
4	Международни ангажименти
5	Ниво на индекса на свобода на пресата
6	Участие в дейностите на ООН
7	Ратификация на конвенциите на ООН
8	Бежанци от страната в хиляди души
9	Ниво на индекса на корупция
10	Демократичност на изборния процес
11	Свобода на малцинствата

№	Променливи
12	Свобода на вероизповеданията
13	Достъп до информация
14	Защита на личните данни
15	Право на работа

Според експертите, участвали в проучването, от 15 променливи, представени в индекса „политико-управленски“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 17).

Таблица 17. Променливи на фактор „политически“

№	Променливи
1	Брой държавни преврати
2	Ниво на индекса на свобода
3	Национално единство
4	Международни ангажменти
5	Ниво на индекса на свобода на пресата
6	Участие в дейностите на ООН
7	Ратификация на конвенциите на ООН
8	Бежанци от страната в хиляди души
9	Ниво на индекса на корупция
10	Демократичност на изборния процес

В отличие от останалите фактори, при сравнение на оценките за фактор „политически“, Русия не само не е класирана на първо място, но не присъства в състава на 10-те водещи държави. В тази класация Франция води с резултат 100, следвана от Германия, Белгия, Япония, Великобритания, Канада, САЩ, Швейцария, Румъния и Бразилия (табл. 18).

Таблица 18. Класиране по фактор „политически“

№	Държава	Оценка
1	Франция	100
2	Германия	98
3	Белгия	96
4	Япония	95
5	Великобритания	93

№	Държава	Оценка
6	Канада	92
7	САЩ	91
8	Швейцария	90
9	Румъния	89
10	Бразилия	88

Класификация чрез фактор „международен“

За измерването на този фактор са подбрани 17 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 19).

Таблица 19. Променливи за измерване на фактор „международен“

№	Променливи
1	Износ в партньорски страни
2	Процент от населението, родено в чужбина
3	Изходящи международни разговори (минути на човек от населението)
4	Постоянен член на Съвета за сигурност на ООН
5	Временен член на Съвета за сигурност на ООН
6	Участие в международни организации
7	Брой олимпийски медали
8	Брой чуждестранни туристи на година
9	Изходящи туристи
10	Излитащи за чужбина самолети
11	Възможност за чужди инвестиции
12	Възможност за закупуване на имоти и земя от чужденци
13	Търпимост към емигранти
14	Международни коридори
15	Безмитни зони
16	Пристанища на море
17	Достъп до речни транспортни коридори

Според експертите, участвали в проучването, от 17 променливи, представени в индекса „международен“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 20).

**Таблица 20. Променливи за измерване
на фактор „международен“**

№	Променливи
1	Износ в партньорски страни
2	Процент от населението, родено в чужбина
3	Изходящи международни разговори (минути на човек от населението)
4	Постоянен член на Съвета за сигурност на ООН
5	Временен член на Съвета за сигурност на ООН
6	Участие в международни организации
7	Брой олимпийски медали
8	Брой чуждестранни туристи на година
9	Изходящи туристи
10	Излитаци за чужбина самолети

В съответствие с резултатите САЩ са класирани на първо място с резултат 100, а следващите места се заемат от Китай, Франция, Великобритания, Русия, Германия, Япония, Канада, Бразилия и Швейцария (табл. 21).

Таблица 21. Класиране по фактор „международен“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Китай	55
3	Франция	53
4	Великобритания	44
5	Русия	40
6	Германия	31
7	Япония	27
8	Канада	25
9	Бразилия	24
10	Швейцария	19

Класификация чрез фактор „космически“

За измерването на този фактор са подбрани 21 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 22).

**Таблица 22. Променливи за измерване
на фактор „космически“**

№	Променливи
1	Брой на сателитите в Космоса
2	Брой на комуникационните, изследователските и научните сателити
3	Брой на военните сателити
4	Брой на частните сателити
5	Брой на навигационните сателити
6	Възможности за въздействие върху противникови сателити
7	Възможности за самостоятелно извеждане на сателити
8	Възможности за разработване и производство на сателити
9	Продажба на сателити
10	Пазарен дял на продажбата на сателити
11	Пазарен дял на изстрелването на сателити
12	Възможности за изпращане на апарати в дълбокия Космос
13	Количество изпратени апарати в дълбокия Космос
14	Възможност за изследване на Луната
15	Посещения на Луната
16	Възможности за изследване на планети от Слънчевата система
17	Възможности за изпращане на хора на планети от Слънчевата система
18	Продажба на космическо оборудване на трети страни
19	Средства, отделяни от държавата за космически изследвания
20	Наличие на частни фирми, произвеждащи космически апарати
21	Наличие на частни фирми, извеждащи космически апарати

Според експертите, участвали в проучването, от 21 променливи, представени в индекса „космически“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 23).

**Таблица 23. Променливи за измерване
на фактор „космически“**

№	Променливи
1	Брой на сателитите в Космоса
2	Брой на комуникационните, изследователските и научните сателити
3	Брой на военните сателити
4	Брой на частните сателити
5	Брой на навигационните сателити
6	Възможности за въздействие върху противникови сателити
7	Възможности за самостоятелно извеждане на сателити
8	Възможности за разработване и производство на сателити

№	Променливи
9	Продажба на сателити
10	Пазарен дял на продажбата на сателити

Според данните в таблица 24 сред измерваните страни САЩ заемат най-висока позиция с резултат 100, при което броят на притежаваните от тях сателити е два пъти по-голям от общо притежаваните от другите държави в класацията.

Таблица 24. Класиране на държавите по фактор „космически“

№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Русия	33
3	Япония	10
4	Китай	10
5	Франция	4
6	Великобритания	4
7	Индия	4
8	Канада	4
9	Бразилия	2
10	Германия	2

Класификация чрез фактор „военен“

За измерването на този фактор са подбрани 18 променливи чрез прилагане на метода „Анализ на факторите“. Техният подбор се основава на отговори на въпросник (табл. 25).

Таблица 25. Променливи за оценка на фактор „военен“

№	Променливи
1	Брой на военните самолети
2	Военнослужещи като процент от населението
3	Количество на военните разходи
4	Военни разходи като процент от БВП
5	Износ на оръжия
6	Военноморски персонал
7	Военновъздушен персонал
8	Брой на подводниците
9	Наличие на ядрено оръжие

№	Променливи
10	Наличие на носители
11	Часове налет на военните летци
12	Брой на ударните вертолети
13	Брой на танковете
14	Брой на артилерията над 100 мм
15	Способности за стратегическо развързване на друг ТВД
16	Брой кораби
17	Брой самолетоносачи
18	Участие в бойни действия през последните 10 години

Според експертите, участвали в проучването, от 18 променливи, представени в индекса „военен“, са избрани 10, оказващи най-силен ефект върху националната мощ на страните (табл. 26).

Таблица 26. Променливи за оценка на фактор „военен“

№	Променливи
1	Брой на военните самолети
2	Военнослужещи като процент от населението
3	Количество на военните разходи
4	Военни разходи като процент от БВП
5	Износ на оръжия
6	Военноморски персонал
7	Военновъздушен персонал
8	Брой на подводниците
9	Наличие на ядрено оръжие
10	Наличие на носители

Според получените оценки от измерването на променливите за този фактор, САЩ са класирани на първо място в света (табл. 27).

Таблица 27. Класиране по фактор „военен“

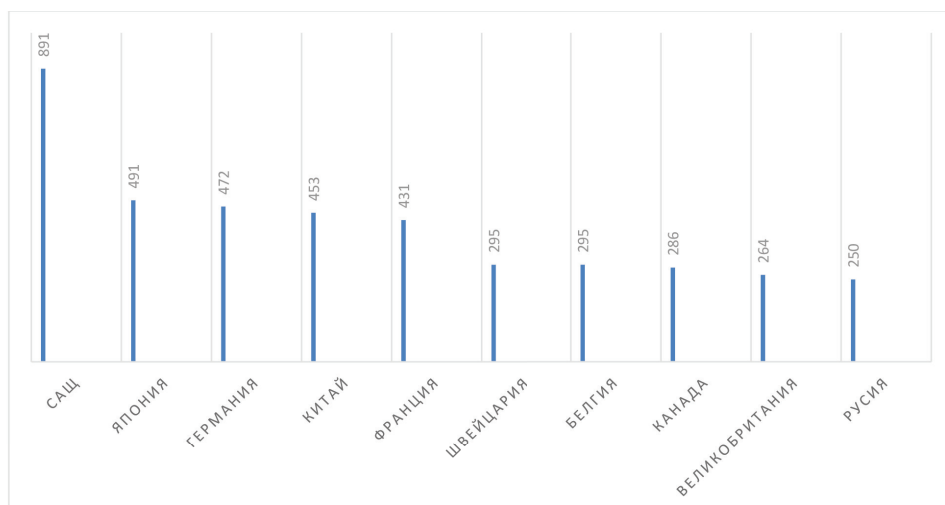
№	Държава	Оценка
1	САЩ	100
2	Русия	62
3	Китай	37
4	Великобритания	33
5	Франция	18

ГРУДИ АНГЕЛОВ

№	Държава	Оценка
6	Германия	10
7	Индия	10
8	Бразилия	9
9	Япония	8
10	Иран	8

Приложение 10

**Десетте водещи сили в света
след сравнение на резултатите за всички фактори
на националната мощ**

Приложение 11

**Глобална геополитическа структура
(разпределение на държавите в съответствие
с нивата на измерената национална мощ)**

НИВО 1	САЩ
НИВО 2	Япония, Германия, Франция, Китай
НИВО 3	Русия, Великобритания, Канада, Испания, Италия, Индия, Бразилия, Южна Корея, Швеция, Иран, Швейцария
НИВО 4	Украйна, Тайланд, Малайзия, Румъния, Южна Африка, Саудитска Арабия, Казахстан, Египет
НИВО 5	България, Сирия, Ирак, Катар, Туркменистан, Нигер, Чад

Груди Ангелов

**ДЪРЖАВНОСТ
И НАЦИОНАЛНА СИГУРНОСТ**

Българска
Първо издание

Редактор *Зоя Крачунова*
Графичен дизайн *Георги Иванов*

Печатни коли 9,25
Формат 70/100/16

Печат ZIP

ISBN 978-954-509-581-8

Генерал-майор д-р Гуди Ангелов е роден на 10 септември 1965 г. в Хасково. През 1987 г. завършва ВНВУ „Васил Левски“ във Велико Търново; Военна академия „Г. С. Раковски“ (1996); магистратура по „Стратегически науки“ (Генерал-щабна академия) в Сухопътния колеж по отбраната на САЩ – Карлайл, Пенсилвания (2007), както и различни курсове у нас и в чужбина (Великобритания, Австрия, Латвия, Германия). Професионалният му път до 2010 г. преминава в Симеоновград, Харманли, Стара Загора и София. Като заместник национален представител на първия български контингент в Ирак участва в операция „Иракска свобода“ (2003 – 2004).

В Обединеното командване на силите на НАТО е началник на екип от съветници към началника на щаба (2010 – 2012), началник на отдел „Управление на бизнес процесите“ (2012 – 2013) и началник на отдел „Доктрини и поуки от практиката“ (2013). До 2015 г. е началник на отдел „Бойна подготовка“ в Командването на Сухопътните войски, а от 2015 до 2016 г. – командир на 61-ва Стрямска механизирана бригада в Карлово. Началник на Военна академия „Г. С. Раковски“ от 2016 г. Доктор по национална сигурност (2018). Автор на редица публикации в български и чуждестранни специализирани издания.

Член на Управителния съвет на Консорциума на военните академии и институтите за изследване на сигурността, както и на Управителния съвет на Съвета на Ректорите на висшите училища в Република България и на Управителния съвет на Индустириален клъстер „Електромобили“.

ISBN 978-954-509-581-8

9 789545 095818